

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

MICHAEL NYDÉN

KRIS I MASSUPPLAGA

EXPRESSEN

Torsdagen den 27 dec. 1973

VI HAR LURATS

av bolagsjättarna
"Bristen" på olja

är bara
fråga om **VINSTER**

Disbui. Upsala

1988

107

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Skrifter utgivna av

Statsvetenskapliga föreningen

i Uppsala, 107

Digitized by the Internet Archive
in 2026

MICHAEL NYDÉN

KRIS I MASSUPPLAGA?

En studie i hållbarhet, relevans och neutral
presentation i fyra svenska dagstidningars
rapportering om de internationella oljebolagens
skuld till oljekrisen 1973–74

Uppsala 1988

Distributor:
Almqvist & Wiksell International
Stockholm, Sweden

Doktorsavhandling framlagd vid Uppsala universitet 1988.

Abstract

Nydén, M. 1988. Kris i massupplaga? En studie av hållbarhet, relevans och neutral presentation i fyra svenska dagstidningars rapportering om de internationella oljebolagens skuld till oljekrisen 1973-74. (Crisis in Mass Media? A study of validity, relevans and neutral presentation in four Swedish newspapers reporting regarding the international oil companies as a cause for the 1973-74 oil crisis.) Acta Universitatis Upsaliensis, *Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala*, 107, 235 pp. Uppsala. Swedish, English summary. ISBN 91-554-2286-1.

This thesis deals with the validity, relevance and neutrality in the reporting of four Swedish newspapers, *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen* and *Svenska Dagbladet*. The material being investigated is the news reports concerning the international oil companies as having caused the 1973-74 oil crisis.

The news paper material is divided into three categories; a) the papers own reporting, b) reporting in which statements of parties other than the paper are quoted as support for the papers own depiction of reality, and c) statements by other parties containing depiction of reality that are quoted by the paper, i.e. interviews etc.

In the news reports the oil companies are said to have embraced two different motives for starting or worsening the oil crisis, and are said to have used five different methods in order to achieve these motives. The motives are said to have been to get higher prices/profits, and/or to ruin smaller competitors. The methods said to be used are redirection of cargoes, cooperation with OPEC, misleading governments of consumer governments, raising the price extra high or keep oil in stock/wait with unloading. When confronted with extensive extra media data concerning the oil crisis, none of these alleged motives and methods are found to be true.

Five hypotheses are tested and found to have value when explaining deficiencies in validity, relevans and neutral presentation. It is found that *choice of wording and linguistic style* is important in explaining errors, as well as *lack of expertise* among journalists. Further the importance of the *creation of themes* in news reporting is stressed, and the effects of the *quoting of presumed authoritative sources*. It is also found that erroneous descriptions of reality depends on the *use of top-dog/under-dog perspectives* in reporting.

Michael Nydén, Uppsala University, Department of Government, P.O. Box 514, S-751 20 Uppsala, Sweden.

Innehåll

Förord	11
1 Inledning	13
1.1	13
1.2 Bakgrund	14
1.3 Förändrade relationer	14
1.4 Embargo!	15
1.5 Massmediala glansdagar	17
1.6 Problemet	18
1.7 Avgränsning	20
1.8 Fotnoter till kapitel 1	21
2 Vad kan förväntas av tidningarnas rapportering?	23
2.1 Orsaker till låg korrekthet	24
2.1.1 Krav på framställningens utformning	25
2.1.2 Nyhetsvärderingens betydelse	26
2.2 Fem hypoteser om orsaker till brister	27
2.3 Förväntningar och fortsättning	30
2.4 Fotnoter till kapitel 2	31
3 Hållbarhet, relevans och neutralitet	33
3.1 Hållbarhet	35
3.2 Relevans	37
3.3 Spelar presentationen någon roll?	41
3.4 Fotnoter till kapitel 3	45
4 Prövningens uppläggning	47
4.1 Operationalisering	47
4.1.1 Hållbarhetsprövningen	47
4.1.2 Relevansprövningen	48
4.1.3 Neutralitetsprövning	49

4.2	Val av tidningsmaterial	50
4.2.1	Signerat eller osignerat material?	51
4.2.2	Hur hantera referatet?	52
4.3	Det empiriska underlaget	56
4.3.1	Officiellt material.....	57
4.3.2	Övriga källor	59
4.3.3	Facklitteratur	60
4.4	Val av analysmetod	62
4.5	Fotnoter till kapitel 4.....	65
5	Vinsternas storlek	67
5.1	Vinstsiffror	68
5.1.1	Aftonbladet.....	68
5.1.2	Dagens Nyheter	69
5.1.3	Expressen	69
	Tabell 5:1.....	70
5.1.4	Svenska Dagbladet	71
5.2	Vinsternas rättfärdighet	72
5.2.1	Aftonbladet.....	72
5.2.2	Dagens Nyheter.....	73
5.2.3	Expressen	76
5.2.4	Svenska Dagbladet	79
5.3	Stora vinstökningar men små vinster?	81
5.3.1	Återgång till tidigare vinstnivåer.....	82
5.3.2	Andra branscher bättre?	82
5.4	Vinsternas ursprung.....	83
5.5	Den östra hemisfären.....	85
5.6	Den västra hemisfären.....	86
5.7	Bedömning av informationen i tidningarna	88
5.8	Fotnoter till kapitel 5	90
6	Oljebolagen skeppar oljan dir profiten är störst!	93
6.1.1	Aftonbladet.....	93
6.1.2	Dagens Nyheter	95
6.1.3	Expressen	97
6.1.4	Svenska Dagbladet	100
6.2	Två fördelningsprinciper	101
6.3	Inget vinstmotiv	103
6.4	Den engelska regeringens klagomål	104

6.5	OAPEC-staternas inflytande	104
6.6	Bedömning av informationen i tidningarna	105
6.7	Fotnoter till kapitel 6	106
7	Oljebolagen tjuvhåller på olja i vinstsyfte!	109
7.1.1	Aftonbladet	110
7.1.2	Dagens Nyheter	111
7.1.3	Expressen	114
7.1.4	Svenska Dagbladet	118
7.2	Situationen i Europa	121
7.3	Uppgifterna i Economist	121
7.4	Situationen i USA	122
7.5	Raffinerade problem	129
7.6	Bedömning av informationen i tidningarna	131
7.7	Fotnoter till kapitel 7	134
8	Oljebolagen har höjt priset extra mycket!	137
8.1.1	Aftonbladet	138
8.1.2	Dagens Nyheter	138
8.1.3	Expressen	140
8.1.4	Svenska Dagbladet	143
8.2	Inga extra prishöjningar	144
8.3	Shahens påstående	146
8.4	Sammanblandade prissystem	148
8.5	Rotterdamprisets betydelse	149
8.6	Bedömning av informationen i tidningarna	151
8.7	Fotnoter till kapitel 8	152
9	Oljebolagen konspirerar med producentländerna!	155
9.1.1	Aftonbladet	156
9.1.2	Dagens Nyheter	156
9.1.3	Expressen	158
9.1.4	Svenska Dagbladet	161
9.2	Förhandlingar i Teheran och tripoli	163
9.3	Anderson-dokumentet	165
9.4	Bedömning av informationen i tidningarna	168
9.5	Fotnoter till kapitel 9	170

10 Oljebolagen vilseleder regeringarna!.....	171
10.1.1 Aftonbladet.....	172
10.1.2 Dagens Nyheter.....	174
10.1.3 Expressen.....	176
10.1.4 Svenska Dagbladet.....	180
10.2 Situationen i Sverige.....	181
10.3 45 amerikanska myndigheter.....	183
10.4 Enskilda felaktigheter.....	184
10.5 Bedömning av informationen i tidningarna.....	187
10.6 Fotnoter till kapitel 10.....	188
 11 De internationella bolagen vill slå ut sina små konkurrenter!.....	 191
11.1 Ohemula prishöjningar?.....	192
11.1.1 Dagens Nyheter.....	192
11.1.2 Expressen.....	193
11.1.3 Kartellnämndens anklagelser.....	194
11.1.4 Pressad prispressare?.....	197
11.2 Leveransvägran!.....	197
11.2.1 Dagens Nyheter.....	197
11.2.2 Expressen.....	198
11.2.3 Svenska Dagbladet.....	198
11.2.4 "No abuse".....	199
11.2.5 75000 nedlagda bensinsationer per år.....	200
11.2.6 David mot Goliat?.....	202
11.3 Bedömning av informationen i tidningarna.....	204
11.4 Fotnoter till kapitel 11.....	205
 12 Orsak och verkan?.....	 207
12.1 Bedömningar av journalistisk prestation?.....	208
12.2 Rimligheten i kravet på rapportering.....	208
12.3 Rubrikjournalistik.....	210
12.4 Tematiska problem.....	212
12.5 Bristande sakkunskap.....	215
12.6 Auktorisation av källor.....	218
12.7 Att skapa "vi-känsla".....	223
12.8 Cirkeln slutes.....	225
12.9 Fotnoter till kapitel 12.....	228

13 Sammanfattning	231
13.1 Hållbarhet, relevans och neutral presentation.....	231
13.2 Förväntade resultat	232
13.3 Uppgifter om oljebolagens roll	233
13.4 Vad tidningarna rapporterade	235
13.5 Tidningarnas rapportering.....	235
13.6 De fem hypoteserna och bristerna i materialet.....	237
 14 Summary	 241
 15 Litteratur	 251
 16 Appendix: Sammanställning över använda tidningartiklar ..	 257
 Sakregister	 261

Förord

Att skriva en avhandling är, liksom övrigt vetenskapligt arbete, en individuell handling med kollektiva förtecken. Det går inte att genomföra ett forskningsprojekt utan stöd och kritik från kollegor och vänner, och det går inte heller att tillföra debatten något utan att kommunicera med andra som arbetar inom området. Detta gäller även för det här presenterade arbetet.

Ett stort och varmt tack riktas till min handledare, docent *Evert Vedung*. Utan dennes konstruktiva kritik och aldrig sinande tålamod med en ofta alltför ivrig elev, hade denna avhandling aldrig blivit färdig.

Fyra personer har, var och en för sig, bidragit på väsentliga punkter till avhandlingens färdigställande. Fil. Dr. *Arvid Fredborg*, Stockholm, gav mig en synnerligen värdefull uppmuntran i ett läge av tvivel. Fil. Dr. *Håkan Hvitfelt* vid journalisthögskolan i Göteborg har bidragit till en klargörande terminologi. Jur kand *Rolf Kroon* har en mycket stor del i att avhandlingsarbetet över huvud taget kunde startas. Direktör *Sigfrid Wennerberg*, Energiforskningsnämnden, har på sedvanligt stringent sätt hittat *den* rätta frågan, vilken fört avhandlingen framåt. Till dessa fyra riktas ett varmt tack.

Ett särskilt tack riktas till *Skytteanum* under ledning av professor *Leif Lewin*, och alla dem som arbetar där. Den intellektuella miljö som genom åren funnits där har givit stöd i stunder av svårigheter, och varit en källa för inspiration.

En avhandling kräver mer än innehåll för att bli läsbar, den kräver också en språklig utformning som gör att läsaren kan härda ut genom en ofta snårig resa. Min hustru *Annica Nydén* har tålmodigt och noggrant hjälpt mig med korrekturläsandet. Om avhandlingen saknar stavfel är det hennes förtjänst, om det finns stavfel beror det på att jag har ändrat i materialet efter hennes korrekturläsning.

Avhandlingen tillägnas mina föräldrar, utan vars uppmuntran och stöd avhandlingsarbetet över huvud taget inte skulle ha tagit sin början.

Uppsala i augusti, 1988

1 Inledning

"Oljebolagen som självfallet känner till de rätta förhållandena, har konsekvent misslett de olika ländernas regeringar – varvid dessa ansett sig tvingade till bensinransonering, varmvattenförbud etc. trots att oljeförråden i verkligheten aldrig varit större än nu."

(Expressen 1974-01-05, s.7)

Mer än 80 procent av den svenska befolkningen delade omedelbart efter oljekrisen denna felaktiga uppfattning om oljekrisens ursprung. Så många har i en intervjuundersökning efter oljekrisen sagt sig tro att de multinationella oljebolagen helt eller delvis var orsaken till svårigheterna i energiförsörjning under vintern 1973/74.¹ Även om den här citerade undersökningen var behäftad med brister genom ledande frågeställningar och fixerade svarsalternativ, ger den ändå en grov uppfattning om stämningsläget. Det kan heller inte råda något tvivel om att massmedias bevakning av oljekrisen har lett till detta resultat. Av alla inblandade parter i oljekrisen fick oljebolagen den mest negativa publiciteten. Den var dessutom entydig; 66% av de negativa omnämnandena om oljebolagen kan föras tillbaka på uppfattningen att oljebolagen skapade oljekrisen.²

Den häftiga debatten kring krisens orsaker – såväl i Sverige som andra länder – medförde även en stark politisk opinion emot de internationella oljebolagens agerande, och ett flertal officiella utredningar kring krisens orsaker tillsattes. Resultatet av dessa utredningar var också entydiga – de internationella oljebolagen skapade *inte* oljekrisen, de mildrade tvärt om effekterna avsevärt för de olika konsumentländerna.

Om man jämför de olika officiella utredningarnas beskrivning av händelserna och allmänhetens bild av dessa, så kan man fråga sig hur massmedias rapportering såg ut under krisen. Vilken information kom allmänheten till del? Hur var den beskaffad? Uppfyllde den de krav på sanning, relevans och neutralitet som man har rätt att ställa? Det är detta som denna avhandling skall behandla.

1.2 Bakgrund

Under hela våren 1973 hotade olika arabstater allt oftare med att använda oljevapnet. Vapnet hade omväxlande olika innebörd; dels ett embargo riktat mot konsumentländer som upplevdes som negativt inställda till den arabiska ståndpunkten i palestinafrågan, och dels ett embargo av mer generell natur. Oaktat vilka medel som hotet innefattade, så fanns ingen tvekan om att de var politiska, avsedda att uppnå en "tillfredställande" lösning på den långa Israel-Arabiska konflikten.

De första offentliga hoten hördes från Saudi-Arabien. I april framförde oljeministern Shejk Yamani en varning till den amerikanska regeringen som innebar att Saudi-Arabien inte skulle låta produktionsbolaget ARAMCO utöka sin produktion, om inte USA ändrade sin hårt pro-israeliska attityd.³ Den 3 maj levererade Saudi-Arabiens kung Feisal samma varning till ARAMCO-direktören Jungers, och mot slutet av månaden hördes en allmän varning om produktionsnedskärningar från OPEC:s före generalsekreterare, Pachachi.⁴

I Libyen restes ökande krav på delaktighet i produktionen samtidigt som denna skars ned. Överste Qadafi belade det amerikanska oljebolaget Bunker Hunts produktion med embargo i maj 1973, och bolaget nationaliserades mot slutet av samma månad. Att även denna aktion hade politiska övertoner är helt klart – överste Qadafi motiverade nationaliseringen med bland annat ett uttalande om att USA "deserved a good hard slap on its insolent face".⁵ I juli hotade Irak med politiskt vapen i form av såväl embargo som nationaliseringar.

1.3 Förändrade relationer

I väntan på ett utrikesministermöte mellan de arabiska staterna, planerat till den 4 september, kom "oljevapnet" sålunda att allt mer bli ett begrepp i arabvärlden. Under tiden var frågan om oljeinkomsterna den allt överskuggande inom de oljeproducerande ländernas organisation, OPEC, medan behovet av ökad oljeproduktion var lika viktigt för konsumentländerna. Samtidigt fanns en växande otålighet bland staterna runt Persiska Viken, vilka uppfattade sina krav om ökad kompensation som "moderata" vid en jämförelse med Libyens och Iraks. Resultatet av alla dessa förändrade faktorer blev att OPEC beslöt att kräva

en omförhandling av det avtal från 1971 med oljebolagen som reglerade utvecklingen av råoljans pris. Dessa förhandlingar avsågs att börja den 8 oktober i Wien.⁶

Vid förhandlingarna möttes å ena sidan representanter för de internationella oljebolagen, och å andra sidan representanter för OPEC. OPEC-sidan begärde en 100-procentig ökning av råoljepriset, medan oljebolagsdelegaterna hade fullmakt från sina respektive bolag att erbjuda dels en 20-procentig prisökning, dels ett nytt inflationsskydd. Resultatet av dessa motstridiga positioner blev att oljebolagen begärde – och fick – uppskov för att inhämta uppfattningar från de ledande konsumentländernas regeringar om hur man skulle ställa sig till OPEC:s krav. Svaret från de olika regeringarna var entydigt: "Betala inte mer!"⁷ På grund av detta begärde oljebolagen ytterligare två veckors ajournering för fortsatta konsultationer med västvärldens regeringar. Detta önskemål gick inte OPEC-representanterna med på, utan förhandlingarna avbröts.

Vad som sedan hände är numera historia. OPEC-staterna beslöt vid ett ministermöte i Kuwait den 16 oktober att bryta upp hela prissystemet och själva bestämma priset på råolja. Prisökningen blev omedelbar – från 3 dollar per fat (159 liter) till 5,11 dollar per fat.⁸ Under den följande hösten kunde OPEC, pådrivet främst av Shahan av Iran, höja råoljepriserna till 11,65 dollar per fat.

1.4 Embargo!

Under tiden hade trycket i arabvärlden för ett användande av oljevapnet ökat betydligt. Krig mellan Israel och arabstaterna hade utbrutit den 7 oktober, och irritationen över det amerikanska stödet till Israel – inkluderande omfattande vapenleveranser – blev allt mer påtaglig. Dagen efter ministermötet den 16 oktober i Kuwait beslöt de arabiska oljeproducerande staternas organisation, OAPEC, att använda oljevapnet genom att skära ned sin produktion med fem procent per månad räknat från september månads produktionsnivå, tills dess Israel hade dragit tillbaka sina trupper till 1967 års gränser och palestinafrågan var löst. Under den följande veckan beslöt de olika staterna individuellt och enskilt om embargo gentemot i första hand USA, men senare även emot Holland, Canada, Bahamaöarna, Trinidad, Nederländska Antillerna, Puerto Rico, och Guam.⁹ Saudi-Arabien belade även leveranser

till Syd-Jemen och Sydafrika med embargo. Efter en tid kom emellertid leveranser till Europa som gick via Holland att bli tillåtna, likväl som leveranser för internt bruk i Canada.

Bortsett från de stater som var under embargo, beslöt OAPEC-staterna att dela in även övriga stater i två grupper. Vänliga stater skulle få 100 procent av september månads produktion, och hit räknades Frankrike, Spanien, Storbritannien, Jordanien, Libanon, Malaysia, Pakistan, Tunisien och Egypten. Resterande stater skulle räknas som "neutrala" och erhålla den generellt minskade kvantiteten.

Den 4 november kunde OAPEC-ministrarna enas om en koordinering av embargot/produktionsinskränkningarna, vilket kom att innebära att produktionen minskades med 25 procent. Denna nedskärning skulle dock inkludera de mängder som var under embargo. Ytterligare embargo beslut fattades, nu mot de leveranser som var avsett för amerikanska militära styrkorna runt om i världen, främst raffinaderier i Bahrein, Italien och Grekland.¹⁰ Likformigheten mellan staterna var trots detta inte total. Irak anslöt sig till embargopolitiken men deltog inte i produktionsinskränkningarna. Libyen och Algeriet använde andra nedskärningsberäkningar, och Saudi Arabien förklarade Brasilien som "mest gynnad nation", men införde embargo också emot Portugal.¹¹

November kom att bli en månad i krisens tecken. Saudi-Arabien och Kuwait krävde ännu större ägarandelar i produktionen av råolja. EG, utom Holland, blev undantagna från produktionsnedskärningarna under december månad efter ett pro-arabiskt uttalande Algeriska och saudiarabiska diplomater gjorde rundresor i Europa för att förklara den arabiska politiken.¹² Den 8 december samlades så åter de arabiska oljeministrarna för att konfirmera embargot. Vid detta möte beslöts dock att inte skära ned produktionen ytterligare. Under den sista veckan av december beslöt arabstaterna att minska produktionsnedskärningarna från 25 till 15 procent, med verkan från den 1 januari 1974. Listan över hur länder skulle klassificeras ändrades också, så att den kom delas in i typerna "mest gynnade", "gynnade", "neutrala", och "under embargo".¹³ Dessa olika kategorier skulle erhålla allt ifrån så mycket som de önskade till ingenting.

Under de första månaderna av 1974 förekom starka rykten om att embargopolitiken skulle hävas. I huvudsak skedde detta också under mars, även om vissa stater fortsatte att belägga laster till Holland med embargo under en längre tid. Embargo och produktionsnedskärningar

hade i huvudsak verkat i fem månader, och under perioden oktober till och med mars hade råoljeproduktionen i arabvärlden minskat med i genomsnitt 3,35 miljoner fat olja per dag, eller 16 procent av september månads produktion.¹⁴

Detta var således oljekrisen – en blandning av mycket snabbt stigande priser på råolja, stopp för oljeleveranser till vissa stater och nedskurna leveranser till andra, och sist men inte minst den politiska oron hos konsumentländerna, där nästan samtliga regeringar visade sig ha blivit tagna på sängen och sakna handlingsförberedelse. Krisen kom självfallet att innebära olika saker inom varje land beroende på nationella förutsättningar, men dessa tre faktorer kan vi finna i samtliga fall.

1.5 Massmediala glansdagar

Om vi så vänder oss mot bevakningen av denna händelse, så kan det inte råda någon som helst tvivel om att oljekrisen var den stora massmediahändelsen under hösten och vintern 1973/74. Det gick inte en dag utan att nyheter om krisen – krisens orsaker, krisens verkningar, krisens förlopp eller krisens bakgrund – dök upp i tidningarna. Som ett exempel kan nämnas att Österman/Wikman/Bernow i en studie för Energiberedskapsutredningen redovisar c:a 10 000 olika artiklar i tretton undersökta dagstidningar under perioden 15 november till 15 mars.¹⁵ Under denna tidsperiod visar det sig att den massmediala exponeringen är klart störst under december, för att sedan långsamt dala. När bevakningen är som störst finner vi i genomsnitt c:a 15 artiklar per dag, som berör oljekrisen i tidningarna, vilket sedan sjunker till 3 a 4 artiklar i mars.¹⁶

Det material som tidningarna presenterade var mångskiftande. Det var självfallet så att förhållandena i Sverige tilldrog sig det utan jämförelse största intresset. Artiklar om bensinransonering och dess följder för sysselsättning och ekonomi, samt det frivilliga sparandet, dominerade bland de artiklar som infördes. Icke förty förekom även en omfattande rapportering om de olika parterna, som på något sätt var aktuella under krisen. Det gällde såväl svenska som utländska, offentliga som privata. Utlandsrapporteringen var också i sig omfattande – 15-19 procent av materialet är klassat som utlandsnyhet.¹⁷ Detta säger en del om tidningarnas arbetsinsats, men det säger oss ingenting om kvaliteten på den produkt som arbetet resulterade i.

1.6 Problemet

Kan vi lita på den information om verkligheten som massmedia består oss med? Överensstämmer den bild av verkligheten som vi får genom massmedias förmedling med verkligheten själv?

Detta är frågor som har varit aktuella så länge det har förekommit massmedia, ofta behandlat i samband med debatten om "objektivitet". I det här aktuella fallet kommer frågan att gälla huruvida den information som tidningarna kom att bestå läsaren med under oljekrisen 1973/74, gav en korrekt bild av händelserna.

Det finns anledning att anta att så inte var fallet – åtminstone inte om man ser till läsarnas uppfattning om materialet. I en undersökning i samband med oljekrisen fann Österman/Wikman/Bernow att över hälften av de tillfrågade trodde att det hade förekommit osanna uppgifter i tidningarna. En majoritet av de tillfrågade ansåg också att fakta hade undanhållits allmänheten och att uppgifterna varit motstridiga.¹⁸ Även om det kan anföras att frågetekniken i undersökningen var bristfällig, ger svaren ändå en antydning om den misstro som fanns för handen. Var detta en riktig uppfattning? Hade allmänhetens misstro mot massmedia fog för sig? För att svara på denna fråga måste en analys av innehållet i tidningarna genomföras. Det vore emellertid ogörligt att genomföra någon form av undersökning av hela rapporteringen kring oljekrisen. I motsats till den av Österman/Wikman/Bernow genomförda utredningen kommer i denna framställning det faktiska innehållet i artiklarna att behandlas – inte enbart klassificering och tendensmätning. Därför skall ett exempel bland händelserna under oljekrisen tas upp, rapporteringen följas kring detta och en djupare analys av innehållet i rapporteringen genomföras.

Det är helt klart att oljekrisen kan delas in i många olika typer av händelser. Den rör många olika parter och många olika situationer, och det finns därmed också många olika tänkbara händelser att använda som analysobjekt. Här skall studeras frågan om de internationella oljebolagens skuld till oljekrisen. Skälen till detta val är i huvudsak två. Det framkom i Österman/Wikman/Bernow:s undersökning, att den part som fått mest negativ publicitet av samtliga inblandade parter var de internationella oljebolagen. Det starkaste skälet för att välja detta material som analysobjekt är självfallet att det i efterhand går att konstatera att de internationella oljebolagen inte var "värda" den negativa publiciteten. Det bör därför finnas goda möjligheter att hitta

brister i materialet, och därmed möjlighet att dra några slutsatser om varför de uppkommer. Det finns emellertid även ett praktiskt skäl till val av detta ämne. Eftersom denna avhandling skall behandla bl.a. sanningshalten i rapporteringen ställer detta mycket stora krav på underlagsmaterialet. Få händelser under oljekrisen har blivit så grundligt utredda som frågan om oljebolagens skuld till krisen, vilket medför att det bör finnas goda förutsättningar att kunna avgöra frågan om sanning i rapporteringen på ett meningsfullt sätt. En kort genomgång av mitt underlagsmaterial återfinns i kapitel 4.

Rapporteringen i Aftonbladet, Expressen, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet skall studeras. Det är självfallet att valet av dessa fyra tidningar har präglats av det faktum att de upplagemässigt hör till de största i landet, att de är två morgontidningar och två kvällstidningar, och att de representerar ett förhållandevis brett spektrum av politiska uppfattningar. Dessa faktum säger dock enbart att de "bilder av verkligheten" som de förmedlar har en stor genomslagskraft, de säger ingenting om hur den svenska pressen i sin helhet har relaterat händelsen. Valet av tidningar är också beroende av det faktum att mängden artiklar som återfinns i de fyra tidningarna är lagom stort, c:a 100 st., och att alla fyra tidningarna faktiskt har rapportering, om än olika mycket, om oljebolagens agerande under oljekrisen. Även valet av tidsperiod är förhållandevis enkelt. De fyra tidningarnas rapportering kring oljebolagens agerande startade i och med oljekrisens egentliga utbrott i oktober 1973, och avslutades i och med att oljekrisen tog slut under de första månaderna på våren 1974. I denna undersökning behandlas artiklar som varit införda från den första oktober 1973 till och med den sista februari 1974.

Problem och avgränsningar som denna avhandling skall arbeta inom kan sammanfattas sålunda: *Syftet är att genomföra en granskning av hållbarhet, relevans och neutralitet i uppgifterna om de internationella oljebolagens skuld till oljekrisen 1973/74 som återgavs i de fyra svenska dagstidningarna Aftonbladet, Dagens Nyheter, Expressen och Svenska Dagbladet under perioden första oktober 1973 till och med sista februari 1974. Syftet är vidare att relatera de resultat som erhålls från denna granskning, till erfarenheter från andra undersökningar av korrekthet i rapporteringen.*

1.7 Avgränsning

Det måste poängteras att detta är en studie av informationen i tidningarna, inte en studie av tidningarnas prestationer. Det är uppenbart att det inte utan vidare går att avgöra frågan om god eller dålig journalistik, genom en jämförelse mellan det material en tidning presterar mitt i nyhetsfloden och kunskap som senare forskning har tagit fram.

Den komplicerade omgivning och de många faktorer som omger publicerandet av en nyhet måste framhållas – omgivningsfaktorer som var och en kan förändra innehållet jämfört med verkligheten, och som dessutom oftast står utanför journalistens/tidningens kontroll. Hvitfelt har i sin studie av nyhetsvärdering sammanfattat en modell över de omgivande faktorerna på följande sätt:¹⁹

"Nyhetssurvalet har sina utgångspunkter i händelser och förhållanden i verkligheten. Denna verklighet bestäms delvis av grundläggande ekonomiska villkor och det rådande samhällssystemet. Dessa faktorer i sin tur påverkar och påverkas av samhällets intresse- och politiska organisationer. Både inom och utom dessa organisationer återfinns nyhetskällorna som levererar material till och också påverkar nyhetsorganisationen. Både vad gäller vilka källorna är och innehållet i den information de förmår tillhandahålla, liksom nyhetsorganisationernas rörelsefrihet, har grundläggande ekonomiska villkor stor betydelse. Nyhetsorganisationernas arbetsförhållanden är dessutom beroende av i vilket samhällssystem de verkar samt politiska och intresseorganisationer i detta samhälle. Inom nyhetsorganisationerna är journalisterna verksamma. Deras kollektiva rörelsefrihet begränsas dels av de externa faktorerna som påverkar nyhetsorganisationerna, dels av interna förhållanden inom dessa. Nyhetsorganisationerna producerar framförallt tidningar, radio och tv-program som innehåller ett urval av och ur händelser och förhållanden i verkligheten som denna delvis definieras av och även andra faktorer som bestämmer nyhetsvärderingens villkor."

Eftersom var och en av dessa omgivande faktorer påverkar beskrivningarna av skeenden och händelser, likväl som urvalet av vilka skeenden och händelser som skall beskrivas, och denna påverkan ligger utanför tidningens kontroll, går det inte att utan vidare koppla samman bedömningen med avseende på hållbarhet, relevans och neutral presentation av ett publicerat material, med beslutet att publicera materialet. Frågan om själva informationens beskaffenhet kan däremot naturligtvis avgöras utan att det innebär något omdöme om tidningens arbete. Mot slutet av framställningen diskuteras kort frågan om tidningarnas prestation i vissa fall, men detta är inte huvuduppgiften.

1.8 Fotnoter till kapitel 1

- 1) *Österman/Wikman/Bernow*, 1974,7. 800 svenskar tillfrågades i februari 1974: "Varför har vi råkat ut för svårigheter med energiförsörjningen i vinter?". Följande svar erhöles:

Beror på:	Ja, absolut en orsak	I viss mån en orsak	Tveksam	Absolut ej orsak
De svenska myndigheternas sätt att sköta frågan	17,4	33,2	27,5	22,0
Konflikten i Mellanöstern	59,5	33,1	4,0	3,4
De multi-nationella oljebolagen	55,0	31,1	9,1	4,8

- 2) *Österman/Wikman/Bernow*, 1975,443ff
- 3) *Federal Energy Administration*, 1975,13. Se även *Multinational Oil Corporations*, 1975, kapitel 8, för en mer komplett redogörelse. Det är värt att notera att arabstaterna genomförde ett stopp av produktionen på årsdagen av staten Israel:s grundande, jmf. *Stork*, 1975,219
- 4) *Federal Energy Administration*,1975,13. Jmf. även *Stork*,1975,217
- 5) Det finns en viss oenighet om översättningen av Qadafi:s uttalande. I *Federal Energy Administration*,1975,13 används uttrycket "insolent face". Hos *Wilkens*,1975,172, används uttrycket "arrogant face". Andemeningen torde dock vara densamma...
- 6) *Federal Energy Administration*,1975,13 och *Multinational Oil Corporations*,1975,149. Se även *Sampson*,1975,14f, för en mer berättande framställning.
- 7) *Multinational Oil Corporations*,1975,149. Se även *Lenczowski*,1975, och *Penrose*,1975, för en god beskrivning av de olika turerna.
- 8) *Multinational Oil Corporations*,1975,150. Det är värt att åter poängtera oljekrisens två delar: dels den av OAPEC upprättade embargopolitiken, och dels den av Shahan av Iran skapade oljeprishöjande politiken. Det var emellertid Saudiarabien som startade prishöjningarna under vintern/våren 1972/73 genom auktion av råolja. Jmf. *Borger*,1976,154. Church-rapporten konstaterar också, att även om det var politiska orsaker som ledde till embargot, så var det marknadskrafterna i form av den allt större efterfrågan på olja som ledde till prishöjningarna, och att det var den *kombinerade* effekten som gjorde oljekrisen till kris.
- 9) *Federal Energy Administration*,1975,15. Valet av embargobelagda länder kan synas ovanligt, men berodde på placeringen av raffinaderier som levererar oljeprodukter till USA.
- 10) *Ibid.*,16. Detta ledde till försörjningsproblem bl.a. för den amerikanska flottan i Medelhavet, vilket väckte stort uppseende i senatsförhören under januari.

- 11) *Ibid.* Se även *Mikadashi*, 1975, samt *Rustow & Mungo*, 1976, för en mer omfattande beskrivning av orsakerna till, och effekterna av, OPEC-stater-
nas oenighet i olika frågor.
- 12) *Federal Energy Administration*, 1975, 16
- 13) *Ibid.*, 17. Det är värt att notera att det först var i och med den 1 januari som
det fanns något enhetligt system bland OPEC-staterna.
- 14) *Itayim*, 1975, tabell sid 3
- 15) *Österman/Wikman/Bernow*, 1975, 399
- 16) *Ibid.*, diagram sid 402
- 17) *Ibid.*, diagram sid 408
- 18) *Österman/Wikman/Bernow*, 1974, 25
- 19) *Hvitfelt*, 1985, 96

2 Vad kan förväntas av tidningarnas rapportering?

I detta kapitel skall behandlas vad som, mot bakgrund av tidigare studier inom detta område, kan förväntas när man undersöker rapporteringens relation till verkligheten. Det kan direkt konstateras, att det dels inte finns speciellt omfångsrik forskning att ta del av, dels att den som faktiskt finns inte ger anledning till någon större optimism beträffande rapporteringens kvalitet.

Antalet undersökningar som faktiskt sökt mäta rapporteringens överensstämmelse med verkligheten är begränsat. Ett återkommande förhållande är att rapporteringen förevarit under kort tidsrymd, dvs rapporteringen har oftare rört *händelser* än *förlopp*. Dessutom är många av de mätningar som faktiskt gjorts av en typ som medför att resultaten kan ifrågasättas. T.ex. har man i ett flertal amerikanska studier sökt mäta korrektheten i tidningarnas rapportering, genom att sända artiklarna till de intervjuade för bedömning.¹ Det är uppenbart att detta är en metod med inbyggda svårigheter, eftersom det kan finnas en rad olika anledningar för en intervjuad att i efterhand vilja fränhända sig ett yttrande, genom att påstå att journalisten genomfört en felaktig citering eller gjort ett felaktigt referat. Mätningen kan därför komma att avse inte vad intervjupersonen verkligen sade, utan vad han/hon i efterhand *önskar* att han/hon sagt.

Givet denna principiella invändning mot metoden i några av de tidigare undersökningarna, vilken för övrigt även framförts av andra, är ändå resultaten konsistenta.² Även om man i undersökningarna delade upp tidningsmaterialet på olika sätt, blev graden av korrekthet i rapporteringen i genomsnitt 55%. Scanlon, som i motsats till de ovan refererade undersökningarna genomförde sin mätning genom att kontrollera *händelsen* och inte *utsagan*, finner en grad av korrekthet på i medeltal 61%. Dock skall konstateras att graden av korrekthet i rapporteringen varierade kraftigt beroende på vilken källa som använts: från 33% korrekthet vid personliga intervjuer till 77% vid användande

av skriftliga källor.

Även om *behovet* av kontroll av nyhetsrapporteringens bild med verkligheten har poängterats av exempelvis Rosengren, har antalet faktiska undersökningar inom området även i Sverige varit litet.³ De svenska erfarenheter som finns pekar emellertid även dessa på en låg grad av överensstämmelse mellan rapportering och verklighet. Lindblom et al visar i sin studie av ett antal tidningars rapportering från demonstrationerna i Båstad, en mycket stor variation i fråga om korrekthet i rapporteringen kring olika skeenden i händelsen. Utan att redovisa kvantitativa mått finner Rosengren/Arvidson/Sturesson att massmedia vid rapporteringen kring en fingerad katastrof i Barsebäck kraftigt överdrev allmänhetens reaktioner, en överdrift som i sig själv skapade reaktioner.⁴ Hvitfelt gör motsvarande observationer vid studien av fyra dagstidningars rapportering om utbrott av difteri i Göteborg. I motsats till studien rörande Barsebäck baseras bedömningen i difteri-studien bl.a. på extra media data, vilket gör den särskilt intressant för den här aktuella studiens vidkommande. Hvitfelt kunde här konstatera att bilden av difterismittans utbredning i pressen var *förvrängd, förstörd och överdriven*.⁵

2.1 Orsaker till låg korrekthet

Vilka faktorer fann de tidigare studierna som medförde att rapporteringen dåligt stämde överens med verkligheten? En avgränsning skall göras; i detta avsnitt lämnas frågan om *strukturella faktorer* därhän, dvs sådana faktorer som har att göra med nyhetens väg, miljöegenskaper hos redaktionen eller den teknik tidningen använder, samt även frågan om utformningen av det omgivande samhällets inverkan på nyhetsförmedlingen. Hvitfelt har på ett klarläggande sätt pekat på vikten av dessa faktorer, men denna studies huvudsakliga intresse ligger vid innehållet i det faktiska nyhetsmaterialet.⁶ I likhet med Galtung/Ruge skall här studeras nyheten *in abstracto*, och effekten av de olika stegen i nyhetsprocessen skall inte behandlas.⁷

Givet denna inskränkning finns två huvudgrupper med orsaker till bristande korrekthet: den första gäller den *framställningens utformning*, och den andra gäller vilka egenskaper som gör att ett material bedöms som en nyhet, dvs *nyhetsvärderingen*.

2.1.1 Krav på framställningens utformning

Tre faktorer som rör framställningens och rapporteringens korrekthet har framhållits i tidigare studier. Det gäller *rubriksättning, återgivandet av sakfel, samt val av språklig utformning*.

I flera studier påvisas *rubriksättningens betydelse* för att förvanska relationen verklighet-rapportering. Hvitfelt konstaterar att rubrikerna ofta förstorar detaljer och hårdnar påståenden, och Berry finner att rubriken innehåller fel i mer än 20% av de undersökta artiklarna.⁸

Återgivandet av rena *sakfel* är vanligt förekommande. Berry finner att antalet "medelfel" per undersökt artikel (med tyrkfel undantagna) är 0.463 för hårda data, dvs av typ tid, plats, namn mm. Hvitfelt framhåller sakfelens betydelse, speciellt om de är *systematiska*, dvs om de framhåller vissa felaktiga uppgifter på ett konsistent sätt.⁹ Den faktor som rör framställningens utformning och som nämns oftast, och sannolikt har den största betydelsen för skillnader mellan verklighet och rapportering, är vad som hos Hvitfelt kallas *språkbehandling*. I de amerikanska studierna går detta under den något missvisande beteckningen "subjective errors", varvid avses "inaccurate headlines, over-emphasis, underemphasis and omissions". Berry finner nästan ett "subjektivt fel" per artikel i det undersökta materialet, och Hvitfelt ger flera exempel på där beskrivningen inte kan behåftas med rena sakfel, men där det sammantagna intrycket ändå blir klart missvisande genom den språkliga utformningen:¹⁰

"Ordval och meningsbyggnad kan förvränga verkligheten på olika sätt trots att orden och meningarna har en viss saklig grund och är grammatiskt korrekta. Således kan en skribent, utan att kunna beskyllas för direkt osanning, suggerera fram förhållanden och sammanhang som inte finns i verkligheten."

Även Barsebäcksstudien ger klara belägg för den språkliga utformningens betydelse. Man konstaterar här att massmedia korrekt återgav de *kraftigaste* reaktionerna, och överdrev utbredningen av dem, samt att massmedia självt "uppfann" de panikartade flyktreaktionerna som rapporterades.¹¹ Hernes har exemplifierat olika tekniker som används, och som även kan utgöra exempel på val av språklig utformning i den här avsedda betydelsen:¹²

"at media, for å nå fram må benytte seg av bestete tekniker for å fange oppmerksomheten, ... Disse teknikkerne er

- *tilspissing: inneholdet kvesses til*

- forenkling: kompleksitet reduseres
- polarisering: kontraster og meningsmotstandere framheves
- intensivering: sammenstöt og heftighet og konflikt forsteckes
- konkretisering: det abstrakte og almene undrekommuniseres
- personifisering: en konflikt illustreres best ved duellantene ... en sak ved parterne i den"

2.1.2 Nyhetsvärderingens betydelse

Även om analysenheterna i denna framställning är tidningarnas nyheter *in abstracto*, visar tidigare forskning att en viktig orsak till den låga överensstämmelsen mellan verklighet och rapportering är bedömningen av nyhetsvärdet hos materialet, och därmed orsaken till dess publicerande. Flertalet studier framhåller att en nyhetsbedömning som på ett konsistent sätt uppvärderar vissa egenskaper hos materialet, exempelvis negativitet, snabba förlopp etc., också kommer att resultera i en dålig överensstämmelse med verkligheten. Funkhouser har i sin studie av nyhetsrapportering i tre amerikanska nyhetsmagasin, t.ex. visat att uppmärksamheten kring ett tema eller en kedja av händelser ligger "ur fas" med händelsen självt, och att mediauppmärksamheten är störst långt innan företeelsen når sin höjdpunkt:¹⁴

"Rather than mirroring the realities of the times, the media seem to have attended to persons or agencies with the ability and motivation to call attention to particular issues by creating "news", and to have decreased their attention to other issues as related events (even though possibly increasing) started to seem like "the same old thing"."

Denna observation stämmer väl överens med andra studier inom området. Galtung/Ruge drar liknande slutsatser ur sin studie av fyra norska dagstidningars rapportering om tre internationella kriser. Galtung/Ruge redovisar 13 faktorer som påverkar nyhetsbedömningen, men i princip kan slutsatsen från denna studie formuleras som *fyra huvudsakliga dimensioner*, inom vilka nyheten har värden som påverkar dess möjlighet att bli publicerad. Det gäller dels *avståndet*, såväl faktiskt geografiskt som kulturellt, från media, det gäller graden av *negativitet* och det gäller graden av *status* hos subjektet i händelsen. Slutligen utgör också *frekvensen* av exponering i tidigare rapportering en viktig faktor.¹³

Hvitfelt har i sin studie av nyhetsvärderingsprinciper studerat förtasidesartiklar i de upplagemässigt sex största svenska dagstidningarna, och har som ett resultat av denna studie kunnat konstruera följande

formel för nyhetsvärdering:¹⁵

”Sannolikheten för att en nyhetsartikel skall produceras, publiceras, placeras på första sidan och där bli huvudartikel ökar ju mer den behandlar

- 1. politik, ekonomi samt brott och olyckor*
- 2. och om det är kort geografiskt eller kulturellt avstånd*
- 3. till händelser och förhållanden*
- 4. som är sensationella eller överraskande,*
- 5. handlar om enskilda elitpersoner*
- 6. och beskrivs tillräckligt enkelt*
- 7. men är viktiga och relevanta,*
- 8. utspelas under kort tid men som del av ett tema,*
- 9. har negativa inslag*
- 10. och har elitpersoner som källor”*

Detta resultat stämmer väl överens med såväl den ovan nämnda Galtung/Ruge:s studie som med senare studier av Hvitfelt. Även Rosengren/Arvidson/Sturesson framhåller nyhetsvärderingen som en kritisk faktor när det gällde den överdrivna rapporteringen om allmänhetens reaktioner på ett radioprogram om ett fingerat haveri i kärnkraftverket i Barsebäck. Här är det alltså framförallt det *snabba* och det *negativa* som är avgörande för nyhetsvärderingen och publiceringen/sändningen.¹⁶

2.2 Fem hypoteser om orsaker till brister

Det problem som skall behandlas i denna studie är frågan om vilken information fyra dagstidningar redovisade rörande de internationella oljebolagens skuld till oljekrisen 1973/74. Vilka förväntningar med avseende på detta material går att formulera med anledning av de ovan redovisade erfarenheterna från tidigare forskning? Med tanke på oljebranschens struktur, karaktären på inblandade parter och tidsförloppet i händelsen går det att formulera ett antal tentativa hypoteser rörande graden av korrekthet i rapporteringen och orsakerna till brister i denna.

Hypotes 1: Felaktiga verklighetsbeskrivningar beror till stor del på val av språklig utformning.

Detta antagande baseras på de ovan relaterade undersökningarna av Berry och Hvitfelt, men stöd för hypotesen finns även hos Halloran et al. Det Berry kallar ”subjective errors” är betydligt mer vanligt förekommande än

de rena sakfelen. En faktor spelar också en viktig roll i detta sammanhang: vi kan förvänta oss en *språklig renodling*, som speciellt bör göra sig gällande över tid, och som ökar andelen felaktigheter som beror på språkbehandling.¹⁷ Till detta kommer, att vi visserligen bör kunna förvänta oss att antalet sakfel minskar över tid, vilket Berry visat, men att detsamma *inte* kan förväntas när det gäller språkbehandlingen. Eftersom oljekrisen var ett utdraget förlopp, och rapporteringen var kontinuerlig – tematiserad – bör en avtagande grad av verklighetsöverensstämmelse kunna förväntas.

Hypotes 2: Felaktigheter i beskrivningen av ett skeende ökar över tid på grund av skapande av teman med accentuerande av negativa aspekter.

Denna hypotes innehåller flera sammanfallande moment, som påverkar rapporteringen inom ett ämne som behandlas under längre tid. Hernes har framhållit att media gärna arbetar med tematiska uppläggningar av nyheter: "Det aer saerlig to ting man her bör merke seg. For det første at saker kan ha preg av 'serier som løper over dager, uger, ja, enddog år. Og aktørerne som år involver, er gjerne de samme. Slike serier kan også løpe 'mellom media: det en avis eller et medium tar opp, kan et annet forfølge. For det andre at disse serierne gjerne har sentrale motiver eller tema – altså utjør 'typer selv om de har sitt utspring i en elementaer konkret situasjon. Ja kanskje nettopp fordi de temaene er noe alle kan gjennkjenne, blir de så å sie eksemplar på dramatiske arketyper."¹⁸ Resonemanget bakom hypotesen baseras också delvis på Galtung/Ruge:s konstaterande om "tröskeeffekten": "Once an event has 'made it' the news channel will be more readily open for the follow-up events, at a lower threshold value. The effect of this will be the creation of 'news strings' that may create artificial continuities just because the channel is open".¹⁹ Om detta tas tillsammans med observationen att negativa nyheter allmänt har mycket lättare att uppmärksammas än positiva, och konstaterandet att "opersonliga nyheter" -exempelvis teknik eller ekonomi- måste vara mer negativa för att bli nyheter ges underlag för antagandet att fokuseringen på det negativa kommer att öka inom ett tema över tid – en negativ spiraleffekt uppstår.²⁰ Vidare kan observationen göras att det är sannolikt att tröskeeffekten leder till att mindre viktiga nyheter passerar igenom, vilket ytterligare bör göra rapporteringen mindre relevant jämfört med verkligheten.

Ytterligare ett argument som talar för att rapporteringen blir sämre över tid inom ett tema är Hvitfelt:s konstaterande att nyheter är "konsekvensorienterade", dvs att händelser lättare blir nyheter om de kan tänkas ha direkta konsekvenser för läsarna. Detta tillsammans med tendensen att prioritera material som händer snabbt, men tillhör ett tema bör medföra att felaktigheterna ökar över tid.²¹

Hypotes 3: Felaktigheter i verklighetsbeskrivningen av tekniska, ekonomiska och nya ämnen ökar på grund av bristande sakkunskap.

Flera har påpekat betydelsen av att journalisten ofta saknar sakkunskap inom det område rapporteringen äger rum. Detta medför bl.a. en lägre grad

av möjlighet att korrekt tolka det sagda, eller att sätta in det i sitt riktiga sammanhang. Scanlon gör en poäng av att sportjournalistiken ofta äger bättre överensstämmelse med verkligheten än nyhetsjournalistiken, kanske därför att journalisten här känner sitt ämne: "*It may be possible to reduce errors by developing specialized reporters who understand the significance of the subject they write about*".²² Även Hvitfelt konstaterar betydelsen av att journalister får en möjlighet att lära sig ämnet, och specialreportrar bör föredras framför allmänreportrar.²³ En allmän observation förefaller också vara att ju mer specialiserat området är, ju mer fackkunskaper som krävs för att rätt tolka en händelse inom ett område, desto större grad av expertis krävs. Om frågan som behandlas är "ny" torde sannolikheten för felaktigheter vara ännu större. Eftersom "oljefrågor" ur försörjningssynpunkt i det närmaste över huvud taget inte hade uppmärksamats innan oljekrisen, och dessutom är synnerligen tekniskt/ekonomiskt komplicerade finns all anledning att anta att grava felaktigheter skall förekomma.

Hypotes 4: Felaktigheter i verklighetsbeskrivningen ökar genom återgivande av förment auktoritativa källor och eller genom dålig källkritik.

Hvitfelt har i studien av differismitta i Göteborg konstaterat att betydelsen av att använda *diskutabla källor*. Med diskutabel källa torde här avses att använda en källa vars utsaga/beskrivning legitimeras genom att media framställer källan som auktoritet, även fast vederbörande kanske inte alls äger sakkunskap inom området.²⁴ Även Barsebäcksstudien visar på betydelsen av att media tolkar de kraftigaste reaktionerna som representativa för helheten och vidarebefordrar dessa. Berry visar konsekvenserna av en konflikt mellan källans trovärdighet och nyhetsvärdet, och det bör i detta sammanhang även observeras tidningens/journalistens möjlighet att utnyttja källor för att förmedla en "obekväm" beskrivning av verkligheten, vilket Westerståhl/Johansson:s visat.²⁵ Det är självfallet att denna hypotes är intimt sammanbunden med hypotesen om bristande kunskap hos journalister – med en hög grad av sakkunskap hos journalisten borde användandet av "okunniga" källor minska, eftersom det då är möjligt för journalisten att själv avgöra källornas trovärdighet. Antalet grupper som direkt berörs av en oljekris utan att ha direkt kunskap om oljefrågor eller oljehantering är mycket stort, vilket ger stora möjligheter till att källor utan sakkunskap återges och ges status av auktoritet.

Hypotes 5: Ett starkt top-dog/under-dog perspektiv medför fler felaktigheter i verklighetsbeskrivningen.

Galtung/Roge har i sin studie av olika internationella krisers behandling formulerat hypoteser om möjligheterna för "top-dog" resp.. "under-dog"-nationer att uppmärksammas i nyheterna. Härvid konstateras bl.a. att hög "status" hos nationen är viktig för att händelsen skall bli nyhet, och vidare för att en händelse som involverar en nation med låg "status" skall bli nyhet skall nyheten vara negativ.²⁶ Inom oljekrisen har vi visserligen inte i samma utsträckning nationer, men ändå relativt lättidentifierade parter med

olika status: producentländerna med sin nyvunna ekonomiska makt, oljebolagen med makt över råvaran, konsumentländerna i kris och de enskilda konsumenterna som drabbas hårt av bensinransoneringar etc. Top-dog under-dog förhållanden är här relativt enkla att urskilja. En utgångspunkt för den fortsatta behandlingen är därför att resonemanget om "top-dog" resp. "under-dog" inte begränsar sig till nationer, utan till alla lättdefinierade parvisa partsförhållanden. Detta skall bör då också spegla sig i behandlingen som parterna får i framställningen på så sätt att negativa konsekvenser för "under-dogs" framhävs, och att även orsakerna till dessa konsekvenser – "top-dog"-aktörernas agerande – framhävs.

2.3 Förväntningar och fortsättning

Det är således mot bakgrund av tidigare forskning inte någon speciellt ljus bild som tecknas av möjligheterna till en korrekt beskrivning av oljebolagens roll i oljekrisen. Det förväntade värdet torde i stället vara det, som Hvitfelt formulerat:²⁷

"Tidningarnas bild av verkligheten skiljer sig alltså normalt från den verklighet som de avser att spegla."

Detta behöver i och för sig inte vara sig negativt eller förvånansvärt. Det vore snarare förvånansvärt om massmedia kunde ge en helt korrekt bild av ett skeende i verkligheten, speciellt om detta är komplext och långvarigt. Däremot är självfallet felaktighetens karaktär av intresse – dvs om felet är systematisk, och i så fall beror på att verkligheten beskrivs ur ett speciellt perspektiv. Detta är i så fall knappast beroende av tidspress, informationsbrus mm. utan på att gränsen mellan raka nyheter och kommenterande/kritisk granskning samt ledarkommentarer suddas ut. Detta är ytterligare en fråga som avses att uppmärksammas i den kommande analysen.

Även om således den här tidigare återgivna forskningen har givit en grund för antaganden och hypotesbildning om graden av överensstämmelse mellan rapportering och verklighet, har den givit liten grund för en definition av vad som skall avses med en "korrekt beskrivning", och hur denna skall bedömas. För att en värdering av de brister som återfinns i tidningsmaterialet skall kunna göras, måste "korrekt beskrivning" *preciseras* och *operationaliseras*. Detta är också innehållet i de två nästkommande kapitlen.

2.4 Fotnoter till kapitel 2

- 1) Se *Charnley, 1936, Berry, 1967* där metoden använts. I Charnleys fall tillfrågades 1000 personer, i Berrys fall 506, och fick tillfället att uttala sig om kvaliteten på reportaget givet vad de "egentligen sade".
- 2) Se *Scanlon, 1972* för motsvarande kritik av Charnley:s och Berry:s förfarande. Jämför även *Halloran/Elliott/Murdock, 1970*, resultat vid studiet av rapporteringen kring en demonstration i London.
- 3) Rosengrens diskussion om behovet av extra-media data för kontroller av objektivitet torde vara det mest bekanta. Se *Rosengren 1970*.
- 4) Se *Lindblom, 1968*, p. 115f för ett försök att kvatifiera felaktigheter. *Rosengren/Arvidson/Stureson 1974*. Se bl.a. p. 155 för en sammanfattning.
- 5) *Hvitfelt, 1986* p. 102
- 6) *Ibid*, kapitel 6
- 7) Jmf *Galtung/Ruge, 1965*, p. 65
- 8) *Hvitfelt, 1986*, p. 70-71, *Berry, 1967*, 489
- 9) *Berry, 1967*, p. 487, *Hvitfelt, 1986*, 68f.
- 10) *Berry, 1967*, p. 487. Berry får stöd i sina slutsatser bl.a. av *Scanlon, 1972*, *Hvitfelt, 1986*, 75.
- 11) *Hernes, 1983*, 11
- 12) *Rosengren/Arvidson/Stureson 1974*. Se p. 155
- 13) *Funkhouser, 1973*
- 14) Se *Galtung/Ruge, 1965*, 81-83
- 15) *Hvitfelt, 1985*
- 16) *Rosengren/Arvidson/Stureson 1974*. Se p. 163
- 17) Se *Hvitfelt, 1986*, p.76 för en diskussion om den språkliga renodlingens betydelse i fallet med difterismitta.
- 18) *Hernes, 1983*, 11
- 19) *Galtung/Ruge, 1965*, 82
- 20) *Ibid.* 82f21) *Berry, 1967*, 486-487 visar att antalet sakfel minskar ju längre tid materialet har varit journalisten tillhanda, medan detsamma inte gäller för "inaccurate headlines, overemphasis, underemphasis and omissions". Se *Hvitfelt, 1985* p. 201 för en sammanfattning av diskussionen om tematisering, och p. 206 för diskussionen rörande negativism/konsekvenser.
- 22) *Scanlon, 1972*, p. 590
- 23) *Hvitfelt, 1986*, p. 150
- 24) Se *Hvitfelt, 1986*, p. 144
- 25) *Halloran/Elliott/Murdock, 1970* p.137f, *Westerståhl/Johansson, 1985*, p.180f
- 26) Se *Galtung/Ruge, 1965*, 82-83
- 27) *Hvitfelt, 1986*, p. 141

3 Hållbarhet, relevans och neutralitet

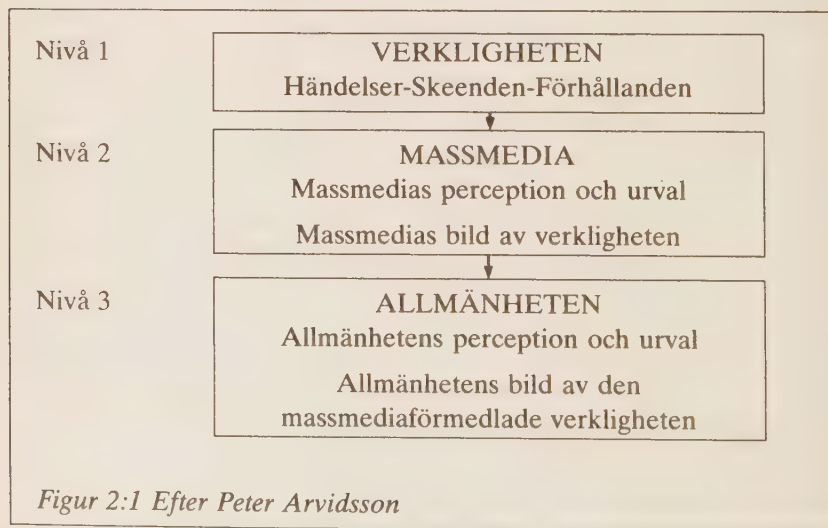
När vi ställer frågan om det rapporterades relation till verkligheten har vi samtidigt närmat oss den debatt som, framförallt i Sverige, har handlat om vad som skall avses med en *objektiv rapportering*. Det vore mot bakgrund av detta lätt att ägna stort utrymme åt vad som bör avses när man påstår att en framställning var objektiv eller icke-objektiv. Samtidigt har denna debatt varit oprecis, omfattande och långvarig. Det finns därför skäl att inte använda begreppet "objektivitetsanalys", utan i stället gå direkt på de egenskaper man avser att undersöka vid bedömning av materialets relation till det verkliga skeendet. Mot denna bakgrund skall detta kapitel *knyta an* till debatten om innebörden i objektivitet, men avsikten är inte i första hand att ta del i denna debatt, utan fast mer ge en bakgrund till, och en argumentering för, de valda variablerna.

Det finns två huvudsakliga skiljelinjer i debatten som förtjänar att framhållas. Den första huvudsakliga skiljelinjen är *vilken relation som avses*. Peter Arvidsson har konstruerat nedanstående figur för att strukturera debatten.⁴ Som ses i figuren gör Arvidsson åtskillnad mellan tre huvudsakliga nivåer mellan vilka frågor om relationer kan resas. Det handlar inom den första nivån om det ontologiska problemet – huruvida verkligheten faktiskt existerar och kan beskrivas. Inom den andra nivån gäller frågan huruvida de beskrivningar och förklaringar som massmedia förmedlar utgör uppgifter som faktiskt speglar det verkliga skeendet. På den tredje nivån ställs frågan om det hos allmänheten, genom massmedias återgivande av uppgifter, har uppstått bilder av verkligheten som överensstämmer med denna.

Det är helt klart att bedömningen av materialets egenskaper kommer att få olika innebörd beroende på vilken nivå som tas som utgångspunkt och vilken relation som avses, och en stor del av den oenighet som finns har sannolikt sitt ursprung i att man i diskussionen av ex.v. begreppet objektivitet relaterar till olika nivåer av informationspro-

cessen. Det är exempelvis möjligt att hävda att korrekthet är en relation mellan punkt 5 och punkt 1, dvs att en framställning är korrekt om den ger upphov till sanna föreställningar om världen hos mottagarna.

Ett exempel på detta finner vi hos Veirup, där mottagarnas förståelse får utgöra ett kriterium på "objektivitet i massmedias rapportering".⁵ Här omfattar begreppet såväl egenskaper som hör samman med den sista nivån – allmänhetens bild av den massmedieförmedlade verkligheten – som egenskaper, som hör samman med den andra nivån, – massmedias bild av verkligheten. Ett exempel på en annan uppiattning finner vi hos Westerståhl, som i sin studie av rapporteringen kring Portugalhändelserna 1975 har undersökt olika medias återgivande av politiska parters uttalanden. När han analyserar Sveriges Radio relateras inte denna rapportering till verkligheten, utan till andra medias bild av samma verklighet, i detta fall tidningarnas. Westerståhl arbetar här således med ett objektivitetsbegrepp som enbart återfinns inom nivån massmedias bild av verkligheten. Bedömningen kommer därför att helt bortse från relationen massmedia – verklighet. Rosengren har på ett talande sätt visat på konsekvenserna av detta angreppssätt, och konstaterat att jämförelser mellan media inte är tillräckliga även om de är nödvändiga, utan att medias rapportering även måste knytas till verkligheten.⁶

En andra huvudlinje i debatten dras mellan *process* och *produkt*. Vissa, exempelvis Hemanus, hävdar att det går att använda ett objektivitets-

begrepp även i nyhetsprocessen – arbetet med att ta fram nyheterna.¹ Detta är ett synsätt som är svårt att dela. När man uttalar sig om korrekthet i en artikel, eller i ett inlägg, förefaller det naturligt att tala om en *egenskap hos framställningen*, inte om en egenskap hos det arbete som lett fram till denna, och inte heller om en egenskap hos hela nyhetsprocessen sammantaget. Detta innebär *inte* att betydelsen av den journalistiska arbetsprocessen förringas, enbart att den avförs ifrån debatten om korrekt rapportering. Att som Himmelstrand gör, inkorporera kriterier på visst betraktelsesätt, eller ett visst sätt att se verkligheten, kan därför inte heller accepteras.² Det är möjligt att vissa studietekniker eller vissa journalistiska angreppssätt frambringar mer korrekt information än andra, men frågan om huruvida produkten lämnar korrekt information om verkligheten eller ej, kan inte avgöras genom att studera egenskaper hos processen. Av samma orsak är det svårt att acceptera att en likartad nyhetsvärdering får utgöra ett kriterium på korrekt rapportering. Att som Westerståhl hävdar, en nyhet är objektiv därför att den finns i flera media, är att blanda samman frågan om framställningens intresseväckande egenskaper med frågan om framställningens verklighetsöverensstämmande egenskaper.³

Vilka egenskaper hos framställningen skall då vara avgörande för om en korrekt redovisning av verkligheten kan sägas föreligga eller inte? Även om diskussionen begränsats till att avse dels enbart *produkten*, och dels enbart *relationen mellan verkligheten å ena sidan och framställningen å den andra*, så återstår det som varit debattens huvudfråga. Även här finns olika uppfattningar, men diskussionen låter sig i princip delas i två huvudkategorier, *presentation och innehåll*. Den sistnämnda kategorin kan i sin tur delas in i två underavdelningar, frågorna om *hållbarhet och relevans*.

3.1 Hållbarhet

Sanning – saklighet – sanningsenlighet. Det är uppenbart att någon typ av sanningskriterium måste tillämpas när man studerar det rapporterade relation till det beskrivna. Om detta torde heller ingen oenighet råda. Vi kan dock finna nyansskillnader hos författare som behandlat kriteriet. Det kan vara vidsträckt, som hos Hermerén, eller oproblemiskt, som hos Himmelstrand.

Enligt Hermerén får sanningskriteriet *inte* medföra ett krav om att

alla påståenden skall vara sanna för att objektivitet skall råda.⁷ Detta skulle nämligen innebära att ett tryckfel eller en felsägning skulle göra en artikel icke objektiv.⁸ I stället ändrar han kravet på sanning till att bli ett krav på *icke missvisning* – dvs dels skall framställningen innehålla påståenden som gör att den blir sanningsenlig i stort, dels får dessa påståenden i framställningen inte implicera falska satser, givet vissa språkliga regler.⁹ Hermerén gör sig här skyldig till två olika misstag: *Dels* undviker han problemet med sanningskriteriet genom att gömma sig bakom ett tryckfel. Det förefaller självklart att ett tryckfel som inte har någon språklig innebörd inte kan göra påståendet missvisande. Lika självklart är det att om tryckfelet ändrar innehållet i framställningen kan det orsaka hållbarhetsbrister – ”Avrätta inte, vänta tills jag kommer”. *Dels* låter han problemet med operationaliseringen styra definitionen. Hans argument mot att använda kriteriet att materialet inte får innehålla eller logiskt implicera minst ett felaktigt påstående eller en felaktig sakuppgift är:¹⁰

”Eftersom en noggrann granskning – i synnerhet om den utförs långt i efterhand, och med tillgång till källmaterial som journalisten inte hade tillgång till när han skrev sin artikel antagligen skulle visa att många nyhetsartiklar och reportage har sanningsbrister (av denna typ), skulle detta medföra att objektivitetsbrister är ytterst vanliga. Frågan är emellertid om detta är ett rimligt språkbruk.”

Detta förefaller vara ett svagt argument. Det faktum att många framställningar uppfyller kriterierna på definitionen kan inte användas som ett argument emot definitionen. Att många artiklar visar sig innehålla brister kan ju faktiskt innebära att vi har en nyhetsrapportering som lämnar dålig information om verkligheten...

Hermerén:s ståndpunkt i fråga om de kontextuella bristerna är lättare att dela, dvs att man inte kan tolerera att en objektiv framställning implicerar vissa fakta eller förhållanden som är falska, givet vissa språkliga kompletteringsregler. Hermerén anknyter vad gäller dessa regler till Ryding, men eftersom han inte har gått närmare in på vilka av Ryding:s bruksregler som avses, är det svårt att bedöma kriteriet – det finns en klar skillnad mellan de kontextuella regler som gäller urval och de som gäller hållbarhet. Ryding konstaterar själv att hans tre första regler – konstansantagandet, normalitetsantagandet och likhetsantagandet – avser frågan om ensidigt urval, varför de inte kan gälla hållbarheten i det material som faktiskt finns i framställningen.¹¹

Det väsentligaste i frågan om sanning är dock den, att kravet på

sanning inte kan ersättas med ett krav på sannolikhet. Veirup m.fl. verkar mena att en framställning kan sägas vara objektiv om uppgifterna är sannolika, en ståndpunkt som dock måste avvisas.¹² Att en uppgift vid publiceringstillfället bedömts vara sannolik är endast en förklaring till dess publicering, och säger ingenting om dess relation till verkligheten.

Sammantaget anses således en hållbarhetsbrist föreligga om:

- Framställningen innehåller falska påståenden
- Framställningen implicerar falska påståenden

Nu innebär inte detta att en framställning som saknar sådana brister med nödvändighet är korrekt. Det är lätt att föreställa sig en situation där framställningen i sig inte bryter emot de ovan angivna reglerna, men där urvalet av beskrivna händelser är ensidigt. Detta hållbarhets-kriterium måste därför kompletteras med ett eller flera kriterier som behandlar frågan om urval.

3.2 Relevans

Frågan om urval är uppenbarligen hårt sammankopplad med frågan om relevans, och de flesta som deltagit i debatten hävdar också att någon form av urvalskriterium är nödvändigt för att objektivitet skall kunna föreligga. Det måste emellertid observeras att man, när man kommer in på frågan om relevans och urval, arbetar med *två olika typer* av relevans. Det rör sig dels om relevans i förhållande till mottagaren och dels om relevans i förhållande till verkligheten, eller kortare uttryckt; *Vilka händelser skall tas upp, och givet att en händelse tas upp, hur ser en relevant framställning av denna händelse ut?* Man kommer här således åter in på frågan om vilken relation objektivitetskravet skall behandla. Såväl Himmelstrand som Andrén och Veirup tar upp relevans i förhållande till mottagaren som ett kriterium på objektivitet. Andrén och Veirup konstaterar att ett program för att vara icke-missvisande måste ta upp sådana ämnen som är viktiga för mottagaren för att denne skall erhålla en realistisk världsbild.¹³

"Väsentlighetsvillkoret hänger också intimt samman med den målsättning som här har knutits samman med objektivitetsproblemet, d.v.s. den att underlätta för mottagaren att leva rationellt och självständigt. Det går alldeles

utmärkt att sända ett program som uppfyller de tidigare kriterierna (sant och icke missvisande, m.a.), men vilka inte hjälper mottagarna i detta avseende därigenom att de handlar om det som är likgiltigt. Därför är det nödvändigt att i detta sammanhang ha med ett väsentlighetsvillkor."

Hos Himmelstrand är det motsvarande kravet på relevans att budskapet skall vara relevant visavi målet att mottagaren skall kunna orientera sig eller få underlag för egna beslut.¹⁴

Vad som är särpräglad med dessa relevansbegrepp är, att relevans mäts gentemot mottagarens intresse och behov. Det är också detta som har föranlett den stundtals häftiga debatten kring detta begrepp. Hermerén har på ett vältaligt sätt argumenterat emot Andrén i fråga om väsentlighetsbegreppet. Hermerén:s kritik innebär att det väsentlighetsbegrepp Andrén arbetar med i grunden är normativt och subjektivt, och att det därför inte går att använda som ett kriterium på objektiv framställning. Hermerén har även i en tidigare framställning argumenterat emot vad han kallar "det subjektiva relevansbegreppet".¹⁵

"Ett problem som detta relevansbegrepp aktualiserar är naturligtvis, att det som är intressant för en person eller grupp inte behöver vara det för en annan. Skall man då tillgripa vanliga demokratiska regler om enkel majoritet och säga att om 51 procent av läsarna eller lyssnarna ansåg att programmet eller artikeln var intressant så..."

Även Ditlev har grundligt kritiserat väsentlighetsbegreppet som det formuleras av Veirup.¹⁶ Han konstaterar att eftersom väsentlighetskravet innebär krav på vad som skall behandlas, därigenom att man har bestämt sig på förhand vad som utgör en realistisk världsbild, så kommer sanningskravet att bedömas utifrån denna realistiska världsbild.¹⁷

"En sand påstand/fremstilling må således naermere bestemmes som en påstand/fremstilling, der er i overenstemmelse med bogens realistiske verdensbillede. Forfatternes sandhetsteori viser sig vaere en såkalt koherensteori for sandhet, hvor påstands sandhet afhaenger af, om den er i overenstemmelse med andre påstande (her de påstande, der beskriver bogens realistiske verdensbillede.)"

Såväl Hermerén:s som Ditlev:s kritik är välgrundad. Även om det är viktigt att diskutera vilka nyheter som sänds, så kan detta inte vara ett objektivitetsproblem. Relevans i verklighetsbeskrivningen är en egenskap som måste kunna mätas hos varje material oavsett hur urvalet av detta materialet har skett. Detta konstaterande innebär inte att det är oväsentligt *hur* de nyheter som presenteras väljs ut, men detta är, som

Hermerén konstaterat, ett nyhetsvärderingsproblem, som skall hållas utanför frågan om relevans.

Däremot är det viktigt att konstatera att relevansen, liksom hållbarheten, *gäller framställningens förhållande till den verklighet den säger sig spegla*. Varje form av beskrivning av verkligheten måste innebära en förenkling av verkligheten. Frågan är därför om denna förenkling av verkligheten som framställningen innebär, är *representativ* för verkligheten, dvs om de fakta som presenteras är de mest väsentliga fakta som finns om företeelsen. Det är åter av vikt att notera den skillnad som finns mellan det ovan diskuterade subjektiva relevansbegreppet och denna form av relevans. Man uttalar sig här inte om *vilken* nyhet som skall presenteras, utan om en nyhet, när den väl är presenterad, är *presenterad* på ett relevant sätt. Både Ryding och Thurén har formulerat innebörden av relevanskravet på ett fruktbart sätt. Enligt Ryding gäller angående urval:¹⁸

"ett urval är missvisande ("vileledande", "ensidigt", "skevt"), om en normal mottagare på grundval av ett meddelade kan väntas reagera väsentligt annorlunda, än han skulle göra om han visste lika mycket och såg lika klart som valförrättaren"

Thurén framställer problemet något annorlunda när han ställer upp en urvalsregel som skall gälla såväl för fakta som för tolkningar:¹⁹:

"Om en framställning är så ensidig att kompletterande information ändrar bilden av verkligheten så radikalt att en återgång till den gamla bilden blir omöjlig, föreligger urvalsförfalskning"

Thurén och Ryding behandlar ett gemensamt problem, nämligen frågan om värdering av den information som *inte finns med i framställningen*. Bakom problematiseringen finns uppfattningen att det är förändring i tillstånd som i första hand är intressanta att få kunskap om, och att det är när man framhäver förändringar på ett område men förtiger andra inom samma område som urvalsförfalskning inträffar. Denna uppfattning är lätt att dela, men är samtidigt problematisk på två olika sätt. Den första delen av problemet är att finna en likare för vad som är "väsentligt", dvs för att kunna avgöra om det presenterade urvalet var eller inte var mer väsentligt än det icke rapporterade. Detta problem är i princip lösbart, och Ryding här har visat vägen till en lösning genom att kodifiera de regler som gäller för vilka antaganden mottagaren har rätt att göra om det som *inte* sägs i framställningen med ledning av det som faktiskt sägs. Det bör emellertid även framhållas,

att dessa olika antaganden kan vara motstridiga, och att speciella regler kan gälla.²⁰

Det andra problemet är att den som argumenterar för att urvalet är skevt måste känna till hela grundmaterialet, dvs känna till hela den relevanta verkligheten eller hela det relevanta skeendet. Detta problem är i princip är lösbart genom falsifiering. För att kunna påstå att det föreligger en relevansbrist i framställningen bör det räcka med att visa att det finns en händelse eller ett förhållande som är sådant att någon av de relaterade kompletteringsreglerna inte är uppfyllda. Det blir på detta sätt inte nödvändigt att känna till alla delar i en händelse, utan det räcker att kunna visa på en väsentlig händelse som inte finns omtalad i framställningen för att en objektivitetsbrist skall föreligga. Betydelsen av en konstaterad brist måste dock självfallet avgöras från fall till fall.

Denna beskrivning av när en relevansbrist föreligger inte är entydig. Detta torde dock till stor del bero på att fenomenet i sig självt – utelämnandet av information – är diffust, och att betydelsen av utelämnandet kan växla vid olika tillfällen. Att argumentera för att en viss typ av information alltid är väsentlig skulle dessutom enligt mitt sätt att se innebära "*lojalitet mot en dogm*" i stället för "*lojalitet mot verkligheten*"...²¹ Problemet torde dessutom vara mindre i praktiken än i teorin. För den som känner händelserna och jämför rapporteringen om denna med händelsen självt, torde det i de flesta fall vara fullt möjligt att på ett övertygande sätt argumentera för att viss utelämnad information var väsentlig för att få en relevant bild av verkligheten, om sådan information verkligen existerar. Det bör i detta sammanhang påpekas att "utelämnad" inte förutsätter avsikt eller val från sändarens sida.

Sammanfattningsvis kan definitionen på en relevansbrist således formuleras på följande sätt:

- En framställning har en relevansbrist om den gör ett urval av beskrivningar av fakta och förhållanden som är sådant att bilden av händelsen i framställningen blir väsentligt annorlunda än händelsen självt.

I huvudsak finns två metoder för att göra ett sådant relevansfel; genom att utelämnas relevant information eller genom att tillhandahålla irrelevant information, och kravet på relevans kan specificeras med utgångspunkt ifrån detta. Det bör observeras att vare sig sändaren eller mottagaren finns med i definitionen på relevans ovan – i motsats till både Thurén:s och Ryding:s uppfattning. Sändarens kunskaper om händel-

sen eller mottagaren förmåga att utläsa information ur en framställning kan inte vara avgörande för bedömningen av innehållet i framställningen. Det bör i stället vara styrkan i argumentationen hos den som argumenterar för att representativitetsbrister förekommer som får vara avgörande.

3.3 Spelar presentationen någon roll?

Spelar framställningens utseende någon roll för dess objektivitet? Måste framställningen behandla materialet på ett visst sätt för att den skall kunna anses som objektiv? För vissa är svaret på dessa frågor uppenbarligen ”ja”. Det klaraste exemplet på presentationskriterium är det, där objektivitetsdefinitionen innehåller krav på redovisning av författarens värderingar. Ett exempel på detta är Thurén, som hävdar att läsarens förmåga att bedöma vinklad information ökar om författarens värderingar finns klart utsagda i framställningen.²² Även om Thurén inte är helt entydig på denna punkt framstår det klart att han ser värderedovisning som ett kriterium på en objektiv framställning. Detta är ett synsätt som är svårt att dela. En första invändning blir självfallet att en felaktig uppgift eller ett skevt urval inte blir mindre felaktigt för att författaren talat om varför han valt dem. Den andra invändningen, vilken är allvarligare, är att frågan om objektivitet inte kan få avgöras av läsarens reaktioner. Det faktum att läsaren hyser större eller mindre tilltro till ett visst material påverkar inte materialets faktiska relation till verkligheten.

Det presentationskriterium som har förorsakat den mest omfattande debatten är frågan om *balans*. Det av Westerståhl framförda kravet på balans har kritiserats hårt i många sammanhang. Frågan är dock om inte kritiken har skjutit över målet; Westerståhl har själv tydligt framhållit att balanskravet enbart kan bli aktuellt i vissa situationer, medan det i andra knappast alls är tillämpligt.²³ Det är i samband med detta värt att hålla i minnet att Westerståhl:s objektivitetsbegrepp i första hand utvecklats för Sveriges Radio, vilket är ett monopolföretag där särskilda krav kan ställas. Samtidigt kan det inte förnekas att balans mera förefaller vara en fråga om god journalistik eller rättvisa än om objektivitet i framställningen, vilket även Hermerén har påpekat.²⁴ Om man ställer krav på att framställningen skall spegla verkligheten på ett korrekt sätt, så kommer kravet på en balanserad framställning i många

fall att stå i motsatsställning till detta krav. Endast om man har uppfattningen att en korrekt beskrivning av det verkliga förhållandet alltid återfinns mellan två ståndpunkter kan ett renodlat balanskrav kombineras med krav på verklighetsspeglning. Eftersom balansen dessutom innebär en rad olika saker, där inte heller Westerståhl är entydig, framstår kravet som ännu mer onödigt. Generellt förefaller såväl Hermerén:s som Andrén:s m.fl. kritik giltig.

Ett oortodox balanskrav finner vi hos Himmelstrand, där nödvändigheten av motbalans framhålls:²⁵

"Här kan man säga att verkligheten till följd av manssamhällets struktur är högst obalanserad. Kravet på balans blir då normativt, dvs innebär ett krav på att denna obalans skall korrigeras bl.a. genom att massmedia ger större uppmärksamhet åt kvinnornas speciella problem. Detta exempel klargör att det förhållande att verkligheten är "obalanserad" inte i och för sig berättigar till ett obalanserat informationsutbud i sådana fall där det finns i vida kretsar accepterade värderingar med innebörden att verkligheten bör korrigeras. Man kan då tala om ett krav på motbalansering."

Som tidigare konstaterats skiljer inte Himmelstrand på process – arbetet med att göra framställningen, och produkt – egenskaper som gör att framställningen ger en objektiv beskrivning av verkligheten. Detta skapar problem vid bedömningen av balanskriteriet. Om detta skall gälla även framställningen, så måste det avvisas. Korrektheten vara eller icke vara bestäms här genom att se till hur värdefulla vissa frågor anses vara i förhållande till andra. Detta kriterium har därmed samma svagheter som det subjektiva relevanskriteriet, vilket Hermerén har kritiserat på ett vältaligt sätt.²⁶ Med Himmelstrand:s krav om motbalansering skulle en objektivitetsbrist kunna uppstå därför att ett antal personer byter uppfattning i frågan om vad som är mer intressant, något som förefaller uppenbart oacceptabelt. Däremot kan det kanske sägas att journalister av rättvis- eller andra skäl bör ägna eftersatta grupper större intresse, något som dock inte har med frågan om framställningarnas relation till verkligheten att göra.

Ett annat krav på presentationen som är värt att ta upp är det kriterium som gäller tolkningar. Thurén framhåller i sin diskussion att en framställning för att vara objektiv inte bara skall innehålla fakta utan även tolkningar,²⁷

"Det räcker inte med en tolkning, utan samtliga relevanta tolkningar skall presenteras och samtliga relevanta argument både för och emot de olika tolkningarna skall presenteras. Objektivitet blir alltså summan av ett antal subjektiva framställningar."

Det är här viktigt att skilja mellan frågan om *förekomsten* av tolkning och *egenskaperna* hos tolkningen. Vad Thurén säger är att det *måste* förekomma tolkningar för att det han kallar objektivitet skall kunna uppnås. Med andra ord kan en ren beskrivning av verkligheten utan tolkande ansats inte vara objektiv med detta synsätt. Detta kan inte vara ett acceptabelt krav. En helt annan sak är att säga, att *om* tolkningar förekommer så skall de ha vissa egenskaper – relevans, hållbarhet m.m. Som Jolliffe har visat finns det ingen konflikt mellan tolkning och objektivitet, men det finns knappast heller något som talar för en absolut koppling av det slag som Thurén verkar vilja förespråka.²⁸

Finns det då inga krav på presentationen som måste vara uppfyllda för att objektivitetsbrist inte skall sägas föreligga? Svaret blir, att *neutral presentation* bör vara en nödvändig ingrediens. Först måste dock det problematiska i begreppet framhållas. I de flesta fall innebär kravet att den som producerat framställningen inte får redovisa sina subjektiva uppfattningar utan endast återge fakta. Westerståhl har dock en något annan uppfattning och menar dels, att meddelaren inte får *identifiera* sig med eller ta avstånd från den i framställningen berörda parten, men dels också att olika parter skall *behandlas lika* av den som intervjuar.²⁹ Hos Thurén innebär kravet på neutral presentation – som han tar avstånd ifrån – att framställningen inte får innehålla normer och värderingar som har sitt ursprung hos den som producerat informationen.³⁰ Detta är ett betydligt vidare begrepp än Westerståhl:s, och Thurén argumenterar emot kravet på neutral presentation mot bakgrund av att varken normer eller värderingar i sig kan vara sanna eller falska – om producenten av framställningen tar ställning till de påståenden som återges påverkar detta inte påståendenas sanningshalt. Detta förefaller emellertid just vara det starkaste argumentet för att ta med ett krav på neutral presentation. Om det i framställningen finns utsagor som inte går att kontrollera, hur skall man då kunna avgöra om den speglar verkligheten?

Vad skall konstituera neutral presentation, och när uppstår en brist? Hermerén har pekat på fyra olika möjliga varianter, allt ifrån brister som uppstår genom krångligt språk till brister som uppstår genom användande av uttryck som visar från vilket perspektiv något betraktas. Hermerén tar avstånd från de krav som innebär att artiklar inte enbart får ta upp företeelser som anses positiva eller enbart framhålla sådant som anses negativt. Han tar också avstånd från den uppfattning som gör gällande att en neutralitetsbrist föreligger om vissa parter åsikter

presenteras på ett krångligt sätt. Hermerén:s argumentering förefaller övertygande. I dessa fall handlar det i stället om att författaren redovisar sina värderingar men att detta görs så att det uppstår brister i relevans eller hållbarhet.

Vilka neutralitetskrav anser då Hermerén motiverade? Det gäller i första hand det som säger att framställningen har brister om den innehåller "värdeladdade uttryck, ironier, perspektivmarkörer, etc, som visar på vilken sida författaren står eller ur vems synpunkt innehållet i artiklarna skildras."³¹ Framställningen har emellertid också en brist om den innehåller "explicita eller implicita uppmaningar av typen 'Rösta på partiet X!' eller 'Fördöm landet Y:s invasion i Angola!'"³² Hermerén verkar emellertid inte vilja acceptera ett fristående neutralitetskriterium, utan anser att dessa brister täcks av det som ovan kallats relevans. Det är svårt att dela denna uppfattning. Det går att göra ett relevant urval av fakta om en händelse, men samtidigt presentera detta på ett sådant sätt med hjälp av ironi, värdeladdade uttryck m.m., så att bilden trots detta blir missvisande. Mot bakgrund av detta förefaller det befogat att tala om brister i neutral presentation som en egen företeelse som kan formuleras sålunda:

- En framställning har en neutralitetsbrist om den genom användande av värdeladdade ord eller andra språkliga grepp behandlar olika parter eller förhållanden olika. En neutralitetsbrist föreligger även om materialet innehåller explicita eller implicita uppmaningar eller normativa uttryck.

Så har då ur den stundtals snåriga debatten om det teoretiska begreppet "objektivitet" mejslats ut tre punkter för granskning av rapporteringens relation till verkligheten: hållbarhet, relevans och neutralitet. Samtidigt kan det lätt konstateras att själva begreppet "objektivitet" är otympligt att hantera, och väcker ofta – om det används utan specificering – felaktiga förväntningar. Dessutom har begreppet, vilket den ovan redovisade debattgenomgången visat, oklara gränser mot närbesläktade problem – kommunikativitet, frågan om god journalistik, behovet av "kritisk" journalistik m.m. Även om de tre föreslagna egenskaperna böra kunna utgöra en minimaldefinition på objektivitet, kommer i den fortsatta framställningen *inte* begreppet "objektivitet" eller "objektivitetsbrist" att användas, utan analyskriterierna är fortfarande brister i hållbarhet, relevans och neutralitet. Intresset vänds nu istället mot frågan hur dessa egenskaper skall mätas i praktiken.

3.4 Fotnoter till kapitel 3

- 1) Arvidsson, 1977,7. Jmf. även Hermerén, 1978b.
- 2) Veirup, 1977,171f. "För vad skall man med objektivitet om ingen förstår?"
- 3) Rosengren, 1977b. Rosengren använder här Westerståhl:s egna data, och kan genom ett relativt enkelt förfarande visa att Westerståhl:s metod leder till att Sveriges Radio kommer att anses som "bra" när det är konformt med majoriteten av dagstidningarna. Se även Rosengren, 1970 och Nordenstreng, 1975.
- 4) Hemanus, 1981,63. Det framkommer inte klart av Hemanus presentation om han anser att det är principiellt omöjligt att ha samma kriterier på objektivitet i process och i objekt. Däremot konstaterar han att det råder ett klart beroendeförhållande dem emellan.
- 5) Himmelstrand, 1972,29. Se även 22ff.
- 6) Westerståhl, 1972,20. Att nyhetsvärderingen är en form av relevanskrav framhålls även i Westerståhl, 1977,199.
- 7) Se ex.v. Hermerén, 1977,179f.
- 8) Hermerén, 1978a,20.
- 9) Det måste observeras att Hermerén inte tar ställning till om brott mot alla komplementeringsregler konstituterar brott mot objektivitet eller medför att framställningen blir missvisande.
- 10) Hermerén, 1978a,21.
- 11) Ryding, 1971,35f. Se sid 126-127 för en sammanställning av kompletteringsreglerna.
- 12) Veirup m.fl., 1979,44. Se speciellt fotnot 27. På sid 54 framkommer klart att objektiviteten är relaterad till mottagaren. Här konstateras att det viktiga med sanningskravet i massmedia *inte* är om budskapet är sant i sig, utan huruvida det ger upphov till sanna föreställningar hos mottagarna.
- 13) Andren, 1978b,17. Samma typ av argumentation förekommer även hos Veirup. Se Veirup, 1977,172 och även Veirup, 1979,48, där ordalydelsen är exakt likadan.
- 14) Himmelstrand, 1972,32. Se även 20ff.15) Hermerén, 1977,177f. Se även Hermerén, 1978a,33: "Vilket program eller vilken artikel man än väljer finns det säkert alltid några personer som vid förfrågan skulle säga att de är ointresserade av det aktuella programmet, och dessutom uppriktigt menar vad de säger. Men det förefaller alldeles absurt att dra den slutsatsen att programmet eller artikeln enbart av detta skäl brister i objektivitet." Se även Hermeréns utmärkta argumentation i frågan i debatten mot Andren i Hermerén, 1979.
- 16) Se i första hand Ditlev, 1981a,197ff.
- 17) Ditlev, 1981b,18
- 18) Ryding, 1971,18.
- 19) Thuren, 1981,13.
- 20) Vid konkurrens mellan konstansantagandet och normalitetsantagandet gäller brokighetsprincipen, vilken innebär att ju fler variationer en förändring kan visa, desto sannolikare är det att den inte förtigs. Vid konkurrens mellan likhets- och normalitetsantagandet gäller att om det i en

fortlöpande beskrivning av en företeelse påpekas att en egenskap förekommer vid vissa bestämda tidpunkter, har man rätt att anta att den förekommer endast vid dessa.

- 21) Ordvalet kommer här från *Ditlev*, 1981b. Ditlev framhåller att sanningskravet blir meningslöst om man som Veirup och Andren har en förutbestämd uppfattning om innehållet i en "realistisk världsbild", eller om vad som konstituterar god information. Se även *Hermeren*, 1978a,34.
- 22) *Thuren*, 1981. Se bland annat sid 8,11 och 15.
- 23) *Westerståhl*, 1977,196.
- 24) Se bl.a. *Hermeren*, 1973b och *Hermeren*, 1978a,34.
- 25) *Himmelstrand*, 1972,15.
- 26) *Hermeren*, 1977,177f.
- 27) *Thuren*, 1981. Se speciellt sid 6,8 och 15.
- 28) *Joliffe*, 1956,191
- 29) *Westerståhl*, 1977,201.
- 30) *Thuren*, 1981,14.
- 31) *Hermeren*, 1978a,49.
- 32) *Ibid.*, 47

4 Prövningens uppläggning

Vad som i föregående avsnitt sagts om kraven på hållbarhet, relevans och neutralitet i massmedia har utgjort teoretisk diskussion. Eftersom avsikten med denna avhandling inte i första hand är att delta i debatten om innebörden av begreppet objektivitet, utan att kontrollera beskrivningens överensstämmelse med verkligheten hos vissa tidningar, så kräver detta att den teoretiska diskussionen ges ett praktiskt innehåll, att den operationaliseras. I detta kapitel skall behandlas frågan om hur de teoretiska analysvariablerna skall överföras till praktiskt mätbara enheter. Praktiska avgränsningar vad avser tidningarnas material skall också behandlas.

4.1 Operationalisering

4.1.1. Hållbarhetsprövningen

Kravet på hållbarhet har tidigare givits två delkomponenter – att framställningen inte får innehålla falska utsagor eller implicera sådana. Dessa komponenter är relativt okomplicerade att operationalisera. De problem som här dyker upp är i stället de som har att göra med värdering av källmaterial. Under förutsättning att det finns oberoende källor som har större trovärdighet än mitt undersökningsmaterial, så går det att avgöra om påståenden är sanna eller falska, om framställningen logiskt implicerar falska påståenden om verkligheten. Frågan om källmaterialets beskaffenhet återkommer senare i detta kapitel.

Ett praktiskt problem som måste lösas finns dock även här. Det material som skall bearbetas är omfattande, och varje form av innehållsanalys av beskrivningarna av verkligheten måste i sig självt bli volymmässigt omfattande. Det är mot bakgrund av detta av vikt att finna ett arbetsekonomiskt sätt att pröva materialet. I princip finns två möjliga vägar att gå – att *verifiera* de olika beskrivningarna om verkligheten som återfinns i framställningarna eller *falsifiera* dem. Vedung har

på ett värtaligt sätt argumenterat för falsifieringens princip, och i denna analys har valts denna inriktning när det gäller prövning av hållbarhet.¹

Det är rimligt att utgå från att det finns färre uppgifter i de olika framställningarna som uppvisar brister i hållbarhet än som inte gör det. Detta medför att en jämförelse mellan de brister som återfinns i tidningarna blir mindre utrymmeskrävande än motsvarande analys av förekomsten av hållbara inslag i framställningarna – och detta utan att analysen förlorar något i sak. Detta är emellertid inget egentligt argument emot att använda verifiering som arbetsmetod. Argumentet för att använda falsifieringsprincipen är istället det, att det i första hand är *bristen* på hållbarhet som är intressant. Det är det förhållandet att en framställning innehåller ett eller flera påståenden som inte överensstämmer med verkligheten som gör att den har en brist. Det är också betydelsen av dessa påståenden som analysen måste visa. Det faktum att den större delen av uppgifterna om verkligheten i framställningarna är korrekta är endast ett "förväntat värde", och gör inte de falska påståendena som faktiskt finns mindre felaktiga. Mot bakgrund av detta kommer vid jämförelsen mellan de fyra tidningarnas beskrivningar av verkligheten de påståenden som görs som *inte* står i överensstämmelse med hållbarhetskriteriet att framhållas.

4.1.2 Relevansprövningen

Den definition på relevans som tidigare ställts upp orsakar större operationaliseringsproblem. Teoretiskt sett är även detta problem förhållandevis enkelt. Det låter sig göra, att först beskriva de internationella oljebolagens agerande under oljekrisen på ett så fullständigt sätt som möjligt för att sedan jämföra de olika tidningarnas rapportering med denna beskrivning, och därefter analysera skillnaderna mellan tidningarnas beskrivning och verkligheten och slutligen argumentera för att de förhållanden som inte rapporterats var, eller inte var, mer väsentliga än de som beskrevs i tidningarna. I praktiken låter sig detta emellertid ej göras, utan relevansbedömningen måste förenklas. Denna förenkling måste ta sin grund i det faktum, att *om* det går att visa att framställningen har utelämnat eller framhållit något som uppenbarligen förändrar beskrivningen av den händelse som framställningen behandlar, så räcker detta för att konstatera att en relevansbrist föreligger. Detta innebär med andra ord att om det går att visa skevhet i urvalet så anses en relevansbrist belagd hos materialet. För att kunna göra en

sådan kontroll, är det tillräckligt att använda Ryding:s kompletteringsregler för ensidigt urval.² Om en framställning bryter mot någon av dessa tre regler torde det innebära att den bryter mot kravet på relevans. Betydelsen av denna inskränkning bör uppmärksammas. I och med att kontrollen endast kommer att behandla det urval som tidningarna själva gjort i sina framställningar, så tas inte frågan upp om vilket urval som *borde* ha gjorts för att framställningen skulle ha givit en rättvisande bild av verkligheten. Skillnaden mellan dessa två typer av granskningar framgår av följande exempel:

Om det i en framställning om oljebolagens vinster står, att vinsterna har ökat med 200 procent sedan år X, och det går att påvisa att år X varit det vinstmässigt sämsta året på 15 år, så kan man hävda att en framställning som inte nämner detta förhållande bryter mot kravet på relevans. Enligt Ryding:s normalitetsantagande har en mottagare av ett budskap rätt att räkna med att de förhållanden varom ingenting sägs, är likadana som de flesta förhållandena i denna grupp. I detta fall skulle mottagaren med denna framställningsteknik ha rätt att vänta sig, att referensåret inte avvek nämnvärt från övriga år, och att höjningen således motsvarades av en verklig vinstökning, inte en tillbakagång till tidigare års resultat. Detta tillvägagångssätt uppfyller emellertid inte fullt ut det teoretiska kravet på relevans, eftersom man för att kunna säga att en framställning uppfyller detta krav, *dessutom* hade behövt argumentera för att det inte funnits väsentligare uppgifter än den om vinstökning för att få en representativ bild av verkligheten. I denna analys kommer emellertid den enklare formen av relevansgranskning att utnyttjas.

4.1.3 Neutralitetsprövning

Operationaliseringen av kravet på neutral presentation skiljer sig ifrån såväl kravet på hållbarhet som kravet på relevans. I de båda sistnämnda fallen krävs oftast en omfattande argumentation och materialredovisning för att kunna påvisa en brist. Detta är inte fallet med neutral presentation. Här är bristen uppenbar och förekomsten av antingen uppmaningar eller värdeladdade uttryck, ironier eller perspektivmarkörer lätt påvisbar. Härav följer också att analysen av brister i neutral presentation kommer att få ett avsevärt mindre utrymme än analysen av de andra två egenskaperna. Påpekanden om sådana brister i presentationen av materialet kommer att redovisas i anslutning till presenta-

tionen av materialet och i samband med behandlingen av hypotesen om top-dog/under-dog-perspektiv, men inte genomföras separat i övrigt.

Sammantaget gäller alltså, att undersökningen skall finna de brister i hållbarhet, relevans och neutral presentation som finns i de olika framställningarna, och analysera dessa. I fråga om hållbarhet används en falsifieringsmetod som innebär att de påståenden som *inte* stämmer överens med det verkliga förhållandet lyfts fram och analyseras. Relevanskontrollen begränsas till enbart det faktiska urvalet av uppgifter i framställningarna, och härvid används Ryding:s kompletteringsregler för urval. Någon väsentlighetskontroll i betydelsen jämförelse mellan det material som faktiskt redovisades och ett annat urval av händelser, som *borde ha* redovisats för att en relevant bild skulle uppstå, kommer inte att göras. Brister i neutral presentation kommer påpekas i presentationen av de olika framställningarna, men analyseras inte ytterligare.

4.2 Val av tidningsmaterial

Principen vid bedömning av tidningarnas material måste vara den, att det är den bild av verkligheten som ges läsaren genom tidningen som enhet som skall analyseras, inte enskilda skribenters arbete eller motsvarande. Detta synsätt baseras på att tidningarna faktiskt fungerar som en enhet, och att det är omöjligt att avgöra var valet om att en viss information skall införas har fattats, eller var inom tidningens organisation det har beslutats att en viss del av en artikel skall tas bort.³ För läsaren är detta inte heller av intresse, eftersom det är ifrån slutprodukten, resultatet av de många olika besluten, som han eller hon får sin information om verkligheten. Urvalsprinciperna när det gäller tidningarnas material blir mot denna bakgrund enkla. Allt material som *gör anspråk på att redovisa fakta om oljebolagen* skall tas med i bedömningen av den bild av verkligheten som tidningarna förmedlar. Visst material kommer av naturliga skäl ej att behandlas; Ledarmaterial kommer inte att behandlas, eftersom här inget krav på hållbarhet, relevans och neutralitet kan resas. Detsamma gäller insändare på insändarplats. Det är självfallet så att den som läser detta material förväntar sig att ett urval har gjorts som styrker den tes som skribenten vill driva. Bilder, skämtteckningar och karikatyrer kommer inte heller att behandlas. Bildtexter kommer dock att tas upp till behandling i den mån de förekommer. Satirer och kåserier kommer inte heller att ut-

sättas för någon form av kontroll, och orsaken är att kontrollen endast bör gälla material som gör anspråk på att presentera verkligheten på ett sant sätt. I fråga om satirer och kåserier förutsätter författaren att läsaren vet *mer* än vad som står i materialet, i stort sett lika mycket som författaren själv, och kan bedöma materialet utifrån detta. På samma sätt förhåller det sig med litotesen ("understatement") som förutsätter att läsaren vet att det är en underdrift. (Om läsaren inte har en gemensam referensram med författaren blir litotesen inte ett stilgrepp utan en vilseledande beskrivning).

4-2-1 Signerat eller osignerat material?

Mer intressant blir frågan om signerade eller osignerade artiklar. Principen är här, i analogi med vad som sagts ovan, att det inte råder några skillnader i krav på hållbarhet, relevans och neutralitet mellan signerade och osignerade framställningar. Om någon skillnad skulle råda, skulle det i så fall vara att större krav skulle kunna ställas på den framställning som är signerad, eftersom det är dokumenterat duktiga journalister som får egna kolumner eller motsvarande. Det viktigaste argumentet är dock att båda typerna av material gör anspråk på att lämna information om verkligheten.

Även beställt material, eller material som tidningen har fått sig tillsänt och tagit in på *nyhetsplats* kommer att behandlas, av samma skäl som i fråga om nyhetsbyråmaterial. Det väsentliga är här att tidningen presenterar materialet på nyhetsplats. Det finns ett sådant exempel bland de fyra tidningarna som är värt att nämna. Dagens Nyheter lämnar den 11 december på nyhetsplats stort utrymme åt professor Adler-Karlsson och en artikel som gör gällande att oljebolagen startade oljekrisen. Artikeln inleds längst upp till vänster på första sidan, en uppenbar nyhetsplats, och upptar också hela sid 29. Professor Adler-Karlsson presenteras i anslutning till artikeln på ett sådant sätt att tidningen framhäver hans auktoritet på området, genom att bl.a. nämna flera böcker. Det väsentliga med denna artikel är att DN har valt att presentera den som en nyhet och placerat den på nyhetsplats. Det är också detta faktum som ligger till grund för ställningstagandet att ta med artikeln i bedömningen av Dagens Nyheter:s material i fråga om det undersökta ämnesområdet.

4.2.2 Hur hantera referatet?

Referatet – med dess specialfall intervjun – utgör ett mer problematiskt fall av beskrivning av verkligheten. I ett vanligt reportage är förmedlingskedjan enkel – journalisten beskriver verkligheten för läsaren. I ett referat eller en intervju är det någon annans beskrivning av verkligheten som i sin tur beskrivs av journalisten. Relationerna har illustrerats på följande sätt av Halloran et al:^{3b}

The Basic Stages:

Source->Collection->Expression->Selection->Composing->Printing
and
Arrangement

Situation One:

Event->Reporters->Copy->Sub->Compositors->Paper
Perceptions editors

Situation Two:

Statement————->Sub->Compositors-> Paper
by an editors
individual

Det är helt klart att den här genomförda analysen avser relationen mellan den i tidningen återfunna beskrivningen av händelsen och händelsen självt. Detta innebär dock inte att frågan om en annan parts beskrivning som återges i tidningen är utan intresse. Här reses istället två frågor; det gäller dels bedömningen av *karaktären på återgivandet* av parts utsaga, dels bedömningen av *den bild av verkligheten* som förmedlas genom att en parts utsaga återges i tidningen.

Den första frågan är huruvida det överhuvud taget är meningsfullt att genomföra kontroll av ett material som består av utsagor om verkligheten genom referat av någon annan. En uppfattning i denna fråga ges av Westerståhl, som hävdar att frågan om sanning med avseende på händelsen kommer att sakna intresse i en *debattspegling*, och att en granskning i en sådan situation i första hand gäller frågan om parten är rätt återgiven eller inte.⁴ Med detta synsätt kommer själva sakinnehållet i utsagan inte att utsättas för samma typ av kontroll som om den var gjord av tidningens egen reporter. Situationen blir därför, att en utsaga om verkligheten blir olika behandlad beroende på varifrån den kom-

mer. Detta är inte en lösning som utan vidare kan accepteras.

Det gäller vid behandlingen av referat att skilja mellan brister av två slag. I det första fallet (I) gäller det frågan om referatet på ett korrekt sätt speglar utsagan, - dvs det Westerståhl kallar relevanskrav. Här är frågan enkel: *har part X sagt det som referatet påstår att han sagt eller inte?* Brister uppstår om framställningen genom "brott" mot något av de ovan presenterade kraven snedvrider den refererades utsaga. Westerståhl har självfallet rätt i att det i fråga om politiska debatter, valrörelser m.m. är denna typ av kontroll som är den viktiga, eftersom det är de olika parternas värderingar av verkligheten och rekommendationer till handling som skall förmedlas till läsaren.⁵

Det finns emellertid även referat av utsagor som inte har till huvuduppgift att förmedla värdeutsagor eller rekommendationer till handling, utan som förmedlar faktiska beskrivningar av verkligheten. Här kan självfallet kontrolleras om parten verkligen har sagt vad framställningen påstår att han har sagt, men även en kontroll av sakinnehållet i påståendet. Frågan blir här tudelad: *Har part X sagt det som referatet gör gällande, och innehåller framställningen korrekta uppgifter om verkligheten?* Den andra typen av brist (II) uppstår när framställningen innehåller beskrivningar av verkligheten som är felaktiga.

Det förekommer knappast någon artikel i mitt material där inte någon uppgift kan spåras till en annan källa än tidningen eller reportern. Innebär då detta att kontroll av sakinnehållet i detta material är omöjligt, att kontroll endast kan göras av huruvida tidningen har citerat rätt eller inte? Svaret på den frågan är "nej". Westerståhl framhåller skillnaden i analys av en *spegling av olika uppfattningar* och *spegling av ett händelseförlopp*, och konstaterar att i det senare förhållandet så gör sig sanningskravet påmint, medan det i det förra fallet handlar om ett relevansproblem i form av korrekt återgivande. Westerståhl tar som ett exempel på den första typen upp Katanga-undersökningen, där han påpekar att objektivitetsbrist förelåg därför att falska meddelanden i form av uppgifter från ena sidan återgavs i tidningarna.⁶ Även Hermén har framhållit att *syftet* med texten är avgörande för vilka krav som skall ställas.⁷ Möjligheterna till kontroll av hållbarhet, relevans och neutralitet i mitt fall måste självfallet avgöras med hänsyn tagen till syftet med återgivandet av uppgiften. Är referatet en debattspegling – måste – liksom i fallet med Westerståhl:s valundersökningar – frågan om verklighetsbeskrivningen i utsagan vara av mindre intresse. Här är det faktum att just den intervjuade personen hyser den åsikten som är

av intresse. I det här analyserade material är denna typ av material av ringa omfattning. Den vanliga typen är i stället den, där framställningen ger en bild av ett händelseförlopp, och att användandet av en källa eller namngivandet av en sagesman används för att öka trovärdigheten hos sakuppgiften. Ett exempel kan hämtas från Expressen den 20 januari: ”

I dag är det inte bara Expressen, The Economist, Sunday Times och en del andra engelska och amerikanska tidningar och tidskrifter som är övertygade om att vi utsätts för världshistoriens största bondfångeri. Den amerikanska konsumentkämpen och advokaten Ralph Nader förklarade i ett senatsförhör i onsdags av oljebolagen rånar oss. .. Det är ett snyggt sällskap svenska regeringen har hamnat i och gjort sig totalberoenden av.”

Det är självfallet möjligt att kontrollera om de nämnda tidningarna och personen har uttalat sig på det sätt som Expressen anger. Poängen med Expressen:s användande av källorna är dock snarare den att förstärka trovärdigheten hos det egna påståendet om verkligheten – att svenska regeringen har låtit sig lura av de internationella oljebolagen. Det är helt klart att detta användande av referat är ett kännetecken för den kommenterande framställningen. Tidningen, genom sin kommentator, söker övertyga läsaren om att en viss förklaring eller beskrivning av ett skeende är det rätta och använder som argument för detta ett uttalande och/eller en beskrivning gjorda av förmodat auktoritativa personer. Tekniken kan även med fördel användas när tidningen/journalisten av någon anledning inte vill stå som avsändare av budskapet.⁸ Det går mot bakgrund av detta exempel att skilja mellan tre typer av material att ta ställning till:

- 1) tidningens eget material med utsagor om verkligheten
- 2) referat av andra som används som argument eller belägg för påståenden om verkligheten som görs av tidningen/journalisten
- 3) rena referat av vad andra parter har sagt om verkligheten

Samtliga dessa tre typer av material bidrar till bilden av verkligheten. En prövning av hållbarhet, relevans och neutralitet i tidningens totala bild av ett skeende måste därför också ta hänsyn till alla tre typerna av material. Samtidigt måste observeras att viktiga skillnader finns mellan de tre typerna, som måste tas i beaktande när en bedömning görs av den information som materialet förmedlar.

Tidningens egna material (1) och den situation som uppstår då tidningen helt uttalat använder referat som argument för egna beskrivningar (2) är oproblematiska ur analysynpunkt. Här förmedlas

bilden av verkligheten medvetet och med avsikt från tidningen. Det är också vid dessa två typer av material som tonvikten skall läggas när bedömningen av innehåller görs.

När det gäller direkta referat av andras utsagor (3) blir bilden avsevärt mer komplicerad. Tre typer av referat med olika motiv kan identifieras. Ett första fall är när någon person med stort nyhetsvärde – ex.v. shahen av Iran eller finansminister Kjell-Olof Feldt, återges. I detta fall uppstår situationen att det är sagesmannens person som i första hand är motivet till publiceringen, inte innehållet i utsagan.

Ett annat fall är när någon okänd person eller person som inte kan bedömas ha eget nyhetsvärde återges, varvid det kan vara fråga om ett återgivande på grund av innehållet i utsagan. Typfallet torde vara när "mannen på gatan" återges. Här torde det, i likhet med vad Westers-tåhl & Johansson har påpekat ovan, röra sig om att journalisten låter någon annan uttrycka en åsikt som journalisten själv inte vågar eller vill stå för, men som bedöms vara så intresseväckande som information om händelsen i fråga att den publiceras på detta sätt. Att i detta fall tala om referat jämfällt med den ovan diskuterade typen torde vara fel.

En tredje variant av referat är den, där någon person i sin kapacitet av tjänsteman eller expert intervjuas. Om, vilket var fallet under oljekrisen, en representant för en myndighet uttalar sig, är termen intervju även här till viss del missvisande. Det är tjänstemannens sakkunskap som återges, och värderingar av den typ som man kan förvänta sig från finansministern eller av Shahen av Iran är knappast aktuellt. Viktigare är dock, att motivet för att publicera intervjun torde vara att den lämnar sakinformation, inte att den lämnar åsikter.

En viktig svårighet i detta sammanhang är att det inte utan vidare går att avgöra vilket motiv som ligger bakom återgivandet av ett referat – att det finns ett nyhetsvärde är ostridigt, men ligger nyhetsvärdet i utsagan eller i sagesmannen? Om tidningen använder formen referat för att presentera sakuppgifter kan dessa uppgifters korrekthet relaterat till verkligheten testas på samma sätt som tidningens egna uppgifter. Om informationen om oljebolagen däremot framkommer som en bi-effekt av att någon person med nyhetsvärde intervjuas är det sannolikt *inte* meningsfullt att göra det.

Det måste påpekas att vi här talar om en bild som uppkommer på ett passivt sätt, i motsats till tidningen egna beskrivningar, där nyhetsbilden förmedlas på ett aktivt sätt. Ett antal sinsemellan orelaterade intervjuer, referat m.m. ger emellertid också en bild av verkligheten,

även om den är mer fragmentarisk än tidningens egna beskrivning. Eftersom det dessutom i efterhand inte utan vidare går att rekonstruera motivet att ta in intervjumaterial kommer även referat av andra att tas med vid redovisningen av den bild som tidningen lämnar sina läsare. Även tidigare studier i ämnet lämnar stöd för detta sätt att hantera referatet. Halloran et al tar upp problemet i samband med analysen av rapporteringen kring en demonstration, och gör samma bedömning vad gäller kontroll mot verkligheten som här redogjorts för.⁹ För att markera skillnaderna mellan de olika typerna av material kommer de tre huvudtyperna att presenteras separat i samband med varje påstående, och betydelsen av förekomsten av rent intervjumaterial kommer också att påpekas i den avslutande bedömningen.

Problemet behandlas ytterligare i kapitel 12 i samband med diskussionen kring de fem hypoteserna om vad som påverkar överensstämmelsen mellan verklighet och rapportering.

4.3 Det empiriska underlaget

Det finns en omfattande litteratur rörande oljekrisen 1973/74, både av officiell, utredande, karaktär och i form av fristående forskning. Till detta kommer en rad framställningar i bokform. Förklaringen till denna undersökningsiver återfinns sannolikt i det faktum att så många politiska beslutsfattare i västvärlden helt "blev tagna på sängen" av krisen, och i efterhand hade ett starkt intresse av att utreda skuldbördan. Det finns mot bakgrund av detta gott om underlagsmaterial med vilket tidningarnas rapportering kan jämföras, och till detta material med gott bevisvärde.

Det är uppenbart att underlagsmaterialets bevisvärde blir synnerligen kritiskt vid en jämförelse av denna typ. Stark tilltro kan emellertid sättas till utredningsmaterial där uppgifterna är lämnade under straffansvar och där undersökningarna är utförda av officiella organ. Till detta kommer, att de flesta av dessa undersökningar mer eller mindre uttalat hade till uppgift att kartlägga oljebolagens skuld till oljekrisen. Tendensen i underlagsmaterialet är således negativ för de av mig undersökta parterna, och om detta underlagsmaterial kommer fram till att sådan skuld ej förelåg får detta anses ha högt bevisvärde.

4.3.1 Officiellt material

Med anledning av oljekrisen i USA, och med anledning av den amerikanska petroleumindustrins situation, har en lång rad undersökningar genomförts i USA. Exempel på sådana undersökningar är *Multinational Corporations and United States Foreign Policy*, ett amerikanskt senatsförhör omfattande 8 delar och över 2700 sidor. Denna omfattande utredning har kommit att utgöra utgångspunkt för en stor mängd av det som senare har skrivits om oljekrisen. I utredningen finns såväl förhör och expertutredningar som redovisningar av material från oljebolag och regeringsorgan. Det är knappast någon överdrift att påstå att detta är en av de mest omfattande utredningar som någonsin gjorts av den amerikanska kongressen.

Även *Current Energy Shortages Oversight Series* ger ett gott underlagsmaterial. Detta senatsförhör med ett antal representanter för de stora oljebolagen, som bl.a. sändes direkt i amerikansk TV under årsskiftet 1973/1974, kom att ge återskall över hela världen, även i de fyra svenska tidningarna. I protokollet återfinns hela förhöret återgivet verbatim, såväl med oljebolagsrepresentanter som med representanter för den amerikanska administrationen, vilket bl.a. ger goda möjligheter att kontrollera tidningarnas återgivande av material. *U.S. Oil Companies and the Arab Oil Embargo: The International Allocation of Constricted Supplies* är en specialundersökning av den amerikanska energimyndigheten Federal Energy Administration (FEA) rörande oljebolagens roll i oljekrisen. Här finns bl.a. exakta uppgifter om den mängd olja och raffinerade produkter som kom in till USA under krisen. *Oil Company Profitability* är en statistisk undersökning genomförd av amerikanska senatens finansutskott med officiell statistik över vinster och vinstutveckling inom såväl oljebolag som andra industrigrenar i USA. *The Petroleum Industry* behandlar den amerikanska raffinaderisituationen under krisen och är utförd av en anti-trust kommitte i senaten. Här berörs bl.a. frågor om diskriminering av fristående raffinaderier. *Oil Negotiations, OPEC, and the Stability of Supply* redovisar ett utskottsförhör i en undergrupp till representanthusets utrikesutskott, där bl.a. förhandlingarna med OPEC tas upp.

Gemensamt för samtliga dessa undersökningar är att de lämnar konsistenta uppgifter. Vi möter inte i någon av dessa rapporter motstridiga uppgifter i huvudfrågan, och även avvikelser i detaljfrågor är sällsynta. Om vi till detta lägger att tendensen i de flesta fall varit

negativ för de internationella oljebolagens räkning (i alla händelser inte positiv) och att den närheten till händelsen är uppenbar, så finner vi goda argument för att anse de uppgifter som framkommer genom rapporterna har högt bevisvärde.

På den europeiska sidan av Atlanten har EG-kommissionen efter oljekrisen genomfört en omfattande studie över oljebolagens agerande under oljekrisen; *Report by the Commission on the Behavior of the Oil Companies in the Community During The Period from October 1973 to March 1974*. Denna utredning är mycket omfattande, och igångsattes som ett resultat av den västtyska kartellnämndens anklagelser mot oljebolagen under vårvintern 1974. Frågan om tendens är därför även i detta material klar. I studien samlas erfarenheter och statistik ifrån samtliga EG-länder, och från en rad multinationella oljebolag som arbetar i Europa, och rapporten ger över huvud taget en god bild av dels petroleummarknaden i Europa, och dels händelserna under oljekrisen 1973/74. Av stort intresse är också att notera den konsistens som finns mellan uppgifterna i detta material och uppgifterna från USA.

Även i Sverige har oljekrisen blivit behandlad i utredningsform, om än i något mindre skala. I *Energiberedskapsutredningens* betänkande Energiberedskap för kristid, SOU 1975:60 och 61, tas frågan om oljebolagens förhållande till samhället upp med speciell referens till oljekrisen 1973/74. Också Statens Pris- och Kartellnämnd har i flera publikationer behandlat frågor som rör oljeförsörjning och multinationella oljebolag. I *Undersökning av relationerna mellan utlandsägda svenska oljebolag och deras moderbolag*, som kom redan 1972, tar SPK upp frågan om de ekonomiska förhållandet mellan moder- och dotterbolag. I publikationen *Oljeprodukter* behandlas prisutvecklingen i och under oljekrisen, och i *Oljemarknaden och OPEC* ges en god översikt över bl.a. förändringarna i det internationella prissystemet. Till de officiella utredningarna torde även räknas de *utvärderingar* av bl.a. drivmedelsransoneringen som gjorts av Transportnämnden, Överstyrelsen för ekonomiskt försvar m.fl. svenska myndigheter som var aktiva under krisen. På samma sätt som i de två ovan behandlade kategorierna kan vi här säga att frågorna om tendens, konsistens och närhet är nöjaktigt besvarade.

4.3.2 Övriga källor

Även från den akademiska världen har en mängd material kring oljekrisen framkommit. Här skall endast nämna en del som har speciellt intresse med avseende på de internationella oljebolagen.

I *Adelphi papers*, periodisk publikation för The International Institute for Strategic Studies, har två delar behandlat frågan om "oljevapnet", och därvid kommit att beröra oljebolagens roll. *The Oil Crisis; In Perspective*, ett specialnummer av Daedalus redigerat av Raymond Vernon, behandlar oljekrisen ur olika utgångspunkter. Här återfinns studier av oljekrisens betydelse för samtliga involverade parter, och detta arbete är i sig kanske den mest omfattande enskilda sammanställningen av kunskap kring oljekrisen.

Två antologier med uppgifter om den amerikanska energipolitiken bör framhållas i detta sammanhang: *The Energy Crisis and U.S. Foreign Policy*, redigerad av Joseph S. Szyliowicz och Bard E. O'Neill är en kartläggning av det amerikanska beslutsfattandet i energifrågor och beslutsfattandet i utrikespolitiska frågor. *Energy Policy in Perspective* redigerad av G.D. Goodwin, behandlar energipolitik under ett antal olika amerikanska administrationer. *Oil and world power – American Foreign Oil Policy* av Svante Karlsson, behandlar den amerikanska regeringens utrikespolitik i relation till oljefrågorna. En avhandling vid The George Washington University, Washington D.C. av Sliman Ibrahim Bouchuiguir med titeln *The Use of Oil as a Political Weapon: a Case Study of the 1973 Arab Oil Embargo* ger en beskrivning av oljekrisen ur arabiskt perspektiv. Nämnas bör även *Oil and World Power* av professor Peter Odell, chef för Centre for International Energy Studies vid Erasmus University, Rotterdam, där frågan om olja som bas för internationell makt och handel behandlas ur ett historiskt perspektiv.

Vilket källvärde kan denna litteratur tillmätas? I de flesta fall måste det anses vara mycket högt när det gäller de internationella oljebolagens verksamhet. Inte i något fall går det att påvisa att materialet är positivt tendensiöst i förhållande till den av mig undersökta aktören. Mycket av materialet bygger på de fakta som framkom i de tidigare nämnda amerikanska senatsförhören, och uppgifterna om den amerikanska energipolitiken baseras på beskrivningar av personer som arbetade i administrationen under den aktuella tiden. Åter bör dock konsistensen framhållas; inte i någon av dessa studier framkommer uppgifter

om de internationella oljebolagens agerande som i huvudfrågan avviker från de andra uppgifterna. Det finns därför även här goda grunder för att hysa tilltro till materialet.

4.3.3 Facklitteratur

Förutom dessa mer analyserande studier förekommer en rad periodiska facktidskrifter inom oljeindustrins område som bör uppmärksammas. Här bör kanske främst nämnas: *Middle East Economic Survey* (MEES), vilken ger engelska översättningar av arabiska officiella dokument, *Petroleum Times* (PT), *Petroleum Economist* (PE), *Petroleum Intelligence Weekly* (PIW) och *Oil and Gas Journal*, samtliga facktidskrifter vilka bl.a. ger aktuell statistik från oljemarknaden. När det gäller frågan om uppgifterna från dessa tidningar måste vissa anmärkningar beträffande tendens och närhet göras. Det är tänkbart att det finns ett sådant beroendeförhållande mellan oljebolag och facktidskrifter inom branschen att det inte går att använda uppgifterna i dessa tidskrifter som underlagsmaterial. En annan grund för misstro är den närhet till händelserna som finns hos detta material. Även facktidskrifterna kan självfallet ha brister i hållbarhet, relevans och neutralitet när det gäller beskrivningar av verkligheten, varför en jämförelse mellan de fyra tidningarna och fackpressen skulle ge missvisande resultat. Mot bakgrund av detta kommer detta material att utnyttjas med stor försiktighet. Det är här främst statistik och återgivande av kvartals- och årsrapporter som kommer att användas – material som dessutom behandlas bland annat i de amerikanska senatsförhören. Det finns goda skäl att anse denna typ av material trovärdigt. Dels är trovärdigheten omvitnad ifrån officiellt håll, bland annat den svenska Energiberedskapsutredningen.¹⁰ Dels är de uppgifter som återfinns i fackpressen allmänt accepterade, även bland kritikerna mot oljebolagen. Det sistnämnda är självfallet inget bevis för att uppgifterna är riktiga, men visar åtminstone att de inte är ställda under debatt.

Det finns, vilket ovanstående axplock av litteratur visat, goda möjligheter att i officiellt material eller bearbetningar av sådant finna beskrivningar av oljebolagens arbete och verksamhet under oljekrisen. Det faktum att underlagsmaterialet är omfattande är dock i sig ingen lösning på det problem som uppstår om sagda material lämnar olika uppgifter, dvs om sakfrågan är omdebatterad eller oklar. Om så är fallet är möjligheterna att avgöra sanningsfrågan betydligt mindre. Låt

oss därför se på några kritiska röster som har höjts mot de internationella oljebolagen och om dessa har något att säga i den här aktuella frågan. Det finns en rad kritiska studier kring de multinationella oljebolagens verksamhet, och många av dem har anknytning till oljekrisen 73/74. Bland de mest initierade är Robert Engler:s *The Brotherhood of Oil* som tar upp frågan om oljebolagens politiska betydelse i USA. Engler behandlar i första hand kopplingen mellan oljebolagen och den amerikanska administrationen, och är stundtals svidande i sin kritik. Det som är av intresse är emellertid att han inte förnekar att de internationella bolagen sökte fördela oljan rättvist under krisen, utan lämnar samma redogörelse för händelseförloppet under krismånaderna som kan återfinnas i slutdokumentet från Multinational Corporations Subcommittee.¹¹ En i detta sammanhang väl känd bok är Anthony Sampson:s *The Seven Sisters*. Här lämnas en i många stycken initierad historieskrivning, och det kan knappast råda någon tvivel om att Sampson är väl insatt i förhållandena främst i Mellersta Östern. Det är därför av stort intresse att se, att Sampson inte uppger att oljebolagen skulle ha orsakat oljekrisen på det sätt som vissa uppgifter i tidningarna gör gällande. Det är tvärt om så, att Sampson explicit förnekar att bolagen skapat krisen och framhåller att oljebolagen sedan 1971 inte kunnat utgöra en motpart mot OPEC-blocket.¹² Ett annat arbete inom området som bör nämnas är Michael Tanzer:s *The Energy Crisis*. Inte heller här kan läsaren finna uppgifter om eller belägg för att bolagen agerat på det sätt som de i tidningarna funna uppgifterna gör gällande. Dan och Joachim Israel:s *Oljekrisen och den nya ekonomiska världsordningen* behandlar i sin första del utförligt oljebolagens situation. Det som är av vikt för denna undersökning är emellertid att inte heller Israel & Israel uppger att skulden för handelserna under 1973/74 eller händelseutvecklingen under krisen kan läggas på oljebolagen, även om de liksom många andra anför att oljebolagen gjorde stora vinster under krisåren.

Det faktum att oljebolagen av många funnits klandervärda för andra händelser och i andra sammanhang påverkar inte forskningsläget i fråga om handelserna under krismånaderna. Här är läget det, att det bland olika underlagsmaterial råder en klar och tydlig samstämmighet. Det förekommer nästan inte några motstridiga uppgifter vad gäller historiska förlopp, utan enigheten i beskrivningen är ofta förvånande stark. Detta förhållande får tas som ytterligare intäkt för materialets trovärdighet.

4.4 Val av analysmetod

En innehållsanalys av ett stort material, som ju tidningar är, blir nästan alltid otymplig. Det är ett omfattande material som skall redovisas, och skillnader respektive likheter inom materialet måste poängteras. Det säger sig därför också själv att framställningen måste organiseras på ett sådant sätt att den blir såväl läsbar som fruktbar. Det finns ett antal olika analysmetoder som står till förfogande. En kronologisk metod är teoretiskt möjlig men opraktisk. Detta skulle innebära en upprepning av argument för och emot påståenden om verkligheten om dessa återkommer i någon form flera gånger under tidsperioden. En analys tidning för tidning är inte tänkbar av samma skäl. En sådan skulle äga den kronologiska metodens nackdelar, men även innebära att jämförelser mellan tidningarna blir svårare. En presentation av debattståndpunkter är inte heller direkt möjlig, eftersom det inte rör sig om en debatt i egentlig mening, utan om en redovisning av förmodade sanningar. Det är dock i denna metod som analysen skall ta sin utgångspunkt.

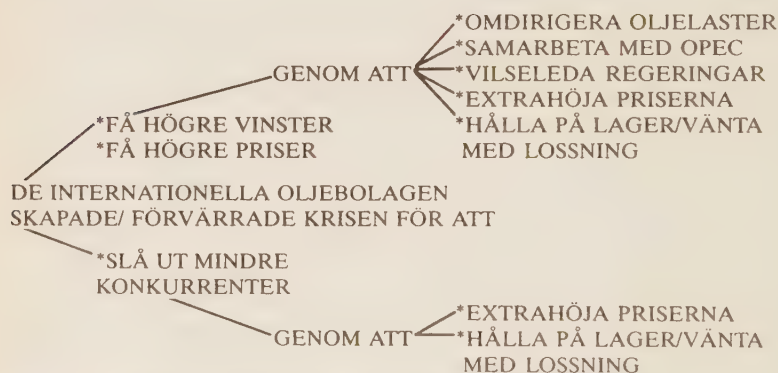

Fig. 3.1 Schematisk framställning av uppgifter i de fyra tidningarna

Vad säger tidningarna om verkligheten? Går det att skönja ett mönster i rapporteringen vad avser ämnen, frågor m.m.?

Svaret är ja. Om vi ser till de verklighetsbeskrivningar som tidningarna förmedlar så skall vi finna att det rör sig om ett relativt begränsat antal typer av uppgifter som återkommer i alla fyra tidningar. Läsaren får genom de olika tidningarna upplysning om ett antal olika handlingar och ett antal orsaker till detta handlande. Det rör sig i

framställningarna om *fem olika typer av handlingar* och om *två olika motiv* för dessa. I figur 3.1 visas de möjliga kombinationerna. Nu förekommer inte all rapportering med samma intensitet, och alla handlingar kopplas inte heller samman med de båda motiven. Låt oss därför se hur motiv och metod kopplas samman.

Om vi först ser till vilka olika metoder som bolagens sägs ha utnyttjat under krisen, så finner vi fem olika uppgifter om hur bolagen skulle ha gått till väga; Vi finner uppgifter om att bolagen omdirigerat oljelaster från länder med högstpriser och/eller höga skatter till länder där sådana inte var för handen. Vi finner även uppgifter om att bolagen har väntat med att lossa tankfartyg eller väntat med att släppa ut olja/produkter som finns i lager, för att priserna skall tillåtas gå upp. En annan metod som vi finner omskriven är att bolagen höjde priserna på olja/produkter extra mycket, utöver OPEC-staternas höjningar, och att de härigenom skulle göra sig extra vinster. En uppgift som i viss mån strider mot detta utgör påståendet att oljebolagen samarbetade med OPEC- staterna, och att man delade på vinsten. Det femte och sista påståendet om hur priserna ökats eller vinsterna blivit så stora, är att bolagen vilseledde konsumentländernas regeringar, som därför tillät prishöjningar.

Om vi i stället ser till motivet att slå ut mindre konkurrenter, så finner vi här endast två metoder omtalade. Det handlar dels om extrahöjning av priserna, där det sägs att de internationella oljebolagens dotterbolag fick betala mindre än vad fristående bolag fick betala för samma olja. En annan metod skulle vara att de internationella bolagen höll på lager, dvs vägrade leverera till de oberoende bolagen för att på detta sätt slå ut dem. I praktiken finner vi alltså här samma handlingar angivna för två olika motiv, eftersom dessa två handlingar också förekommer beskrivna med högre vinster som motiv.

I den fortsatta framställningen analyseras de fyra tidningarnas uppgifter utifrån den här skisserade mallen. Först behandlas emellertid vinsternas storlek eftersom detta är en central fråga när det gäller vinstmotivet i kapitel 5. I kapitel 6 till och med 10 behandlas de olika påståendena om olika handlingar med vinstmotiv för sig, och efter detta behandlas i kapitel 11 konkurrensmotivet och de handlingar som knyts ihop med detta.

Inom varje kapitel organiseras framställningen så, att kapitlet inleds med en schematisk sammanställning av de aktuella analysenheter i de olika tidningarna. Därvid begagnas följande matris:

	AB	DN	Exp	SvD
	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Ej specific källa				
Expert				
Fackl. repr.				
Myndighet				
Oljebolag				
OPEC				
Politiker				
Press				
Antal omnämmanden	0 0 0	0 0 0	0 0 0	0 0 0

De tre kolumnvisa kategorierna "1", "2" och "3" motsvarar de tre ovan nämnda typerna av material. "1" avser *tidningens egna beskrivningar*, "2" avser tidningens egna beskrivningar där referat av någon part fått utgöra *argument för beskrivningen*, och "3" avser *rena referat* av ut-sagor. Radvis återfinns de sju typer av citerade parter som vi kan finna i materialet. De citerade parterna skulle kunna delas upp på nationella och internationella aktörer, men en sådan uppdelning skulle tynga framställningen mer än nödvändigt. I kapitel 11 återkommer vi till detta, i samband med diskussionen om orsakerna till de olika objektivitetsbristerna.

Efter den schematiska framställningen redovisas vad respektive tidning har förmedlat till läsaren, och inom varje tidning redovisas framställningarnas innehåll i de tre ovan redovisade kategorierna i tur och ordning. Efter denna redovisning av tidningsmaterialet behandlas dessa uppgifter genom en jämförelse med de uppgifter underlagsmaterialet lämnar. Kapitlen avslutas med en jämförande bedömning av brister i den information tidningarna lämnat till sina resp. läsare.

Det skall poängteras att vid denna bedömning av materialet kommer frågan om tidningarnas prestation att ta in materialet inte att behandlas – det är den bild av verkligheten som förmedlades till läsaren som är av intresse i dessa kapitel, inte förklaringarna till att den bilden förmedlades.

Att välja mellan en kort och elegant framställning å ena sidan och en längre men noggrannare å den andra är inte ett val som alltid utfaller till elegansens fördel. Tidningsmaterial är omfattande – en vanlig dagstidning omfattar lika mycket tryckt text som en bok om 200 sidor. Det är självfallet att ambitionen måste vara att så kortfattat som möjligt genomföra den deskriptiva delen, men samtidigt är det minst lika viktigt, för att inte säga viktigare, att tidningarnas presentation av sitt

material till läsarna redovisas på ett representativt sätt. Trots en systematiserad framställningen blir de beskrivande avsnitten därför ibland omfattande.

4.5 Fotnoter till kapitel 4

- 1) Se *Vedung*, 1977,147ff
- 2) *Ryding*, 1971,197ff. Ryding anger här tre regler för vad läsaren av en text har rätt att anta om texten och den verklighet texten beskriver; *Konstansantagandet*, vilket innebär rätt att anta att inga väsentliga förutom de som nämnts i framställningen har inträffat. *Normalitetsantagandet*, vilket innebär att de övriga omständigheterna är "som de brukar vara", och *likhetsantagandet*, vilket innebär att de fakta om företeelsen som utelämnats i framställningen inte emotsäger den bild som ges av de fakta som lämnas.
- 3) *Österman, Wikman, Bernow*, 1975, konstaterar också att tidningarnas olika redaktioner under oljekrisen fungerade som en enhet vad gällde information om oljekrisen.
- 3b) *Halloran et al*, 1970, 135
- 4) *Westerståhl*, 1977,198.
- 5) Jag uppfattar Westerståhl:s syn på "debatt" som avgränsad till direkta debattsituationer med klara partsförhållanden, exempelvis valrörelser. Jmf *Westerståhl*, 1977,198.
- 6) *Ibid.*, 198-199.
- 7) *Hermerén*, 1977,190.
- 8) *Westerståhl & Johansson*,1985,170ff. Westerståhl/Johansson för här med utgångspunkt från radio/TV ett omfattande resonemang om den kommenterande framställningens karaktär.
- 9) *Halloran et al*, 1970, 135ff.
- 10) Se *SOU 1975:60*, 467f, där fackpressens informativitet understryks.
- 11) *Engler*, 1977,129f.
- 12) Sampson gör i detta brev till *The Petroleum Economist* i november 1975,415f, i anledning av tidningens recension av "The Seven Sisters".

5 Vinsternas storlek

Vinsternas storlek var *den* faktor som kom att utlösa kritikerstormen på allvar vid årsskiftet 1973/74. Många gjorde gällande att oljebolagens vinster var bevis för att de *manipulerat fram* krisen, medan andra såg vinsterna som bevis för att de *utnyttjat krisen* – kanske i samarbete med araberna. Det är därför naturligt att de flesta tidningarna kom att beröra vinsterna på ett eller annat sätt. Det finns också en mängd artiklar som antingen direkt handlar om vinsternas storlek eller på ett indirekt sätt lämnar information om deras storlek. Eftersom vinsternas storlek i många fall kom att utgöra beviset för att oljebolagen manipulerat fram krisen, är det av betydelse av bedömningen att se hur vinsterna beskrivits. De två problem som skall studeras i detta kapitel är dels beskrivningen av vinsterna i absoluta och relativa tal, dels beskrivningarna av rättmätigheten i vinsterna, dvs om vinsterna sägs vara stora därför att oljebolagen profiterat på en oljekris de skapat själva eller profiterat på en oljekris som skapats av andra.

Mot bakgrund av den betydelse vinsternas storlek hade som utgångspunkt för diskussioner om konspirationsteorier, skulle man kunnat tro att vinsterna vore beskrivna på ett omfattande sätt i tidningarnas rapportering. Så är emellertid inte fallet. Den information som återfinns i tidningarna kan bäst beskrivas som fragmentarisk och osystematisk. Samtidigt skall konstateras att antalet omnämnanden om vinster är relativt stort – 45 st. i de fyra tidningarna. Nedanstående tabell visar hur materialet fördelar sig med avseende på typ av omnämnande, och i förekommande fall typ av källa:

	AB	DN	Exp.	SvD
	1 2 3	1 2 3	1 2 3	1 2 3
Ej specific källa	1			
Expert		1 5	1 1	1
Fackl. repr.	1	1		1
Myndighet				
Oljebolag		2	1 1	1
OPEC		2		1
Politiker	1	3	1	1
Press		1	1	
ANTAL ENHETER	3 2 1	1 1 14	6 3 3	6 0 5
1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat				

5.1 Vinstsiffror

Om vi först ser till de faktiska vinstsiffrorna som återfinns i tidningarna, vilka uppgifter finner vi då? Som kan ses av jämförelsen i tabell 5:1, så är inte samstämmigheten särskilt stor mellan tidningarna. Av större intresse är emellertid att de vinstsiffror som återgavs i tidningarna genomgående var lägre än de korrekta.

5.1.1 Aftonbladet

Hos Aftonbladet finner läsaren ett fåtal uppgifter om vinsterna – man har bara fem uppgifter om vinsternas storlek, och det är endast en gång, den 27 januari, som tidningen ger några faktiska siffror rörande vinsterna. I samband med en artikel om senatsförhören i USA lämnar tidningen uppgifter för fem oljebolag – Exxon, Mobil, Texaco, Shell och Gulf, där vinst för 1973 och ökning i procent anges. Tidningens uppgifter är felaktiga eftersom man uppenbarligen använder omräkningskursen 1 dollar = 5 kronor, när i själva verket en dollar vid denna tidpunkt var värd 4,20 kronor. Inte heller om detta systematiska fel tas i beaktande är alla återgivna vinstuppgifter korrekta. Procentuppgifterna för Exxon och Mobil är riktiga, och återfinns i exempelvis också i Petroleum Economist. I fråga om Shell är läget emellertid mer oklart. Det får här antas att de siffror som återges i Aftonbladet avser Amerikanska Shell eftersom de siffror som tidningen anger stämmer med detta bolags, något som emellertid ej meddelas läsaren. Då det gäller Gulf och Texaco är de uppgifter som tidningen ger felaktiga. I Texacos

fall uppges vinstökningen 1973 till 44 procent av Aftonbladet, medan den i själva verket var 45,4. Gulf hade en vinstökning med 800 miljoner dollar under 1973 jämfört med 1972, vilket skulle motsvara 4 miljarder kronor med AB:s beräkningstal, medan tidningen anger 1,6 miljarder.¹ I dessa två fall är alltså de rapporterade vinstökningarna för låga.

5.1.2 Dagens Nyheter

Dagens Nyheter presenterar flera sifferuppgifter om vinster, och dessa är i många fall korrekta. Här gäller dock att i de fall där uppgifterna är felaktiga så är de av tidningen förmedlade siffrorna oftast för små. Den 11 december ges i Gunnar Adler-Karlssons artikel vinstuppgifter för tredje kvartalet 1973 för fem amerikanska bolag. Materialet uppges ha Business Week som källa, och samma material återfinns i Petroleum Economists decembernummer.² Mer tvivelaktiga uppgifter presenteras den 22 januari, då DN i en notis tar upp såväl vinst i dollar per aktie som vinst i procent per aktie hos fem av de stora amerikanska oljebolagen. I artikeln anges Mobils vinst per aktie till 7,5 cent, eller en 33 procentig ökning. Enligt bolagets egen redogörelse var den 8,28 s, eller närmare 47 procent. Även de siffror som rapporterats för Texaco var för låga, där det rapporterades en förtjänst per aktie om 4,25 cent och vinstökningen till 30 procent. Enligt samma källa tjänade Texaco 4,75 per aktie, en ökning över 1972 med 45,4 procent.³ En sista faktisk uppgift får läsaren den 26 februari, då det i en intervju med Shellchefen Alf Bergman redovisas uppgifter om oljebolagens avkastning på investerat kapital under de tre första kvartalen 1973, med speciella siffror för Shell. Båda dessa uppgifter var korrekta.

5.1.3 Expressen

I Expressen redovisas faktiska sifferuppgifter vid tre tillfällen, och som vi har sett av tabell 4.1 så var nästan samtliga uppgifter för låga.

Den 22 januari refereras uppgifter från Wall Street Journal och därvid ges både uppgifter om vinstökning i procent och vissa uppgifter

Tabell 5:1

	AB	DN	EX	SVD	KOR- REKT
Amerikanska Shell					
- vinst 1973 mrd kr	1663				1397
- vinstökning % 1973	28	36			28
- vinst/aktie, USD, 1973		5.25			4.94
BP internationellt					
- vinst/såld liter, öre				1	?
- vinst på investerat kapital %				10-12	16,3
Exxon					
- vinst 1973, mrd Kr	12,2				10,23
- nettovinst, mrd USD			2,3		2,44
- vinstökning % 1973	59	46	46,4		59,5
- avkastning på aktiekapitalet % 1973	18,8				18,8
- vinstökning, % 3:e kv. 1973		81			81
- vinst/aktie, USD, 1973		10			10,89
Gulf					
- vinst mrd Kr 1973	1600				3360
- vinstökning % 1973	89	86	86		79
- vinstökning % 1973 3:e kv		91			91
- vinst/aktie USD 1973		4			4,06
Getty Oil					
- vinstökning % 1973			47		77
Mobil					
- vinst 1973 mil Kr	4214				3539
- vinstökning %, 1973	47	33			47
- vinstökning % 1973 3:e kv		64			64
- vinst per aktie USD 1973		7,5			8,28
Occidental					
- vinstökning % 1973, 3:e kv		7153			7367
Shell International					
- avkastning på kapital %			13		17,3
- avkastning på kapital de nio första månad. 1973 %		13		13.8	?
- vinstökning % 1973 3:e kv			147	270	270
Texaco					
- vinst 1973 mrd Kr	6450				5428
- vinstökning % 1973	44	30			45,4
- vinstökning 1973 3:e kv.		48			48
- vinst/aktie USD 1973		4.25			4.75
Genomsnitt hela branschen					
- vinstökning % 1973 3:e kv		63		63	54
- vinstökning/aktie %		28-80			?
- vinstökning första 9 mån 1973 %				46	60
- försäljningsökning första 9 mån 1973 %				6	?

om nettovinst i dollar för Exxon, Gulf och Getty Oil. I samband med att tidningen lämnar dessa uppgifter intervjuas även tre representanter för svenska oljebolag, varvid det framkommer uppgifter om vinstökning i procent och avkastning på investerat kapital även för det Europa-baserade företaget Shell International. I motsats till Dagens Nyheter anger Expressen i sitt referat av Shell-chefen Alf Bergman bolagets avkastning på arbetande kapital för hela året till 13 procent, vilket är fel. Räknat över hela året var den korrekta siffran 17,3 procent.⁴ Inte heller uppgiften om Exxons vinst – 2,3 miljarder dollar enligt Expressens referat – var korrekt. Vinsten var i själva verket 2,44 miljarder dollar, och vinstökningen var inte 46,4 procent som referatet gör gällande, utan 59,5 procent. Samma förhållande gäller för Gulf, som enligt Expressens referat av Wall Street Journal hade en vinst på 86 procent, medan den i verkligheten var 79 procent. Än mer felaktig blir siffran för Getty Oil, vilken sägs vara 47 procent i artikeln, men var 77 procent.⁵ Sammantaget kan man om de i Expressens återfunna sifferuppgifterna säga att de ger läsaren den felaktiga uppfattningen att vinsterna var betydligt mindre än de i själva verket var.

5.1.4 Svenska Dagbladet

Svenska Dagbladet ger läsaren information av sifferkaraktär om vinsternas faktiska storlek vid tre tillfällen. Den 12 december presenteras en genomsnittlig siffra för alla stora bolags vinstökning tredje kvartalet 1973, med en speciell siffra för Shell. Samtidigt ges en uppgift om Shells avkastning på arbetande kapital. Den 11 januari ger tidningen uppgifter om BP-gruppens vinst per såld liter och procent på kapitalet, och i samband med senatsförhören i USA återges den 24 januari uppgifter om de stora amerikanska oljebolagens genomsnittliga förtjänstökning under de tre första kvartalen 1973 samt även deras försäljningsökning under samma tid. De uppgifter som tidningen lämnar är i stort korrekta, med ett undantag; SvD konstaterar den 11 januari att BP skulle ha en vinst på investerat kapital som låg på 10-12 procent för 1973, vilket var felaktigt. BP:s vinst uppgick till 16,3 procent.⁶ Här kan vi således åter finna en för låg uppgift i materialet.

Samttaget gäller att inte någon av tidningarna ger en systematisk och heltäckande bild av bolagens vinster. Som tabell 5:1 visar förekommer såväl korrekta som avvikande uppgifter, men det som är värt att notera är att de felaktiga uppgifterna nästan undantagslöst är för

små, dvs tidningarnas uppgifter framställer vinsterna som mindre än de i själva verket var. Det är här speciellt värt att notera, att Expressen i fyra fall av fem återger för små uppgifter.

5.2 Vinsternas rättfärdighet

En fråga som automatiskt inställer sig, är om den allmänna, språkliga, beskrivningen av vinsterna ger ett liknande intryck? Svaret på denna fråga måste bli nej. Beskrivningarna av vinsternas storlek i tidningarna kan inte sägas lämna uppgifter som framställer dem som mindre än de var – tvärtom är en genomgående tendens hos tre av tidningarna att uppgifterna om vinsterna ger ett intryck av dessa som "jätte-" och "sagolika".

5.2.1 Aftonbladet

Om vi ser till Aftonbladet och den information tidningen själv ger läsaren, så finner vi här två uppgifter. Den 6 december framställs vinsterna som stora och orättmätiga då tidningen i en rapport om den svenska regeringens krispolitik konstaterar, att oljebolagen gör allt för att kunna plocka ut så stora vinster som möjligt i den allmänna krissituationen, och att regeringen får ta till extrakrediter för att kunna betala denna vinst. Uppgifter om orättmätigheten framkommer även den 28 december då Aftonbladet har ett reportage om Kung Feisal av Saudiarabien. Här konstateras att oljebolagen kan fortsätta att ta hem sina vinster på oljekrisen, eftersom kungen aldrig skulle våga använda oljan som ekonomiskt vapen, dvs vända det mot oljebolagen. En sista beskrivning av bolagens vinster lämnar tidningen den 30 januari. I en uppmaning till läsarna att ringa till redaktionen och ställa frågor till handelsminister Kjell-Olof Feldt om oljekrisen formulerar man sig på följande sätt:

Vid midnatt upphävdes bensinransoneringen. Var den nödvändig när den infördes eller byggde den på en kupp från de sju stora oljebolagen i världen, som med en oljekris som skäl ville höja sina profiter till det orimliga? Debatten rasar inte minst i USA där senaten grillar oljebolagens företrädare i öppna förhör".

Om vi ser till de uppgifter i Aftonbladet som utgör referat av andra parter utsagor finner vi här ett något mer omfattande material. Den 18

november anger tidningen att "många experter" i USA anser krisen vara en bluff, ett försök av oljebolagen att höja priserna. Den 23 *november* refereras en LO-utredning om energifrågan. Här kommer vinsterna att framstå som höga men otillräckliga för raffinaderiutbyggnad: "*Oljebolagen har naturligtvis inte skurit ner sina vinster, men genom att prishöjningarna uteblivit har marginalerna inte "räckt till" för nya raffinaderier*". Tidningen citerar också utredningens påståenden, att det ligger nära till hands att anta, att det är oljebolagen som manipulerat fram krisen för att få högre priser till stånd. Uppgifterna om vinsternas storlek blir på detta sätt tveeggad – dels framgår att de inte har ökat under senare år, men också att krisen är startad för att få upp dem till en högre nivå. Den 27 *januari* återfinns i tidningen ett rent referat som direkt beskriver vinsterna storlek med den talande rubriken OLJEBOLAGEN I SKAMVRÅN: NI LJUGER OM KRISEN OCH GÖR ENORMA VINSTER. I artikeln återges bl.a. ett uttalande av den amerikanske senatoren James B Allen, där han enligt tidningen frågar om det är fel att påstå "*att oljebolagen har ett jätteparty medan människorna får lida av er kris*".

Sammantaget lämnar de uppgifter läsaren får av Aftonbladet en konsistent bild av vinsterna. I de framställningar där vinsterna beskrivs anges de som synnerligen stora och orättmätigt åtkomna därför att de utgör profit vunnen genom andras svårigheter. Det allmänna intrycket blir att bolagen tjänar mycket stora summor på krisen. Det skall också konstateras att de flesta faktiska sifferuppgifter som tidningen lämnar om vinsternas storlek inte heller är korrekta. Här går dock felet åt andra hållet – vinsterna uppgavs i en del fall vara mindre än de faktiskt var.

5.2.2 Dagens Nyheter

Vilken bild av vinsterna lämnar Dagens Nyheter sina läsare? Den kännetecknas av att den absolut största mängden information kommer läsaren till godo genom referat av andras utsagor. 14 av 16 enheter utgör sådant material.

Om vi först ser till tidningens egen rapportering så börjar denna 23 *december* med en artikel angående producentländernas oljepolitik. Här sägs att bolagen nu under krisen gör avsevärt mycket större vinster än tidigare, varpå det konstateras att Sverige får betala 400 miljoner kronor mer per år. Det framgår inte direkt av framställningen om dessa

pengar utgör vinst till oljebolagen eller om de utgör OPEC-staternas prishöjning, men genom placeringen av uppgiften framstår det som om dessa pengar tillfaller bolagen. Den 27 januari presenterar DN ett diagram med rubriken "FÖRLUST BLEV JÄTTEVINST PÅ ETT ÅR: SÅ FÖRDELAS OLJEINKOMSTERNA". Här ges uppgifter som visar att oljebolagen ökat sina vinster ifrån 0 dollar per ton råolja i juni 1972 till 112,5 dollar per ton i december 1973. DN konstaterar i samband med detta: *"Idag lyssnar allt fler på dem som hävdar att bolagen sålde så billigt för att göra Europa hårt oljeberoende. Många har också pekat på bolagens möjligheter att ta hem vinster på frakt och raffinering."* Över en vecka senare, den 5 februari dementierar emellertid tidningen uppgifterna från den 27 januari under rubriken "SÅ FÖRDELAS OLJEINKOMSTEN". I dementin konstateras att den tidigare artikeln i vissa avseenden blev missvisande, och att rubriksättning blev felaktig eftersom diagrammen gällde en mycket liten del av råoljan som importeras till Sverige. Uppgiften om bolagens påstådda försök att binda Europa vid olja dementeras dock inte.

Om vi i stället ser till de uppgifter om vinsternas storlek som vi får genom referat av andra parter utsagor, så finner vi här ett betydligt mer omfattande material. Uppgifter om vinsterna möter vi först den 11 december i Gunnar Adler-Karlssons artikel om oljebolagen med rubriken "OLJEBOLAGEN SKAPADE ENERGIKRISEN/IDAG GÖR DE ENORMA VINSTER". I artikeln presenteras inte endast uppgifter från enskilda oljebolag, utan även den genomsnittliga vinstökningen för oljebolagen, vilken låg på 63 procent: *"63 procents vinstökning. Inte så illa. När fick du själv käre läsare, en lönehöjning på 63 procent?"* Artikeln avslutas med ett konstaterande, att oavsett om oljebolagen har manipulerat fram krisen eller ej, så har de ingen anledning att klaga över den. Att oljebolagen gör lysande vinster framgår också den 24 december, där Shahan av Iran i en intervju konstaterar att bolagen gör omåttliga vinster på oljan – minst en dollar per fat. Indirekt framkommer uppgifter om vinsterna den 12 januari, då tidningen refererar senatsförhören i USA. I artikeln som har rubriken "KONGRESSMÄN PROTESTERAR: OLJEBOLAGEN BOVARNA INTE ARABLÄNDERNA" sägs ingenting om vinsternas faktiska storlek, men att dessa måste vara mycket stora framgår av en uppgift i artikeln att *"dessutom övervägs speciell vinstbeskattning samt ett absolut maximitak för vinster."* Inte heller den 13 januari lämnas information om vinsternas storlek, men i en artikel som behandlar senatsförhören i

USA konstateras att allt fler hävdar att oljebolagen framställt krisen som mycket värre för att kunna höja priserna, och att kongressen förbereder lagförslag för att begränsa oljebolagens vinster. Den 22 januari lämnas som vi tidigare sett information om vinstökningen för ett antal stora oljebolag i USA under rubriken: "STOR VINSTÖKNING FÖR USA-BOLAGEN". I artikeln får vi emellertid även uppgifter om vinsternas ursprung, i och med att en representant för oljebolagen återges. Denne konstaterar att de främsta orsakerna till vinsterna var dollardevalveringen och den kemiska sektorn, samt att oljebolagens vinster varit avsevärt mindre än exempelvis tillverkningsindustrins.

Senator Henry Jacksons anklagelser emot oljebolagen återges den 23 januari under rubriken "RÄFST MED OLJEBOLAGEN". Artikeln inleds med en stor bild av senatoren, där denne håller upp en annons införd av ett av oljebolagen i en amerikansk dagstidning. I annonsen i fråga söker bolaget förklara att vinsterna inte är några övervinster. Bildtexten i Dagens Nyheter återger senatorns kommentar: "*Ni har misslett det amerikanska folket. Det är ni som har skapat panikstämningen. ...*" Bildtexten ger onekligen intryck av att det är vinsterna som skall behandlas. I själva artikeln tas emellertid storleken på vinsterna inte upp även om det konstateras att det mest gällt vinst- och skattefrågor under den del av senatsförhöret som refererades.

Mer konkret information om vinsternas storlek lämnas läsaren genom en serie artiklar som har anknytning till uttalanden som gjorts av Charles Levinson, ordförande i Internationella Fabriksarbetarfederationen, i en intervju den 26 januari. Levinson framför i artikeln anklagelsen att bolagen har höjt priserna, och vinsterna, extra mycket. Rubrik: "OLJEBOLAGEN BEHÖVDE PENGAR STARTADE KRISEN". Levinson tar inte upp vinsternas faktiska storlek, men konstaterar att bolagen startade krisen och höjde priserna, och att ökade vinster behövs för att få ihop det investeringskapital som oljebolagen behöver under 70-talet — tusen miljarder dollar. Liknande uppgifter möter läsaren vid referatet från Internationella Metallarbetarfederationens och Internationella Livsmedelsarbetareförbundets konferens i Geneve den 12 februari. I samband med detta intervjuas generalsekretären i IMF som framhåller dels att oljebolagen gör jättevinst, och dels att bolagen har ett dominerande ansvar för energikrisens uppkomst.

Uppgifter om att bolagen har manipulerat fram krisen återkommer den 25 februari där Shahan av Iran medger att Iran gjort vinster, men

samtidigt anklagar oljebolagen för att ha gjort mer orättmätiga vinster: *"Det är vår förmögenhet, vår naturliga förmögenhet, för dem (oljebolagen) handlar det bara om manipulationer."*

De sista uppgifterna om vinsterna finner vi den 26 februari i en debatt mellan Shell-chefen Alf Bergman, professor Gunnar Adler-Karlsson och handelsministern Kjell-Olof Feldt. Här framhåller Alf Bergman att oljebolagens avkastning på kapitalet har legat omkring 10-12 procent under en längre tid, och att denna marginal är otillräcklig för att få fram den energi som behövs. Han konstaterar också att Shells hela företagsgrupp under de nio första månaderna 1973 hade en avkastning på 13 procent jämfört med 7 procent året innan. Adler-Karlsson svarar på detta att *"Bergmans siffror är tämligen meningslösa. Bolagen bollar med siffror precis som de vill"*.

Om man ser till den sammantagna bilden som Dagens Nyheter lämnar, så finner vi endast två uppgifter som *inte* beskriver vinsterna som synnerligen stora. Det är oljebolagsrepresentantens uppgifter den 22 januari och Alf Bergmans (Shell) beskrivning den 26 februari, som inte innehåller uppgifter om att oljebolagen gjort stora vinster på krisen. I övrigt är bilden av vinsterna entydig. Det skall också konstateras att den information DN ger läsaren i detta ämne till absolut största delen kommer från andra grupper eller personers utsagor. Det är egentligen enbart i artikeln den 23 december, som DN inte förmedlar någon annan parts uppfattning. Detta sätter också sin prägel på frågan om rättmätigheten i vinsterna; eftersom det till absolut övervägande delen är kritiska röster som återges, så kommer uppgifterna om vinsternas ursprung att spegla detta.

5.2.3 Expressen

När det gäller de mer allmänna beskrivningarna av vinsternas storlek så skiljer sig Expressen kraftigt ifrån Dagens Nyheter. Som jag konstaterat tidigare var återgivandet av olika parter beskrivningar ett framträdande drag hos DN. Hos Expressen är det snarare undantag, att sådan information förmedlas och det är i stället tidningens egen beskrivning som dominerar.

Uppgifterna om oljebolagens vinster dyker upp redan den 31 oktober, då tidningen på nyhetsplats konstaterar: *"Inte ens i dagens situation kan oljebolagen låta bli att tänka på att förtjänsterna skall bli så stora som möjligt."* Den 10 december framhålls att oljebolagens vinster

är "ohyggliga", och att mycket tyder på att krisen har förvärrats av oljebolagen. Fyra dagar senare, den 14 december konstateras att oljebolagen utan tvekar manövrerar för att göra lika hutlösa vinster som araberna. Denna uppgift återkommer den 27 december, nu under rubriken VI ÄR LURADE AV OLJEBOLAGEN. Här konstateras att oljebolagen har eftersträvat ett klimat för att få upp vinsterna, och samma påstående återkommer den 5 januari i en artikel, där det konstateras att oljan från arabländerna inte minskade en liter. I denna artikel hämtar Expressen också stöd för sin beskrivning genom att citera ett uttalande av en f.d. hög Exxon-tjänsteman, Christoffer Rand: "...Rand fastslog på fredagen: -Allmänheten har blivit ohyggligt lurad. Någon kris existerar verkligen inte." En mer omfattande beskrivningen av vinsterna finner vi den 22 januari under rubriken BRISTEN PÅ BENSIN REN LÖGN/REKORDVINSTER FÖR OLJEBOLAGEN 1973. Här återger tidningen dels det siffermaterial som har behandlats ovan, men beskriver dels också orsaken till vinsterna. Här kan vi också åter se hur referat av andra aktörer tjänar som argument för att den av Expressen presenterade bilden är korrekt. I artikeln påstås att oljebolaget Exxon aldrig tidigare har kommenterat sina vinstsiffror, men att vinsterna nu är så höga att bolagets chef själv skall ställa upp för att förklara storleken:

"Ett av de argument han tänker utnyttja mot de amerikanska journalisterna har sitt speciella intresse i Europa, inte minst Sverige: Exxon har inte tjänat speciellt mycket i USA tänker Jamieson säga. Det har varit mycket lättare att höja priserna i Europa och därför har europeer, inte amerikaner, betalat större delen av rekordvinsten."

Dagen efter, den 23 januari kommenteras i tidningen ett antal svenska oljebolagsrepresentanters beskrivning av vinsterna. Expressen beskriver vinsterna som "sagolika", och som argument för att denna beskrivning är korrekt, konstaterar tidningen:

"Rapport visade på tisdagen hur amerikanske Shell-chefen Briggs korsförhördades av senator Henry Jackson om en annonskampanj ägnad att vilseleda den amerikanska allmänheten. Shells aktieägare hade fått en helt annan information om de jättevinsterna oljebolagen nu finner obehagliga att förklara. Vinsterna är en följd av den accelererande skrämseltekniken. Ju mer tal om oljekris-, desto lättare att skrämma regeringar och konsumenter att betala mer."

Den 24 januari rapporterar Expressen under rubriken "REKORDVINSTER FÖR USA:s OLJEBOLAG" om Exxons vinster under de tre sista månaderna 1973. I artikeln dras paralleller mellan Exxons och

de övriga stora bolagens varvid det framhålls att även om samtliga bolag inte har redovisat sina vinster, så förefaller det sannolikt att även dessa har gjort mycket stora vinster. Expressen konstaterar i anslutning till detta att det finns starka krafter i rörelse för att begränsa oljebolagens vinster till vad som kan anses skäligt för andra industrityper. Därmed har man också sagt att vinsterna som de nu är, dels är högre än andra industritypers, dels är oskäligen. Den 4 februari då vinsterna tas upp för sista gången under perioden i Expressen, konstaterar tidningen åter att bolagens vinster blev rekordhöga under 1973 – framförallt under kriskvartalet mot slutet av året.

Finner vi då inga rena referat av andra parter utsagor i Expressen? Jo, vid två tillfällen kan vi hitta sådana, varav det första den 22 januari då Expressen återger tre svenska oljebolagschefer kommentarer till vinsterna. I dessa intervjuer lämnar de tre oljebolagsdirektörerna Bengt I:son Sjögren (Esso), Ingvar Westling (Gulf) och Alf Bergman (Svenska Shell) en beskrivning som frammanar en annan bild än den Expressen givit. De tre oljebolagsrepresentanterna konstaterar dels att det kan vara fråga om bokföringsvinster, dels att 1972 var ett mycket dåligt år, varför en jämförelse blir felaktig. Samtidigt konstateras att Sverige inte har varit speciellt vinstgivande. Alf Bergman framhåller också att avkastningen på kapitalet för Shell International var en otillräcklig avkastning för att möta investeringsbehoven.

Expressen "dementerar" dessa uppgifter påföljande dag genom att förneka trovärdigheten hos bolagsrepresentanterna och kalla dem "tvetalande höjdare". En uppgift av annat slag finner vi den 29 januari då Expressen under rubriken: HÄNSYNSLÖS ROVDRIFT AV OLJEBOLAGEN FÖR ATT HÖJA VINSTERNA återger de s.k. Anderson-dokumentet. Materialet kommer ursprungligen ifrån den amerikanske kolumnisten Jack Anderson, som har använt det i ett fränt angrepp på oljebolagen eftersom dokumenten sägs visa på ett samarbete mellan arabstater och oljebolag. Expressen återger Andersons anklagelser, och sammanfattar även Andersons dokument: "Framtiden är ointressant, fastslår bolagsdirektörerna i flera dokument. Det enda väsentliga är att göra så stora vinster som möjligt nu." Vilket är detsamma som att säga att vinsterna är ovanligt stora nu. Det är också intressant att notera att Expressen här går i god för dokumentens äkthet genom att konstatera att de utan tvivel är autentiska (-vilket de med största sannolikhet inte var...)

Det är helt uppenbart att den sammantagna beskrivningen i Ex-

pressen rörande vinsterna ger en bild av dessa som såväl gigantiska som orätmätigt åtkomna. Det är endast vid ett tillfälle – intervjuerna med tre svenska oljebolagsrepresentanter den 22 januari- som tidningen innehåller andra uppgifter om vinsterna än att de var stora och orätfärdigt åtkomna. Det skall dock observeras att Expressen "dementerar" denna uppgift dagen efter. Ett annat påfallande drag hos den information som Expressen ger oss är avsaknaden av faktiska sifferuppgifter. Vi får som läsare åtskilliga uppgifter om vinsterna, men det är mest värderande beskrivningar och skaluttryck som lämnar läsaren information om storleken. När läsaren faktiskt får sifferuppgifter visar det sig att fyra av fem var felaktiga – de var för låga... Det som är kännetecknande för Expressen är att den frammanade bilden av vinsterna är helt konsistent – dessa var sagolika och orätmätiga. Det är också kännetecknande att dessa uppgifter framkommer genom tidningens egna beskrivningar av verkligheten – rena referat av andra parter är mycket litet.

5.2.4 Svenska Dagbladet

Svenska Dagbladet förmedlar två egna beskrivningar av vinsternas storlek till läsaren. Den 12 december framhålls det förrädiska i att enbart bedöma vinsterna utifrån deras procentuella ökning:

"Det kan exempelvis anföras att ett antal stora oljebolag ökade sin vinst med i genomsnitt 63 procent under tredje kvartalet i år. Shell toppade med en ökning på 270 procent. Det är givetvis en enorm siffra, om man ser de ryckt ur sitt sammanhang. Shells resultat kan också ses uttryckt i avkastning på det arbetande kapitalet. Den utgör för de första tre kvartalen i år 13.8 procent."

Det är uppenbart att denna avkastning på kapitalet på något sätt måste anses låg, eftersom den sätts i kontrast till den första siffran, och kan antas utgöra en motvikt till denna. Samma typ av uppgift och resonerang lämnas även den 11 januari där tidningen framhåller:

"Någon anledning till klagan finns givetvis inte heller för bolagens del. Mätt i reda pengar rör sig vinstökningen om hudratals miljoner kronor. Det torde dock vara riktigare att beräkna vinsterna i förhållande till investerat kapital. Den multinationella BP-gruppen kan väljas som exempel. Inom den var vinsten 1972 0,2-0,3 öre per såld liter. För 1973 väntas en vinst som närmar sig ett öre. I procent på kapitalet betyder de där bråkdels örena en förbrättring från 4,5 procent till 10-12 procent."

Med anledning av senatsförhören i USA lämnar tidningen åter upp-

gifter om vinsterna, men nu konstateras att de verkligen varit stora. Den 23 januari konstaterar tidningen att det inte kan förnekas att oljebolagen den senaste tiden gjort stora vinster. Samtidigt konstaterar dock tidningen att de ej kunnat driva fram oljekrisen.

Om vi i stället ser till uppgifter om vinsterna, som har sitt ursprung hos andra parter än tidningen själv så finner vi ett antal sådana. En första uppgift om vinsternas storlek får vi den 8 december, då SvD refererar El-Ettans krav om förstatligande av oljeindustrin och uttalande om att oskäligen prisstegringar på olja enbart kommer de utländska oljebolagen tillgodo i form av vinster. En annan uppgift om de stora och orättmätiga vinsterna får läsaren när SvD liksom Dagens Nyheter återger ett uttalande av Shahan av Iran den 24 december, där Shahens kritiserar oljebolagen för att de gör oskäligen vinster. Ytterligare en uppgift, som också den framhåller vinsterna som stora, återges den 2 januari i en artikel som behandlar en stämning inlämnad i USA. Här rapporteras att de stora oljebolagen krävts på 1 250 miljarder kronor eftersom de enligt stämningen avsiktligt drivit fram en bränslebrist för att göra feta vinster. Den 4 januari möter läsaren emellertid uppgifter som gör gällande att vinsterna inte är så stora. I en intervju med Alf Bergman, Svenska Shell, och Harry Holmberg, OK, framhålls att det visst kan synas som om vinsterna gått upp för mycket, men att de stora oljebolagen under en följd av år arbetat med otillräckliga överskott. Harry Holmberg framhåller också i intervjun att han inte har någon känsla för att det är oskäligen vinster man tar ut.

När Svenska Dagbladet behandlar senatsförhören i USA återkommer uppgifter som tyder på att vinsterna är stora. Den 24 januari återges uppgiften att bolagens förtjänst ökade med närmare 50 procent under de tre första kvartalen 1973, trots att man endast sålde sex procent mer varor under samma period. I artikeln refereras även den amerikanska regeringen uppmaning till kongressen att beskatta oljebolagens extravinster. Rubriken till artikeln är värd att notera. Den utgörs av ett citat från senator Jackson, och strider delvis mot innehållet i artikeln: "INGA BEVIS FÖR ATT OLJEBOLAGEN DRIVIT FRAM KRISEN"

Om vi ser till den sammantagna beskrivningen av vinsternas storlek som Svenska Dagbladet lämnar sina läsare framstår skillnaden klart jämfört med de övriga tidningarna. Det är påtagligt att de beskrivningar som SvD själv ger av vinsternas storlek lämnar annorlunda uppgifter än de som framkommer genom referat av andra parter

uttalanden. Detta förhållande gör den sammantagna bilden av vinster-
na blir splittrad hos SvD, i motsats till exempelvis Expressen. Svenska
Dagbladet lämnar tidningen själv uppgifter som gör gällande att vins-
terna inte var så höga, medan motsatta uppgifter kommer läsaren till
livs genom att tidningen återger andra parter som framhåller mot-
satsen. Hos Expressen var ju förhållandet det motsatta; tidningens
egna beskrivning av verkligheten förstärktes av de uppgifter som läm-
nades av andra och som tidningen refererade. Det går därför inte att
säga att Svenska Dagbladet lämnade någon entydig bild av vinsterna till
sina läsare. Den fråga vi nu måste ställa oss är, om det ändå var en
bättre, mer korrekt, bild som presenterades.

5.3 Stora vinstökningar men små vinster?

Som vi har sett av de fyra tidningarnas uppgifter så är det två frågor
som står i centrum för intresset: Var vinsterna omåttligt stora, och var
de orättmätigt åtkomna, dvs tjänade oljebolagen pengar på krisen? Det
bör först konstateras att det är helt korrekt att de flesta oljebolag ökade
sina vinster kraftigt under 1973. Det är knappast heller detta som är
omstritt. Som tidigare visats var de sifferuppgifter om vinsternas storlek
som tidningarna presenterade någorlunda korrekta – inte någon tid-
ning återgav helt korrekta sifferuppgifter, men storleksordningen var i
de flesta fall förhållandevis riktig. Vad som däremot inte är klart är
huruvida den sammanlagda beskrivningen av bolagens vinster som de
olika inslagen i tidningarnas rapportering ger, innebär en hållbar, rele-
vant och neutralt presenterad beskrivning av verkligheten. Den be-
skrivning av verkligheten som framförallt Aftonbladet och Expressen
ger läsaren är att de vinster som oljebolagen gjorde var extremt stora
och dessutom orättmätigt uppkomna, framförallt genom prisökningar
på råolja. Hos Svenska Dagbladet däremot, där vissa beskrivningar
lägger tonvikten i framställningen på avkastningen på investerat kapi-
tal, kom vinsterna inte att framstå som dramatiska. En fråga är därför
om vinsterna trots sin storlek skall klassificeras som ”enorma” eller
motsvarande.

5.3.1 Återgång till tidigare vinstnivåer

Om vinsten varit noll eller låg under ett år och ökar nästkommande år, så kommer en procentjämförelse alltid att visa skarpa uppgångar även om det bara rör sig om en återhämtning. Detta är just vad som var fallet för oljebolagen under 1973. Om man jämför 1972 års vinster med tidigare års, så skall man finna att 1972 var det sämsta året "i bokföringens historia".⁷ Vinsterna 1972 var så dåliga enligt en studie av Chase Manhattan Bank, att nyinvesteringarna utanför USA sjönk. Banken konstaterar också att bolagen inte kunde ha investerat mer.⁸ Att mot denna bakgrund göra jämförelser med 1972 ter sig tvivelaktigt, något som även senator Jacksons undersökningskommitte upptäckte. Man jämförde därför även 1973 års siffror med 1971, och fann att den procentuella vinstökningen jämförd med två år föll med över hälften, till 20 procent per år.⁹ Ytterligare en senatsutredning har gjort sammanställningar över oljebolagens vinstutveckling, och i detta material kan vi finna uppgifter om de stora amerikanska oljebolagens avkastning på arbetande kapital under en lång följd av år.¹⁰ Under 1972 är nedgången påtaglig, och i allmänhet gäller att 1973 års siffror i de flesta fall innebär en återgång till de vinster som fanns före 1968, – det år då en fem år lång svacka inleddes.¹¹

5.3.2 Andra branscher bättre?

Nu är inte heller detta är någon entydigt bra jämförelse. Om 1973 varit ett särskilt dåligt år för alla industrityper kanske oljebolagen gjort kraftiga vinstökningar i jämförelse med dessa, och uttrycket "stora vinster" därför ändå är giltigt ur detta perspektiv. Inte heller detta stämmer, vare sig för 1972 eller, förvånande nog, för 1973. I den ovan citerade statistiska undersökningen av senatens finanskommitte återfinns även uppgifter om hur oljeindustrins avkastning på kapital rankas i förhållande till 843 ledande industrier i USA under 1973. Intressant är här att se, att exempelvis Exxon återfinns på 138:e plats, Gulf på 385:e, Mobil på 298:e, Socal på 331:a och Texaco på 221:a plats.¹² Endast tre företag inom oljebranschen – Tesoro petroleum, Clark Oil & Refining och Occidental Petroleum – återfinns även uppgifter, om hur oljeindustrins avkastning på kapital rankas i förhållande till 843 ledande industrier i USA under 1973. Intressant är här att se, att exempelvis Exxon återfinns på 138:e plats, Gulf på 385:e, Mobil på 298:e, Socal på

331:a och Texaco på 221:a plats.¹² Endast tre företag inom oljebranschen – Tesoro petroleum, Clark Oil & Refining och Occidental Petroleum – återfinns bland de första 100 företagen, dock inget bland de 10 bästa.

En annan, liknande, jämförelse visar att oljeindustrin som helhet ökade avkastningen på aktiekapitalet till 13,4% jämfört med 9,4% år 1972, vilket innebar att industrin rankades som 9 bland 28 industrigrupper i USA. 1972 var motsvarande rangordning 19:e. Också här ligger de enskilda oljeföretagen långt ner på listan, med Exxon på 66 plats, även om företaget hade de största vinsterna mätt i dollar inom oljegruppen.¹³

Mot bakgrund av dessa jämförelser kan man konstatera, att även om oljebolagens vinster var synnerligen stora i dollar räknat, och ökade i mycket avsevärd omfattning jämfört med tidigare år, så innebar detta inte att vinstnivån bland oljebolagen i USA blev speciellt hög. Det var snarare en fråga om återgång till normala vinster än en fråga om att uppnå övervinster.

5.4 Vinsternas ursprung

Om vi vänder oss mot frågan om rättmätigheten i vinsterna så ställs vi inför problemet med var vinsten uppstod. Var det så, som många uppgifter gör gällande att bolagen tjänade stora pengar på oljekrisen? Det är samtidigt av vikt att svara på ytterligare en fråga av intresse i detta – varifrån kommer vinsten? Om det går att identifiera var inom oljehantering vinsten uppstår går det också att svara på frågan om de internationella oljebolagen gjorde sina vinster på oljekrisen, eller inom delar av verksamheten som inte hade något samröre med krismånaderna. Den amerikanske finansministern William E Simon vittnade inför ett senatsutskott i denna fråga, och redogjorde då före en undersökning som det amerikanska finansdepartementet genomfört bland de 19 största oljebolagen i USA. Denna undersökning ger vid handen att endast 26 procent av den av oljebolagen rapporterade vinsten 1973 hade någon direkt relation till oljeproduktion och andra operationer – exempelvis raffinering – inom oljeindustrin. De övriga 74 procenten av vinsterna kunde enligt Simon förklaras med:

- *Lagervinster*. När priset på olja steg genom OPEC-ländernas ensidiga beslut, steg också värdet på den olja som bolagen hade i lager. Detta

medförde en engångsvinst i bokföringen. Detta var dock inte var någon reell vinst, eftersom oljan som köpts till ett lågt pris måste ersättas med olja som köpts till det nya, högre, priset. Dessa lagervinster svarade enligt Simon för 50% av vinsterna hos oljebolagen under 1973, och fortsatte att påverka bokföringen under kvartalen 1,2 och 3 1974.¹⁴ Det går i detta sammanhang knappast att tala om någon verklig vinst, och i vilket fall som helst ligger upphovet till värdeökningen utanför oljebolagens kontroll.

- *Dollardevalveringen*. De flesta oljebolag håller avsevärda summor i annan valuta än dollar i länder utanför USA. När den amerikanska dollarn devalverades under 1973 så kom dessa värden att skrivas upp i motsvarande grad i bokföringen, som göras i dollar. British Petroleum (BP) tjänade under 1973 147 miljoner dollar på devalveringen och Exxon 150 miljoner dollar.¹⁵ Även om bolagen uppenbarligen tjänade stora summor på devalveringen, kan man knappast påstå att dessa vinster är relaterade till oljekrisen.

- *Tankerfrakter*. Tankermarknaden skjöt i höjden tack vare embargot, vilket gjorde att de oljebolag som har tankfartyg kunde göra stora vinster inom denna del av rörelsen. Dessa vinster kom dock i huvudsak att ligga under andra och tredje kvartalen, medan däremot fraktpriserna sjönk omedelbart efter embargots införande.

- *Kemisk produktion*. Den starka cykliska efterfrågeökningen inom den petrokemiska industrin under 1973 och början av 1974 innebar stora vinstökningar för vissa av oljebolagen, framhåller Simon. Inte heller denna vinst kan sägas härröra från oljekrisen, men svarade för 17 procent av den totala vinsten.

- *Andra rörelsegrenar*. Vissa oljebolag har stora investeringar i andra näringsgrenar som inte är oljerelaterade produktion, och gjorde under 1973 vinster på kol, kärnkraft, fastigheter, gödningsmedel m.m.

William Simons slutsats efter nedbrytningen av de 19 oljebolagens vinster är att endast 26 procent av vinsterna kan sägas härröra från råoljehantering, raffinering och försäljning, och att även om deras vinster ifrån petroleumhandeln var stora, så motsvarade de vinster som andra delar av den amerikanska industrin hade.¹⁶

5.5 Den östra hemisfären

Också Church-kommittens slutrapport behandlar oljebolagens vinster på ett omfattande sätt, och här framhålls såväl dollardevalveringen som bokföringen av lagervärde som orsak till vinsten. Mer intressant är dock den skillnad som uppvisas mellan vinster i den östra hemisfären, dvs asien, främre orienten, medelhavsområdet och Europa, och de vinster som gjorts i den västra hemisfären, dvs. USA. Kommitten konstaterar, att vinsten på den olja som producerades vid Persiska viken fluktuerade kraftigt under 1973. Från början av året till mitten på juli steg Exxons vinst per fat (c:a 159 liter) från 37 cent till 54 cent. Därefter förändrades hela prisbilden drastiskt:

"Had this trend continued unabated, Eastern hemisphere producing profits would have been far higher on a per barrel basis in 1973 than in 1972. In fact, however, these profits increased during the period by less than 1¢ per barrel. The explanation for this phenomenon lies in the radically increased takes imposed by the producer governments in late 1973. The price explosion of mid-October was actually an explosion in government take. It had been preceded in September by announcements that the general agreement on participation would have to be renegotiated, retroactive to August 1. Because of these increased costs, the companies' producing margins declined. Thus, Exxon, which was booking a \$.54 per barrel producing profit in July was by December recording a profit of only \$.13 per barrel."

Effekten av detta "vinstras" blev, att den totala vinsten per fat under 1973 blev densamma som under januari samma år – 37 cents per fat, vilket endast var en cent mer än under 1972.¹⁷ Varifrån kom då vinsten i den östra hemisfären? Church-kommitten konstaterar att vinsterna på raffinering i Europa ökade mycket kraftigt på grund av samma marknadskrafter som drev upp råoljepriset, och att detta bidrog till den allmänna vinstnivåns höjning. Ett exempel är Standard Oil of California, SOCAL, som hade beräknat en förlust på sina europeiska raffinaderioperationer under 1973 med 117,9 miljoner dollar. Resultatet blev i stället en vinst med 1,9 miljoner dollar – ett avsteg från prognosen med 102 procent. Totalt sett ökade SOCALs vinst i den östra hemisfären med 246 miljoner dollar jämfört med 1972. Av denna vinst kom 36 miljoner dollar från vinster på råoljeproduktion, 150 miljoner dollar från dollardevalveringen och lagervärdet, medan återstoden, 60 miljoner dollar kom från tankerfrakt, raffinering och försäljning.¹⁸

Att det huvudsakligen var ordinära efterfrågeökningar på grund av konjunkturuppgången som orsakade vinsterna på raffinering och åter-

försäljning i Europa står också klart om man ser till vilken effekt prisökningarna på olja under hösten 1973 hade på vinsterna. Totalt sett konstaterar Church-kommitten att "prisrevolutionen" i oktober vare sig var någon större vinst eller någon större katastrof för oljebolagen vad gäller deras vinster i den östra hemisfären.¹⁹

"While it had little impact on refining and marketing profits, it cut into producing profits, reversing the impact of higher market prices. Ordinary market forces in the first three quarters of the year combined with panic buying in the last quarter to lift market realizations. But the increase in government take which occurred in October did little to increase corporate margins."

Om inte vinsterna på oljehantering i Europa gick upp på ett onormalt sätt, så ökade de desto mer dramatiskt i USA. Här kunde oljebolagen göra synnerligen stora vinster på grund av den uppkomna situationen.

5.6 Den västra hemisfären

USA var i princip all olja prisreglerad under 1973, både till mängd och pris. Från och med den 17 augusti 1973 fastställdes ett system med två priser; dels infördes ett pris för "gammal olja", dvs den delen av en oljekällas produktion som motsvarade 1972 års produktion. Denna olja skulle säljas till samma pris som i mars 1973 plus 35 cent, vilket innebar 5,25\$.

Dels infördes begreppet "ny olja", vilket innebar all den mängd som producerades utöver den gamla oljan. För denna olja var prissättningen fri, och kom att fluktuera med världsmarknadspriset.²⁰ Detta system kom att bestå, och utökas med obligatorisk fördelning av råoljan till raffinaderierna, under hela krisen. Effekterna av dessa system på vinsternas storlek är svåra att avgöra. Klart är, att de bolag som hade sin huvudsakliga produktion förlagd till USA gjorde mycket kraftiga vinster när den "nya oljans" pris steg till det pris som OPEC-staterna satt, dvs världsmarknadspriset. Denna olja kom i medeltal att kosta kring 10\$ per fat, vilket innebar en vinst för oljebolagen om c:a 5\$. Det är här viktigt att observera, att det inte var de internationella oljebolagen som i första hand drog nytta av denna prisförändring. Det var i stället de inhemska, amerikanska, oljebolagen som gjorde dessa stora vinster. Church-kommitten gör följande jämförelse:²¹

NET CORPORATE INCOME OF 5 LARGE AMERICAN
INDEPENDENTS AND 5 AMERICAN MAJORS

(after tax, millions of dollars)

	Oct.1, 1972- Sept.30,1973	Oct.1,1973- Sept.30,1974
Total — 5 domestic companies	1377,5	2645,8
Percent increase over previous year		92
Total — 5 international companies	5397,4	8422,3
Percent increase over previous year		56

De fem nationella bolagen är Atlantic Richfield, Phillips Petroleum, Shell Oil (USA), Standard Oil of Indiana och Union Oil of California. De fem internationella är Exxon, Gulf, Mobil, Socal och Texaco. Som dessa siffror visar kom de bolag som var aktiva enbart inom USA att göra nästan dubbelt så stora vinster som de internationella räknat i procent. Eftersom de nya, ”oberoende” företagen i USA under sextio-talet tagit initiativet i fråga om exploatering, och även i fråga om raffinering, så hade man fått en allt större andel av de nya oljekällor som gav upphov till oreglerad ”ny olja”. Detta ledde till att man kunde ta ut ett fritt pris på en större andel av sin olja än de ”gamla” oljebolagen, med högre vinster som följd.²² Detta kan man se även om man direkt jämför de vinster som de multinationella oljebolagen hade i USA resp runt hela världen. Exxon hade exempelvis en vinst på 14,9 procent i USA och en vinst med 59.4 procent totalt, Texaco 12.1 procent i USA och 34,9 procent totalt, Gulf 5,3 procent i USA och 60,1 procent totalt.²³

Det är således uppenbart när man ser till vinstsiffrorna som de olika bolagen uppvisar att alla oljebolag gjorde mycket stora vinstökningar 1973 jämfört med 1972. Det finns dock, som jag sökt visa ovan, många fallgropar i begreppet vinst. Om man ser till varifrån vinsterna kommer så visar det sig att den vinst som oljebolagen gjorde i många stycken var en bokföringsvinst eller vinster av engångsnatur typ lageruppskrivningar och omräkningar av dollar, eller vinster som inte hade med petroleumhandeln att göra. Inte heller om man ser vinsterna, som avkastning på arbetande kapital framstår de som speciellt höga, jämfört med övriga industrigrenar i exempelvis USA. Detta är också den slutsats som de olika senatsförhören i USA och EG-kommissionens rapport drog efter att ha gått igenom vinstproblemet.²⁴ De vinster som bolagen gjorde — och dessa var substantiella — kom från en kraftigt

ökande efterfrågan på oljeprodukter under början av 1973, och på grund av den köprusch som kom i samband med krisen.

Det finns ett klart ironiskt drag i diskussionen om oljebolagens vinster, eftersom det sannolikt var så att det var oljebolagen själva som i hög grad skapade underlag för kritiken. Samtliga bolag var snabba med att annonsera sina kraftiga vinstökning för allmänheten i USA, i avsikt att därigenom locka investeringar. Även om bolagen poängterade att en stor del av vinsten var av extra-ordinär natur, så fick detta en mindre framträdande plats i återgivandet av vinstrapporterna. Effekten av dessa press-releaser blev i stället den stundtals mycket hetsiga debatten i senator Jacksons utskott.²⁵

5.7 Bedömning av informationen i tidningarna

Det är helt klart att de flesta oljebolag gjorde mycket stora vinster under 1973 i såväl dollar som procent. Detta innebär inte att uppgifterna i de olika tidningarna gav läsarna en korrekt bild av förhållandena. Kan vi säga någonting om den bild som läsaren möter i respektive tidning, och vari eventuella brister består?

I Aftonbladets fall är beskrivningarna av vinsternas faktiska storlek knapphändiga och felaktiga. Vi finner såväl för små som för stora uppgifter om vinsternas storlek, även om hänsyn tas till en felaktig dollarkurs vid omräkning till uppgifter i svenska kronor. Storleksordningen var dock korrekt. Detta är dock inte den mest utmärkande egenskapen hos den bild av verkligheten, som tidningen ger läsaren. Samtliga texter i tidningen som beskriver eller omnämner vinsterna framställer dessa, som såväl stora som orättmätigt åtkomna, dvs bolagen fick de stora vinsterna genom att ha skapat krisen eller tjänat pengar på att utnyttja den. Det är också värt att notera att när de i och för sig nästan korrekta vinstsiffrorna återges, så sker detta utan kommentar, dvs utan referens till andra år eller andra företag. Siffrorna får därmed tala "för sig själva". Som har visats leder detta till relevansfel och en felaktig uppfattning om vinsternas storlek, och framför allt, om oljebolagens vinstnivå. Det faktum att det fanns färre artiklar som behandlade frågan gör att rapporteringen inte är lika framträdande som exempelvis Expressens. Innehållet är emellertid detsamma; att de vinster oljebolagen gjorde på krisen var orättmätiga och tillkomna på andras bekostnad sattes aldrig i fråga i Aftonbladets material.

I Dagens Nyheter lämnas en entydig bild av verkligheten. Här måste dock observeras att bilden uppkommer på ett "passivt" sätt – det är inte tidningen som skriver historia, utan bilden uppkommer genom att tidningen intervjuar eller refererar andra parter. Det är experters eller aktörers beskrivningar av vinsterna som jättelika eller orättmätiga som DN refererar, och eftersom samtliga återgivanden, med ett undantag, ger denna bild av vinsterna, så blir det också denna bild av verkligheten som tidningens läsare erhåller.

Tidningen gör inte någon egen egentlig analys av vinsternas storlek i förhållande till tidigare år eller andra företagsgrupper. Det är endast vid ett tillfälle som någon annan förklaring till vinsternas storlek än utnyttjande av krisen ges. Denna förklaring, som i huvudsak var korrekt, återkommer dock inte. Sammantaget möter vi i DN:s uppgifter samma typ av relevansfel som hos Aftonbladet. Det är urvalet av uppgifter kring vinsterna som gör att framställningen blir missvisande. Ett klart exempel på detta finner vi såväl i Gunnar Adler-Karlssons artikel som i tidningens diagram om oljevinsterna den 27 januari. Det skall emellertid också framhållas att DN dementerar denna sistnämnda, felaktiga, uppgift om vinsternas storlek. I vissa fall kan vi även finna brister i neutral presentation genom ordval, men dessa är inte framträdande.

Om Dagens Nyheter förmedlar bilden av oljebolagen och vinsterna på ett passivt sätt genom återgivande av referat, så kan detsamma inte sägas om Expressen. Expressens kampanj emot oljebolag och regering under krisen är väl känd, och uppgifter om vinsterna utgjorde i mångt och mycket utgångspunkten för kritiken mot oljebolagen. Utmärkande för tidningens rapportering var att där dels nästan inte lämnas några sifferuppgifter för läsaren att ta ställning till, och dels att när andra källor refereras så görs det i form av argument för att Expressens egen beskrivning är korrekt. En poäng i sammanhanget är, att av de fem faktiska sifferuppgifter som Expressen serverar, så var fyra faktiskt för låga. Detta fel återkommer dock inte i den språkliga beskrivningen. Här är brister i neutral presentation vanliga; beskrivningar som "ohyggliga", "hutlösa" och "sagolika" lämnar knappast läsaren i tvivel om vinsternas karaktär eller hur stora de var. Vi finner också en rad brister i urval – tidningen framhäver material som vid närmare påseende förefaller trivialt, och låter, liksom Aftonbladet, procentsiffror tala för sig själva.

De beskrivningar av vinsternas storlek som Svenska Dagbladet läm-

nar sina läsare uppvisar såväl likheter som skillnader vid en jämförelse med de andra tidningarna. Vi återfinner även här ett flertal återgivanden av olika parter utsagor, som framställer vinsterna som såväl mycket stora som ett resultat av manipulationer. Bilden av dessa beskrivningar modifieras dock till stor del genom att tidningen själv lämnar en både korrekt och omfattande diskussion kring det förrådiska i att använda kvartalsvisa procentsiffror som mått på vinsterna. Här lyckas tidningen undvika de relevansfel som vidlätit uppgifterna i de övriga tre tidningarna, och uppgifterna får även i mångt och mycket karaktären av en polemik med dessa tre. Det kan mot bakgrund dessa uppgifter knappast råda någon tvekan om att läsarna av SvD har fått uppgifter som givit en mer nyanserad och korrekt bild av vinsternas storlek än läsarna av de övriga tidningarna.

5.8 Fotnoter till kapitel 5

- 1) *Petroleum Economist*, 1974,170.
- 2) *Petroleum Press Service*, 1973,471.
- 3) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,395-397.
- 4) *Petroleum Economist*, 1974,170.
- 5) *Petroleum Intelligence Weekly*, 1974, Feb 18, sid 6 och 11.
- 6) *Petroleum Economist*, 1974,170
- 7) *Petroleum Intelligence Weekly*, 1973, Oct 1 sid 5. Man jämför här vinstens andel av bruttointäkterna.
- 8) *Ibid*. Investeringsproblematiken är/var omvitnad. Enligt Chase Manhattan Bank behövdes en årlig tillväxt av intäkter om 18% och i avkastning på investerat kapital om 15%, för att oljeindustrin skulle kunna klara behövliga investeringar även om stor externupplåning togs med i beräkningen. Jmf John Winger's, Chase Manhattan Bank, vittnesmål i *The Petroleum Industry*, 1975,455-469. Se även *Petroleum Economist*, 1974,89f.
- 9) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,412. Detta var den genomsnittliga ökningen för de sju största amerikanska företagen sedd över två år. Den lägsta hade Texaco med 13 procent, och den högsta Shell med 27 procent.
- 10) *Oil Company Profitability*, 1974,38-39. Tabellen omfattar i originalet 22 företag och sträcker sig från 1963 till 1973.
- 11) *Petroleum Economist*, 1973,89-91. Se även *Doran*, 1977,53ff. *Tugendhat & Hamilton*, 1975,312ff, framhåller att vinsten under de fem åren föregående oljekrisen inte räckte till för att täcka inflationen.
- 12) *Oil Company Profitability*, 1974,36.

- 13) *Petroleum Intelligence Weekly*, 1974, May 4, sid 4. Se även Gal, N. & Sowell, E., 1984, tabeller II-A – II-C för en jämförelse över perioden 1968-1983 mellan petroleumsektorns företag och andra sektorerers företag. Den sammanfattande slutsatsen är "Aviable data from the Standard and Poor's Compustat data base support a conclusion that over teh long term the 24 companies' median profitability on this meassure approximates that of the industry as a whole." p.19
- 14) Simon, W., 1974,5. För kommentarer om lagervinsternas påverkan på 1974 års bokslut, se *Petroleum Intelligence Weekly*, 1974, April 1 sid 8.
- 15) *Petroleum Intelligence Weekly*, 1974, March 18, sid 10. Se även *Multinational Oil Corporations*, 1975, 159 för Exxons siffror.
- 16) Simon, W.1984,9.
- 17) *Multinational Oil Corporations*, 1975,158.
- 18) *Ibid.*, 159.
- 19) *Ibid.*
- 20) Det finns många bra beskrivningar av det stundtals mycket trassliga amerikanska priskontrollsystemet. Se ex.v. McKie, 1975,77, eller Perry, 1875,77ff. Se även dåvarande Federal Energy Office-chefen Simon i *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,nr.5.
- 21) *Multinational Oil Corporations*, 1975,160
- 22) Den hårda konkurrensen inom USA efter Koreakriget är allmänt omvittnad. För goda exempel på "de nyas" inbrytning, se Erickson, 1977, och även Erickson, E. & Waverman, L. inlaga i *The Petroleum Industry* 1975,1055-1093. Se även vittnesmål av investeringsrådgivaren John Tovey rörande en jämförelse mellan olika amerikanska bolags ekonomiska status i *The Petroleum Industry*, 19875,468-493. Här framkommer skillnaden mellan de internationella och de rent amerikanska bolagen mycket klart.
- 23) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,413. Siffrorna är sammanställda ur bolagens årsrapporter av kommittepersonal i senator Jacksons kommitte.
- 24) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,596. Jacksons sammanfattning av förhören med bolagen visar en betydligt mer försonande attityd än han visade i början av förhören. COM(75)675, 1975,17. I EG-rapporten utgör inte vinsternas storlek något egentligt undersökningsområde, utan det konstateras endast att vinsterna ökade kraftigt efter fyra års stagnation. I Church-rapporten utgör inte heller vinsternas storlek huvudproblemet, utan där tas den amerikanska skattelagstiftningen upp till diskussion. Det är en allmän trend i materialet att vinsternas storlek inte utgör något diskussionsämne efter det att orsakerna till vinstökningarna har blivit redogjorda för.
- 25) Bolagens vinstrapporter återfinns i *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,392-412

6 Oljebolagen skeppar oljan dit profiten är störst!

Hur sägs de internationella oljebolagen ha skapat eller förvärrat krisen? Det första svaret som skall behandlas gäller omdirigering av laster. Omdirigeringen kan avse såväl råolja som raffinerade produkter, och anklagelsen gör gällande att de internationella oljebolagen kunde få ut betydligt högre priser – och därmed vinster – genom att flytta oljelaster ifrån stater med priskontroll och/eller höga skatter till länder som inte har sådana. Vi finner uppgifter rörande omdirigerade laster detta hos samtliga fyra tidningar. Mängden omnämmanden är inte speciellt stort – 25 sammanlagt – och fördelningen med avseende på typ och källa fördelar sig på följande sätt:

	AB 1 2 3	DN 1 2 3	Exp. 1 2 3	SvD 1 2 3
Ej specific källa	1			
Expert		1	1	
Fackl. repr.				
Myndighet		1		
Oljebolag		1		1
OPEC		2		1
Politiker	1 2		2	1
Press				
ANTAL ENHETER	0 2 2	2 2 3	7 1 2	1 0 3
1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat				

6.1.1 Aftonbladet

Hos Aftonbladet utgör samtliga uppgifter om omdirigeringar av oljelaster återgivanden av andra parter utsagor, men i två av dessa tjänar referaten som argument för tidningens egna påståenden om omdirigering. I de fyra artiklarna framkommer samstämmigt uppgiften att oljebolagen 1) har dirigerat om lasterna, och 2) har gjort detta dit vinsterna är större.

Den första uppgiften finner vi den 25 november, då refererandet av den engelska regeringens kritik mot oljebolagen får utgöra argument för AB:s analys under rubriken OLJEBRIST? INTE FÖR DEN SOM HAR PENGAR. Aftonbladet återger den engelska kritiken, och säger bl.a.:

"- oljebolagen dirigerar oljan till länder som inte får arabisk olja, menar engelska regeringen. Det är därför som oljeleveranserna minskar i England. De stora oljebolagen har förnekat att det här stämmer - England får den olja man ska få. Hur det nu är med det så minskar oljelagren i Europa, samtidigt som oljebolagen gör stora vinster. I alla fall de bolag som har olja - och det har de stora bolagen."

Vi kan i detta material finna ett exempel på brott mot kravet på neutral presentation. När tidningen kommenterar oljebolagens uppgifter att England får den olja man skall ha med *"hur det nu är med det"*, så har man de facto ifrågasatt utsagan och tagit ställning för den andra parten i artikeln - den engelska regeringen. Detta ställningstagande förstärks genom det samtidiga påpekandet att bolagen gör stora vinster. Det är också värt att notera att beskrivningen direkt pekar på de stora bolagen, eftersom det är dessa som har olja.

Tidningens uppgifter om verkligheten fortsätter den 9 december då tidningen återkommer till situationen i England och konstaterar att oljebristen där bara ökar och ökar. Rubrik: OLJEDIREKTÖRERNA MÄKTIGARE ÄN REGERINGSCHEFERNA. I artikeln uppges att de avtal som England har med arabstaterna inte hålls, samtidigt som tidningen refererar ett uttalande av *"transportföretaget Glebtik"*, att oljebolagen dirigerar om tankfartygen allt efter marknadsläget. Detta är som vi kan se endast ett annat sätt att säga att de sänds dit där de får ut de högsta priserna, och inte dit där de bäst behövs.

Läsaren får inte några ytterligare uppgifter om oljebolagens eventuella omdirigeringar förrän mot slutet av januari, och då gäller det den situationen i Sverige. Den 29 januari refererar tidningen ett tal av handelsminister Kjell-Olof Feldt inför Stockholms arbetarkommun, där handelsministern konstaterar att den svenska regeringen tidigare hållit inne med sin kritik mot oljebolagen av rädsla för att Sverige skulle kunna missgynnas i tilldelningen. Detta innebär två uppgifter; dels att oljebolagen bestämmer destinationerna för oljelasterna, och dels att det tidigare har funnits anledning att kritisera denna fördelningspolitik, men att så inte har gjorts av rädsla för diskriminering.

Påföljande dag, 30 januari, återkommer handelsministern, nu i en

intervju. Aftonbladet frågar om Sverige blir en mer intressant marknad nu när priset på bensin har tillåtit gå upp, (vilket är detsamma som att fråga om det är sant att oljebolagen har dirigerat om oljelasterna dit de har fått mer betalt) varpå handelsministern konstaterar att hävandet av bensinransoneringen inte har något samband med prishöjningarna, vilket innebär dels ett nekande svar på frågan men också en motsatt upplysning i förhållande till referatet i tidningen dagen innan.

Den bild som Aftonbladet tecknar för sina läsare gör gällande att omdirigeringar för högre vinst har förekommit. Denna bild stärks av uppgifter i en intervju med handelsministern, men motsägs av upplysningar i en annan intervju. Ett gemensamt drag i rapporteringen är att konsumentländernas regeringar framhålls som maktlösa gentemot oljebolagen.

6.1.2 Dagens Nyheter

Dagens Nyheter har, liksom Aftonbladet, ett fåtal omnämmanden om omdirigering, men här finner läsaren en annan typ av uppgifter. Om vi först ser till tidningens egna uppgifter så förekommer endast två upplysningar kring omdirigeringar.

Den 24 december rapporterar Dagens Nyheter från OAPEC-mötet i Kuwait, och konstaterar bl.a. att det är möjligt att producentstaterna ändrar listan över vänligt sinnade länder, så att dessa skall undgå nedskärningar i oljeleveranser även om de *"drabbats av oljebolagens fördelningspolitik"*. Här konstateras således dels att bolagen har haft en fördelningspolitik, och dels att denna har varit fristående från OPEC ländernas fördelningslista.

Dessa uppgifter – att det är bolagen och inte arabstaterna som fördelar oljan – upprepas den 27 december då tidningen i en förklaring av OPEC-ländernas politik konstaterar: *"Men det är i praktiken inte arabländerna som bestämmer fördelningen av oljan, i stort sett är det de stora oljebolagen som ensamma svarar för denna."* Det sägs vidare i artikeln att arabstaterna inte har en samlad bild över oljesituationen, ett uttalande som understryker bolagens ansvar för fördelningen av råolja.

Även i DN finner vi exempel på när återgivandet av uppgifter tjänar som argument för beskrivningar. I samband med referaten kring de amerikanska senatsförhören lämnar DN den 12 januari under rubriken KONGRESSMÄN PROTESTERAR: OLJEBOLAGEN BOVARNA

INTE ARABLÄNDERNA en bakgrund till förhören, och framhåller omdirigeringarna som en viktig orsak. Också i detta material förläggs beslutet om fördelningen hos bolagen snarare än hos producentländerna. Tidningen citerar här uppgifter från försäkringsbolaget Lloyd som gör gällande att att oljebolagen har dirigerat oljeleveranserna så att olja som tidigare har gått från Persiska viken till USA nu går till Europa, samtidigt som olja som tidigare gått från länder utanför arabvärlden, och därmed utanför embargot, skeppas till USA och Holland. I artikeln återges också en utsaga från en representant för ett av senatsutskotten: ”- *Inget av arabländerna forskar närmare i var deras olja hamnar, berättar en utredningsman. Det förekommer till och med omfattande utskeppningar från Ras Tanura (den främsta oljehamnen i Saud-Arabien) till icke specificerade hamnar, och myndigheterna tycks inte opponera sig, tillägger han.*” Båda dessa citat tjänar i framställning som argument för att anklagelserna om omdirigeringar är riktiga.

Om vi i stället ser till den bild av verkligheten som förmedlas genom återgivandet av andra parter utsagor, så är den första uppgift som möter läsaren ett *förnekande* av omdirigering. Under rubriken OLJEBOLAGEN ANKLAGAS FÖR MYGEL/RÅOLJA FINNS – MEN VAR ÄR BENSINEN? behandlar tidningen den 6 december påståenden från såväl Tyskland som England som gör gällande att hamnarna är fulla på grund av lagerhållning i avvaktan på högre pris. I samband med dessa påståenden återger man emellertid även ett uttalande av BP-chefen Eric Drake, där det förnekas att omdirigeringar från Storbritannien till kontinenten ägt rum.

En annan typ av uppgift återfinner vi mot slutet av december. Om Aftonbladet i sin sammanlagda beskrivning kan sägas koppla samman de olika konsumentregeringarnas svaghet med oljebolagens styrka, så kopplar uppgifterna i DN ihop producentländernas, dvs OPEC-stater, svaghet med styrkan hos oljebolagens. Uppgifterna från Dagens Nyheter själv lägger, som vi har sett, skulden för bristande oljeleveranser på bolagen, inte producentländerna, och även uppgifter från andra parter i konflikten lämnar denna information. Den 22 december intervjuas OAPEC:s generalsekreterare som konstaterar:

”De stora oljebolagen handlade inte korrekt när de skar ner tilldelningen av olja. U-länderna, däribland flera afrikanska länder som brutit de diplomatiska förbindelserna med Israel, drabbades hårt. Andra drabbades inte alls. -Nu skall inte oljebolagen få bestämma vem nedskärningen skall drabba. Vi ska undersöka varje land för sig och se till att det får olja beroende på dess eget agerande.”

Uttalandet innehåller ett indirekt påstående om att det har förekommit omfördelning av olja som legat utanför arabstaternas kontroll. Det framstår vidare som om de oljeproducerande länderna inte alls har haft någon kontroll över vilka stater som har "drabbats". Denna omdirigeringsprincip bekräftas även den 25 februari där ett uttalande av shahen av Iran refereras: "*Vi vet att fartygen ändrar sina destinationer två eller tre gånger ute till havs. Man säljer olja som är avsedd för en viss hamn, och den levereras någon annanstans, sade han.*" Det är värt att notera att även här framstår de oljeproducerande staterna som utan möjlighet att kontrollera den slutgiltiga destinationen.

Den bild som DN ger oss konsistent; oljebolagen genomför omfördelningar men någon koppling till motivet ökade vinster finns inte.

I materialet finns en kraftig markering i flera artiklar – såväl tidningens egna som stödd genom återgivande av andras utsagor – att arabstaterna i själva verket inte har någon möjlighet att styra oljeflödet utan att detta ligger helt i händerna på bolagen. Vi finner även flera påståenden som antyder att olika länder "drabbats" av fördelningspolitiken, dock utan att det specificers på vilket sätt. Det finns en tydlig skillnad mellan rapporteringen i Aftonbladet och i Dagens Nyheter. I DN:s olika beskrivningar framkommer *inte* några direkta sammankopplingar mellan handlingen omdirigering och motivet ökade vinster – det framkommer inte ens något indirekt påstående i någon av artiklarna att det skulle finnas finansiella motiv.

6.1.3 Expressen

Expressen har en omfattande rapportering om bolagens omdirigeringar, och beskrivningarna av verkligheten ger en konsistent bild: bolagen dirigerar om laster med olja dit där de får bäst betalt och kan göra den största vinsten. Liksom i föregående avsnitt kan vi här konstatera att tidningens egna beskrivningar av verkligheten klart dominerar.

Uppgifter möter läsaren först den 30 november då Expressen svarar på läsarnas oljefrågor om tankbåtarna, och använder ett stigande fraktindex (som sjönk i krisens inledningsskede) som bevis för att någon-ting äger rum ute till havs: "*Oljetankbåtarna kör olja i dag med, alltså, men vart de tar vägen – det vet ingen.*" Expressen håller i sin beskrivning oljebolagens svenska dotterbolag bakom ryggen, när man konstaterar att moderbolagen kan dirigera om oljetankers hur man vill under den månad det tar för dessa att gå från Persiska viken till

Europa, men att ingen egentligen vet hur mycket olja som ligger där och flyter.

Den 4 december finner vi en artikel där det klart konstateras att de laster med eldningsolja, som vi i Sverige har gått miste om har dirigerats om till andra länder där man får bättre betalt. Samma uppgift förmedlas samma dag även på mittuppslaget, där bakgrunden till den svenska energisituationen tecknas. Under rubriken OLJA TILL VARJE PRIS konstateras:

"Det är fullt kaos på oljemarknaden. ... Fartygslaster dirigeras om till sjöss. Laster lossas i den hamn där man är beredd att betala mest. Inga avtal hålls. Priserna i lossningshamnarna ligger skyhögt över priserna i lastningshamnarna. Det är en rövarmarknad. De stora internationella oljebolagen fördelar efter eget huvud de laster de har köpt."

Den 6 december sägs i samband med en beskrivning av regeringens förslag till konkreta åtgärder, att tjänstemän skall sändas till producentländerna för att köpa olja direkt. Tidningen konstaterar att detta innebär att Sverige *"sidsteppar bolagen och blir helt oberoende av deras manipuleringar av oljefrakterna"*.

Den 8 december konstateras under rubriken JÄTTEBOLAGENS TID ÄR FÖRBI att de multinationella oljebolagen befinner sig under attack från konsumentländerna eftersom de omfördelar oljan på ett orättvist sätt, och att de anklagas för spekulera i prishöjningar. Här kommer kopplingen mellan omdirigeringar och prishöjningar i klar dager.

Dessa uppgifter markeras ännu starkare den 10 december, då det under mellanrubriken OHYGGSLIGA VINSTER sägs att stora kvantiteter olja flyttas från land till land på grund av stigande priser, och att länder med priskontroll och höga skatter (läs Sverige) kommer i kläm på grund av dessa manipulationer.

Den 5 januari är beskrivningen av bolagens omdirigeringar lika entydig då det uppges att oljebolagen inte prutar, utan Expressen konstaterar att oljebolagen dirigerar om sina supertankers till andra marknader när handelsministern inte vill betala två öre mer per liter. Den 16 januari fortsätter Expressen denna linje i sin rapportering, tar till det tunga artilleriet och konstaterar på första sidan *"VI BLIR SNUVADE PÅ OLJA"*. I artikeln konstateras:

"Sverige är ingen intressant marknad för oljebolagen. Därför kan vi inte köpa råolja och raffinera i Holland. Oljebolagen där sänder drivmedel till Tyskland i stället. Där är priserna högre, skatterna lägre och förtjänsterna för oljebolagen större."

I denna artikel återfinner vi även referat av ett uttalande från Arne Skarp, Petroleumhandelns riksförbund, som rör omfördelning av oljelaster, och som utgör ett direkt argument för Expressens beskrivning, något som tidningen också konstaterar: *"Direktör Skarp understryker kraftigt vad vi tidigare vet och skrivit."*

En sista artikel med uppgifter om omdirigering återfinns den 23 januari, där tidningen med anledning av bensinransoneringens eventuella fortsättning konstaterar att de stora oljebolagens huvudkontor är ansvariga för vår bristande olje- och bensintillförsel. *"Vi skulle kunna flyta på ett hav av bensin och olja, om han (Alf Bergman, Svenska Shell) fick tillåtelse av Shells huvudkontor i Holland att låta det flyta hit upp."* Detta är ett klart indirekt påstående om att oljebolagen fördelar olja och oljeprodukter allt efter eget huvud och inkomstmöjlighet.

Om vi ser till rena referat av andra parter, så blir utdelningen mera mager. Det är endast vid två tillfällen som Expressen innehåller sådana. Den 26 november, citerar tidningen ett uttalande av handelsministern:

"En annan fara enligt handelsministern är att de stora oljebolagen bryter den svenska tillförseln om vi inte betalar de skyhöga Rotterdamnoteringarna som nu tas ut i Europa och USA. Olja och bensin skickas i dag till de länder där man får bäst betalt."

Den 4 december återfinner vi emellertid uppgifter som gör gällande att de internationella oljebolagens omdirigeringar är något positivt:

"Storbolagen går in för att fördela den olja man kommer över på ett rättvist sätt mellan världens länder. Att tillgodose även USA och Holland, som står på arabernas hatlista, är uteslutet. Om Sverige favoriserades av araberna skulle bolagen kanske låta oljan hamna någon annanstans. England, som anses vänligt sinnat av araberna klagar över att bolagen "stjäl" i utjämnings-syfte."

Det är värt att observera att den engelska regeringens "klagomål" ges utrymme även i Expressen, men kanske viktigare, att även om det i materialet framkommer att oljebolagen söker omfördela oljan rättvist, så understryks samtidigt att makten över tillgången på olja ligger hos bolagen – inte producentländerna.

Det är som synes en klar och entydig bild av verkligheten som bjuds Expressens läsare – bolagen har dirigerat om oljan dit de fått bäst betalt i syfte att öka vinsterna. Vi finner visserligen vid ett tillfälle en uppgift som kan tolkas på ett annat sätt, men denna är i sig tvetydig och innebär ingenting för helhetsintrycket. Det är slående är att tidningen i

motsats till både Dagens Nyheter och Aftonbladet inte använder utomstående som källor i någon nämnvärd grad eller återger andra parter uttalanden, men att *när* sådana referat görs så tjänar de som argument för tidningens egen beskrivning. Ett annat kännetecken är det mycket reservationslösa språk som används i beskrivningarna. Ordvalet i beskrivningarna av bolagens agerande – ”manipulationer”, ”spekulationer” – är sådant att brister i neutral presentation är frekventa.

Samtidigt måste det påpekas att dessa brister i neutral presentation inte gynnar någon speciell part – ordvalet i kommentarerna om den svenska regeringen är lika negativt. Det faktum att ordvalet var tendensiöst säger oss emellertid inte något om uppgifternas hållbarhet och relevans. Till detta får vi anledning att återkomma.

6.1.4 Svenska Dagbladet

Svenska Dagbladets rapportering rörande omdirigeringarna är knapphändig, och de beskrivningar som lämnas där uppvisar inte heller någon större inbördes samstämmighet – man kan inte säga att uppgifterna på samma sätt som Expressen eller Dagens Nyheter ger en entydig bild av verkligheten. Om vi ser till tidningen egna uppgifter, så återfinns en enda uppgift rörande omdirigering den 24 december, när SvD i likhet med DN rapporterar om oljeproducenternas ministermöte i Kuwait:

”Möjligen kommer oljeministrarna att diskutera en ändring av listan över vänskapliga länder, till vilken Storbritannien, Frankrike och tredje världens länder hänförts. Meningen är att de skall undgå nedskärning av oljetillförseln även om de har drabbats av oljebolagens fördelningssystem.”

SvD använder här exakt samma ord som Dagens Nyheter – ”drabbats” - vilket implicerar att bolagens fördelning har medfört något negativt, och till detta något negativt som inte har med OAPEC-beslutet att göra.

Vi finner ingen ytterligare beskrivning från tidningen självt, men väl ett antal uppgifter som framkommer genom referat. Rapporteringen börjar den 24 november med nyheten om den engelska regeringens anklagelse att olja dirigeras bort från England. Tidningen citerar här – liksom de övriga tidningarna – den engelska regeringens anklagelse att oljebolagen skulle ha levererat olja till andra platser. I stort sätt ger SvD här samma beskrivning som Aftonbladet gör dagen efter, fast motivet till omdirigeringarna – högre vinster – inte återfinns. Det är

snarast ett rättvisemotiv som skymtar, och indirekt ett påstående om att oljebolagen förser de länder som befanns under embargo med olja. I likhet med Aftonbladets rapportering framkommer det att det rör sig om olja från i första hand Nigeria och Iran som skall ha dirigerats om.

Den 29 november refereras Shejk Yamanis uttalande att OPEC-länderna i själva verket inte hade något inflytande över fördelningen av olja. Under rubriken SHEIK YAMANI: OLJEBOLAGEN STYR OSS refereras sheikens påstående att de internationella oljebolagen har ett avgörande inflytande över de oljeproducerande staterna. Här framkommer indirekt att bolagen bestämmer eller är med och bestämmer fördelningen av olja genom att ha stort inflytande över prioriteringen av länder.

Situationen i England tas åter upp i en artikel den 6 december då tidningen återger en debatt mellan regering och opposition i underhuset angående de brittiska svårigheterna med ransonering av bränsle. Här citeras ett uttalande från de stora oljebolagen där det sägs att skäligen förråd av råolja kommer in i landet, och att oljebolagen förnekar att vissa laster dirigerats om till kontinenten. Detta är ett också indirekt sätt att säga att bolagen har anklagats för att omfördela laster så att England av någon anledning inte får skäligen laster.

Som framgår är det inte speciellt mycket information om fördelningssystemet eller omdirigeringarna som lämnas av Svenska Dagbladet. Inte heller kan man säga att det är någon speciellt konsistent bild av verkligheten som framträder i tidningen. Tidningen meddelar sina läsare att ett fördelningssystem existerar, och denna uppgift får stöd genom referat av andras uttalanden. Det framkommer dock inte vare sig i tidningens material eller i referaten, och avsikten varit att fördela oljan rättvist eller inte.

6.2 Två fördelningsprinciper

De uppgifter om det faktiska händelseförloppet som kommer till läsaren är förhållandevis samstämmiga i alla fyra tidningarna. Informationen säger dels att det funnits ett fördelningssystem, och dels att det är bolagen som stått för detta. I Aftonbladets och Expressens rapportering framställs omdirigeringarna som orsakade av olika vinst- eller prismotiv, och i båda tidningarna uppges att vissa länder gått miste om olja på grund av att priset antingen var för lågt eller var högre någon

annanstans. Hos Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet återfinns inte så många direkta uppgifter om motiv till omdirigeringarna, utan här framhålls mera att OPEC-länderna inte hade något egentligt avgörande över vart oljan tog vägen och att det var bolagen som fördelade denna efter eget gottfinnande.

Kan vi nu säga någonting om hållbarheten hos dessa uppgifter, och relevansen i urvalet av uppgifter? Svaret blir utan tvekan ”ja”, eftersom just oljebolagens omdirigeringar varit föremål för relativt omfattande undersökningar såväl i USA som i Europa.

Det är till att börja med helt korrekt att bolagen hade en omfördelningspolitik under krisen. Eftersom de olika västländerna inte på politisk väg kunde enas om ett fördelningssystem – det tänkta OECD-samarbetet kom aldrig till stånd – så föll det på bolagens lott att fördela oljan.¹ Enligt Federal Energy Administrations (FEA) i USA studie över oljebolagens agerande under krisperioden fanns två olika typer av fördelningssystem. En del bolag tilldelade de olika västländerna olja utifrån användningen under basperioden januari- september 1973, medan andra använde den förväntade konsumtionen i respektive land som jämförelsetal. Eftersom det rädde stark efterfrågeökning i olika länder under denna period fick de olika systemen olika betydelse för olika länder, men den totala effekten blev i alla händelser att den olja som fanns kunde fördelas någorlunda jämt mellan de olika mottagarländerna.²

Enligt den studie som gjorts av FEA var bolagens avsikt – vilket också lyckades – att följa OAPEC-direktiven till bokstaven men inte till innehållet. Man dirigerade om olja från icke-OAPEC-länder till de mottagarländer som drabbats av embargo, medan OAPEC-oljan sändes till icke embargobelagda mottagarländer – som exempelvis DN påpekat. På detta sätt fördelades den minskade råoljetillgången jämt mellan de olika staterna, och ingen stat tycks konsekvent ha gynnats eller missgynnats av samtliga bolag. Även Church-kommittens undersökning av omfördelningarna kommer fram till motsvarande resultat. Man kunde bl.a. visa att arabstaternas embargo mot USA var till 98 procent effektivt, men att bolagen kunde möta detta bortfall bl.a. med en ökning i importen av olja från Iran och andra icke-arabiska producentländer.³

EG-kommissionen ger samma bild av förhållandena i Europa. Här var det framför allt de olika ländernas oförmåga till politiskt samarbete som var avgörande för svårigheterna i oljeförsörjningen. Kommissio-

nens rapport framhåller också att bolagens omfördelningar hade stor betydelse för att klara Europa ur krisen:⁴

”During the same period, because of their international standing and experience, the oil companies made an important contribution to alleviating for the countries of the Community, the serious repercussions on their supplies of the decision taken by the oil producing countries.”

Det som ytterligare poängteras i denna studie är, att det intra-europeiska utbytet av oljeprodukter, vilket är mycket stort till följd av centraliseringen av raffinaderikapacitet, stördes kraftigt av de exportlicenser och andra restriktioner som de enskilda europeiska länderna tog till för att skydda sig själva.

Även i det svenska materialet finner vi stöd för att de internationella oljebolagen agerade ”buffer” för västvärldens oljeimporterande stater. Dåvarande handelsministern Feldt konstaterade i riksdagen den 31 januari 1974 att oljebolagen har fått sköta fördelningen, därför att de politiska förutsättningarna har saknats för ett gemensamt agerande från mottagarländerna. Handelsministern säger:⁵

”Däremot har bolagen genom sin internationella uppbyggnad betydande möjligheter att omfördela oljan så att verkningarna av de arabiska exportrestriktionerna mot vissa konsumentländer inte blir så allvarliga.... Sverige behandlas inte med preferens men inte heller sämre än flertalet OECD-länder.”

6.3 Inget vinstmotiv

När det gäller det motiv som två av tidningarna anger för omdirigeringarna – ökade vinster, så kan detta inte sägas ha förelegat. I den studie som Church-kommitten låtit genomföra framgår klart att oljebolagen sände olja till USA som de kunde ha fått mer betalt för på andra marknader, något som bekräftar uppgiften om att det inte var vinstmotiv som styrde omfördelningen.⁶ Federal Energy Administration kommer också fram till att oljebolagen verkar ha varit mer inriktade på långsiktiga konsekvenser av fördelningsproblematiken än av att göra kortsiktiga vinster. Det är för övrigt värt att notera, att omdirigeringar inom hamnar i USA under oljekrisen var meningslösa, eftersom de federala myndigheterna hade priskontroller som medförde att det inte gick att ta ut olika priser i olika hamnar för samma råvara.⁷

Avsaknaden av vinstmotiv gäller även inom Europa där det *inte* blev så att större kvantiteter omdirigerades till Västtyskland – som hade en

fri prissättning.⁸ Vad gäller svenska förhållanden kunde Energiberedskapsutredningen göra samma konstaterande som sin europeiska motsvarighet, att distributionsstörningarna hade sitt ursprung hos olika regeringars protektionistiska styrningar, men att oljebolagen utan lönsamhetsskäl hade försett samtliga konsumentländer med olja.⁹

6.4 Den engelska regeringens klagomål

Det finns bland tidningarna ett antal återgivanden av den engelska regeringens kritik av oljebolagen. Det är korrekt, som samtliga fyra tidningar uppger, att den engelska regeringen klagade hos de internationella oljebolagen över den tilldelning man fick. Det är också korrekt att inskeppningarna av råolja till England ökade under krisen allt medan tillgången på raffinerade produkter samtidigt sjönk på den engelska marknaden. Orsaken till detta till synes motstridiga förhållande var den omfattande intraeuropeiska handeln. EG-kommissionens utredning har visat att oljebolagen dirigerade om råolja som var avsedd för raffinering i Rotterdam, som var under embargo, till England. Här kunde den, med förseningar, raffineras och sändas åter till kontinenten, bl.a. för att klara den holländska försörjningen.¹⁰ Den viktigaste orsaken till den svåra energisituationen i England var dock att det samtidigt som oljekrisen inträffade, pågick strejkaktioner bland kolgruvearbetare och elektricitetsarbetare. Ett resultat av detta blev att tillgången till kol minskade med 44 procent under perioden december 1973 – mars 1974 jämfört med ett år tidigare.¹¹ Faktum kvarstår dock, att England ökade sin import av råolja under hela krisen med undantag för december månad, då importen sjönk med 2,5 procent.

6.5 OAPEC-staternas inflytande

När det gäller uppgifterna, framförallt i Dagens Nyheter men även i Svenska Dagbladet, att OAPEC-länderna inte kunde påverka bolagens fördelningspolitik, så förefaller detta vara helt riktigt. Även om OPEC-ländernas regeringar kunde hålla noggrann kontroll över vart oljan sändes, så kunde de inte förhindra att byten genomfördes som innebar att olja från OPEC-länderna sändes till länder som inte var under embargo, medan olja från icke-OPEC länder sändes till de länder som

var under embargo. Bouchuiguir konstaterar att det var just oljebolagens agerande som gjorde att embargopolitiken misslyckades.¹² Om oljebolagen inte hade dirigerat om mer än 30 procent av råoljeskeppningarna, så hade enligt Bouchuiguir embargot fått en annan utgång. Stobaugh påpekar också att bolagen lyckades att *"in spite of obeying the producing nation's orders, the companies still managed to negate the apparent intent of the orders"*.¹³

6.6 Bedömning av informationen i tidningarna

Går det att visa att de internationella oljebolagen omdirigerade frakter under oljekrisen *för att göra större vinster*? Svaret på denna fråga måste bli ett klart nej. Däremot är det helt klart att bolagen dirigerade om oljelaster, och att försörjningssituationen i Europa, USA och Japan hade tett sig avsevärt mycket svårare om inte denna trafik förekommit. Därmed kan vi också säga att det finns klara hållbarhetsbrister i de två kvällstidningarnas beskrivningar, som ju så klart kopplade samman handlingen omdirigering med motivet vinster. Denna koppling mellan omdirigeringar och vinster är felaktig – inte i något fall när det gäller de internationella oljebolagen har denna koppling visats förekomma. Hos Aftonbladet får inte dessa uppgifter en så framträdande roll av det enkla skälet att rapporteringen är knapphändig. Detta gör inte bristerna mindre, bara mindre framträdande.

Hos Expressen är läget däremot ett annat. I tidningens rapportering görs dels påståenden som är direkt felaktiga, och dels tillskrivs handlingarna ett motiv som med största sannolikhet inte existerade. Vi kan här också se betydelsen av relevansfel i framställningen. Om Expressen hade givit jämförelser mellan omdirigeringarna inom Europa under krisen med de normala transfereringarna av olja och oljeprodukter, så hade uppgifterna framstått i en helt annan dager. I Expressen finner vi även ett flertal artiklar där uttalanden av "auktoritativa" personer/ experter får göra tjänst som argument för tidningens verklighetsbeskrivning. Betydelsen av att de felaktiga påståendena återkommer måste också framhävas. Felaktigheterna blir inte innehållsligt mer felaktiga större bara därför att de upprepas, men det är helt klart att de blir såväl mer konsistenta som mer framträdande. Här ligger också en betydande skillnad mellan uppgifterna hos Aftonbladet och uppgifterna hos Expressen. Hos Aftonbladet förekommer också uppgifter med

klara brister, men bilden blir inte särskilt framträdande på grund av det lilla antalet framställningar. Det är dock helt klart att varken läsaren av Aftonbladet eller Expressen kan få någon korrekt bild av verkligheten genom de uppgifter som lämnas i respektive tidning.

Om vi vänder oss till morgontidningarna och uppgifterna där, så är läget annorlunda. Vi kan konstatera två utmärkande och gemensamma drag hos Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter; ett första kännetecken är att uppgifterna rörande omdirigeringar i huvudsak framkommer på ett passivt och indirekt sätt genom referat och intervjuer. Ett andra kännetecken är att det varken hos DN eller SvD direkt framkommer något motiv för omdirigeringarna. Enbart detta faktum, att handlingen omdirigering inte kopplades till motivet vinstökning, gör beskrivningen betydligt mer korrekt än i de två kvällstidningarna. Sammantaget kan man säga att de uppgifter som lämnas i morgontidningarna i stort sett är korrekta. Uppgifterna om att omdirigeringar förekom var riktiga. Uppgifterna om att de oljeproducerande staterna inte hade kontroll över omdirigeringar till havs var också riktiga, även om länderna hade noggrann kontroll över vilka laster som kom till de länder som var under embargo.

Det går mot bakgrund av detta att säga att det inte finns några framträdande brister vad avser hållbarhet, relevans och neutral presentation hos de två morgontidningarna. Därmed inte sagt att informationen rörande omdirigeringarna var bra. Många viktiga uppgifter fattades för att läsaren skulle kunna få en korrekt uppfattning om vad som hände och vilken betydelse det hade. Eftersom kopplingen till vinstmotivet inte finns hos morgontidningarna, så får emellertid denna brist inte samma konsekvens som den får hos kvällstidningarna.

6.7 Fotnoter till kapitel 6

- 1) Se *SOU 1975,60*, 107ff. Se också *Lucas*, 1977,54-81.
- 2) *Federal Energy Administration*, 1975,4. Jmf även *Krapels*, 1977,22.
- 3) *Multinational Corporations*, 1975, del 9-10, 182 f.
- 4) *COM(75)675*, 1975,153.
- 5) *Riksdagsprotokollet den 31 januari 1974*, 17
- 6) *Multinational Corporations*, 1975 del 9-10, 183.
- 7) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974, 613ff.
- 8) *Federal Energy Administration*, 1975,6.
- 9) *SOU 1975:60*, 461.
- 10) *COM(75)675*, 1975, tabeller sid 60 och 63.

- 11) *Prodi & Clo*, 1975,102.
- 12) *Bouchuiguir*, 1979,282.
- 13) *Multinational Corporations*, 1975, de 9-10, 190. Se även *Maull*, 1975,7, som bygger på andra källor.

7 Oljebolagen tjuvhåller på olja i vinstsyfte!

En förhållandevis populär "konspirationsteori" under krisen var att de internationella oljebolagen "tjuvhöll" på olja i avvaktan på högre priser. I själva verket kan denna teori delas in i flera delmoment. Det förekommer uppgifter om att bolagen medvetet låter tankfartygen gå långsammare än normalt för att priserna skall stiga, att bolagen väntar med att lossa tankfartygen, eller att man håller såväl råolja som raffinerade produkter i lager. Vi finner även varianten att producentländerna i realiteten inte skulle ha skurit ned sin produktion, utan att det är oljebolagen som gör gällande att så är fallet, och att de inte släpper in mer på marknaden än den mängd som producentländerna officiellt säger att de levererar, allt i avsikt att trissa upp priserna. Den gemensamma nämnaren för alla uppgifter är dock den, att oljebolagen anklagas för att ha undanhållit råolja eller oljeprodukter från marknaden i avvaktan på högre priser.

Samtliga undersökta tidningar tar upp tjuvhållningstanken i sin nyhetsrapportering.

	AB 1 2 3	DN 1 2 3	Exp. 1 2 3	SvD 1 2 3
Ej specific källa				
Expert		1	3 4	1 1
Fackl. repr.				
Myndighet				1
Oljebolag		1		2
OPEC				
Politiker	1	1	1	
Press	1	2	1	1
ANTAL ENHETER	0 2 0	0 2 3	4 4 5	1 1 5
1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat				

7.1.1 Aftonbladet

Vid två tillfällen innehåller Aftonbladet uppgifter som tjuvhållningsaspekten på oljebolagens agerande. Under rubriken OLJEBRIST? INTE FÖR DEN SOM HAR PENGAR refererar tidningen den 25 november påståenden från den belgiska tidningen La Libre Belgique, som rapporterar om tankfartyg som kryssar utanför hamnar i avvaktan på högre priser. I artikeln hävdas att tankfartyg ligger på kryss utanför Rotterdam, fullastade med olja som bara blir dyrare ju längre krisen fortgår. Såväl Svenska Dagbladet som Dagens Nyheter hade dagen innan artiklar med referat av samma källa. En intressant skillnad är dock att i såväl DN:s som SvD:s material återges även påståendet att de stora oljebolagen inte har något med denna handel att göra, något vi inte finner i Aftonbladet, utan här ger tidningen genom den fortsatta artikeln intrycket att det just är de internationella bolagen som har lagt sina fartyg utanför hamnen. Detta åstadkoms genom att Aftonbladet dels omtalar att de små bolagen idag inte har råd att köpa restposter, och dels konstaterar att de stora bolagen faktiskt har olja och gör stora vinster. På detta sätt blir materialet från La Libre Belgique argument för Aftonbladets egen beskrivning av situationen.

Aftonbladet redovisar ytterligare ett påstående om lagersituationen. Denna gång, den 27 januari, lämnas en indirekt uppgift i samband med ett referat av Senator Jacksons utskottsförhör under rubriken OLJEBOLAGEN I SKAMVRÅN: NI LJUGER OCH GÖR ENORMA VINSTER:

"Kommitten anklagar oljejättarna för att ljuga om hela krisen. Bolagen tar oskäligen vinster och försöker pressa fram nya förmåner genom att bl a strypa leveranserna till försvaret. ... Det är oklart om senatsutredningen kommer att skaka fram så mycket som en droppe extra bensin, men en sak har "Scoop" Jackson och hans kommitté gjort bättre än de flesta, de har fått upp folks ögon för oljebolagens fantastiska vinster och ökning av aktieutdelningar medan världen kläms allt hårdare mellan kriser och brister skapade genom minskad tillgång på olja."

Även här finner vi att referatet får utgöra argument för tidningens beskrivning – i artikeln konstateras att kommittén har hjälpt till att få upp ögonen för vad Aftonbladet beskriver som "skapade kriser och brister".

Läsaren finner således endast två omnämnanden i Aftonbladet om att oljebolagen skulle ha avvaktat med att släppa in varorna på marknaden. Detta stämmer väl överens med det faktum att AB:s rapporte-

ring kring oljekrisen i huvudsak koncentrerades runt förhållandet regering – oljebolag. I detta fall inskränker sig uppgifterna kring tjuv-hållande till två referat av andra parter, dels den belgiska tidningen och dels ett återgivande av en utsaga vid utskottsförhöret. I båda fallen kommenteras dock referaten så, att de får utgöra argument för tidningens egen beskrivning av verkligheten – att de stora oljebolagen har hållit tillbaka leveranserna för att få mer betalt.

7.1.2 Dagens Nyheter

I Dagens Nyheter finner läsaren två artiklar där tidningen själv beskriver situationen, men där det också finns referat från andra som tjänar som argument för tidningens egna beskrivning.

Den 6 december lämnas information under rubriken OLJEBOLAGEN ANKLAGAS FÖR MYGEL/RÅOLJA FINNS – MEN VAR ÄR BENSINEN? Här behandlas frågan om skeppningar mellan England och kontinenten. Situationen beskrivs i första hand genom att det i artikeln återges uppgifter från personal i såväl England som Tyskland, varvid det framkommer att lagerkapaciteten i hamnarna är fullt utnyttjad samt att importen av råolja säkert kommer att bli lika stor som 1972. Tidningen presenterar dock samtidigt en förklaring till detta förhållande genom att hänvisa till, att resan från Persiska viken till England tar så lång tid, att den olja som nu anländer skeppades ut innan embargot började. Samtidigt konstateras att denna förklaring inte stämmer, eftersom officiell statistik visar att existerande lager har krympt från 80 till 65 dagars konsumtion, vilket inte borde vara fallet om råoljeleveranserna gick normalt: *"Detta stämmer uppenbarligen inte med rapporterna från oljehamnarna. Styrelseordföranden i British Petroleum, sir Eric Drake, förnekade också i en intervju på onsdagen att "tankarna är fyllda till brädden" med råolja inom den brittiska raffineringsindustrin."* Även de brittiska bilisterna får komma till tals i denna fråga, då tidningen formulerar deras förtrytelse med regeringens och framförallt oljebolagens politik:

"Misstanken är att oljebolagen håller tillbaka sina levereanser av raffinerade produkter i hopp om att bensinpriserna skall höjas mot slutet av månaden. De skulle då göra sig en vacker förtjänst."

Detta är första gången uppgiften förekommer i DN att bolagen medvetet skulle hålla tillbaka antingen lossningen av olja eller produktionen av raffinerade produkter för att få högre priser.

Under rubriken KONGRESSMÄN PROTESTERAR: OLJEBOLAGEN BOVARNA INTE ARABLÄNDERNA tar Dagens Nyheter den 12 januari upp de pågående senatsförhören i USA. Här återges bl.a. anklagelsen att oljebolagen skulle ha hållit tillbaka lossningen av eldningsolja och bensin, och som stöd för detta redovisas siffermaterial från det ameriakanska inrikesdepartementet. Denna statistik visar att råoljetillgången var högre i december 1973 än samma tid 1972. Detta blir ett argument för att bristen på raffinerade produkter inte beror på bristande råolja, utan att bolagen har raffinerade produkter men inte släpper ut dem på marknaden. I materialet återges också påståenden som kommer från oljeindustrin, där det sägs att den goda tillgången på olja förklaras med samarbete mellan oljeindustrin och arabstaterna. Detta samarbete skall också ha lett till att oljeindustrin har begärt att den federala energibyrån skall hemligstämpla ursprungslandet för de leveranser som når USA. I artikeln kopplas åter till uppgifterna från Lloyds:

"Försäkringsbolaget Lloyds i London uppgav förra veckan för tidskriften Economist att 40 procent mer ton tanktonnage seglade från Saud-Arabien under december jämfört med samma tid året före. Dessutom skeppas cirka 13 miljoner fat olja ut från de oljeproducerande länderna utanför arabvärlden, främst Venezuela, Indonesien och Nigeria. ..."

I artikeln presenteras ytterligare en uppgift om tillbakahållna leveranser. Nu gäller det åter raffinerade produkter, där raffinaderierna enligt amerikanska inrikesdepartementet endast utnyttjar 91,6 procent av sin kapacitet. Förklaringen till detta skall enligt samma källor vara att oljebolagen ser sig om efter andra bränslen, som man kan göra krafiga vinster på. Det är helt klart att läsaren i denna artikel finner utförliga uppgifter som gör gällande att bolagen håller igen leveranserna. Dels sägs att de producerade mängderna olja från arabstaterna inte hade minskat i någon egentlig omfattning, och dels lämnas uppgifter om den reducerade raffinaderikapaciteten. Det är helt klart att uppgifterna från Economist här har spelat en betydande roll.

Om vi ser till rena återgivanden av andra källor finner vi tre sådana. Uppgifterna om tjuvhållning börjar med samma material som vi finner i Aftonbladet och Svenska Dagbladet – ett återgivande av La Libre Belgique's uppgifter om tankfartyg utanför Rotterdam. Dagens Nyheter har dock den 24 november ett mer omfattande referat under rubriken OLJA FINNS PÅ SVART MARKNAD. I artikeln återges det, i motsats till vad som sägs i Aftonbladet, att de stora oljebolagen

inte har med dessa avvaktande tankfartyg att göra, utan att dessa tillhör de småbolag som handlar med den olja som de producerade länderna själva äger. Dagens Nyheter återger också uppgifter om storleksordningen på handeln genom att konstatera att denna oljemängd sammantaget kan uppgå till 20 procent av den olja som produceras. Det är alltså en mer detaljerad bild som återges i DN i denna fråga, och det framhålls helt klart att de internationella oljebolagen inte är delaktiga i hanteringen.

En annan bild av verkligheten ges dock läsare den 14 december i en artikel som beskriver den svenska regeringens syn på läget. Här uppges att regeringen ser två rimliga förklaringar till bristen på brännolja på världsmarknaden. Den första är att USA köper upp stora kvantiteter, den andra *"att stora lager hålls undan i väntan på att priserna skall skjuta i höjden. ... Dessa undanhållna kvantiteter skulle t ex finnas ombord på tankbåtar. Det är visserligen en dyrare lokal för lagring, men det kan kanske löna sig om priserna stiger, menar man."* Såväl i början som mot slutet av artikeln refereras till de internationella bolagen, varför det inte kan råda något tvivel om att det i motsats till uppgifterna i artikeln den 24 november är just dessa som avses.

Den 19 december refererar Dagens Nyheter den artikel ur Economist som kom att bli något av en vändpunkt i uppfattningarna om oljebolagens skuld till oljekrisen. Med rubriken 'ARABSTATERNA LÅTER BOLAGEN FÅ MER ÄN NORMALT' tas frågan upp huruvida utskräppningarna från de arabiska oljeproducerande länderna verkligen skurits ner, eller om det är oljebolagen som bluffar. I artikeln återges Economist konstaterande, att uppgifterna om att arabstaterna har minskat sin produktion med 20 procent motbevisas dels av antalet tankfartyg i de engelska hamnarna, och dels av sjöfartsstatistik av försäkringsbolaget Lloyds i London:

"Tidningens rapporter rapporterar att 39 procent mer tonnage lämnade den största oljeterminalen i Saudi-Arabien de fyra första dagarna i december jämfört med samma period förra året. Motsvarande för Kuwait är 39, Irak 43, De Arabiska Emiratens union 28 och Iran 23. "HJÄLPER ARABERNA" Det är bekant att flera fartyg lämnat Persiska viken utan full last, men bevisen utesluter inte att 'araberna kanske inte skurit ned produktionen på lång väg så mycket som de säger'."

Ett motiv för detta, meddelas i artikeln, skulle vara att oljebolagen själva har varnat för oljekris under en lång tid. Referatet fortsätter med frågan om oljebolagen undanhåller bunkerolja för att tvinga rederierna

att betala mer, och svaret blir: ”Fartygen körs med lägre fart, och detta gäller i särskild grad tankfartygen, något som skulle stämma med andra uppgifter om tillgången på råolja. Om lagren är fyllda är det onekligen ingen mening att forcera transporterna.” Det finns all anledning att återkomma till DN:s trohet mot den ursprungliga artikeln längre fram, men här skall konstateras att det sägs rent ut i artikeln att man använder fartygen som extra lager därför att lagren av råolja i land redan är fulla. Vinstmotivet finns också med, även om det i artikeln endast gäller bunkerolja.

Även om Dagens Nyheters rapportering totalt sett varit ganska knapphändig, med fem framställningar som innehåller uppgifter om någon form av konstlat tillförselstopp, så har de artiklar som lämnat en sådan beskrivning innehållit detaljerade och konsistenta upplysningar. I en artikel, referatet av *La Libre Belgique*, återfinns information som motsäger att de internationella oljebolagen skulle ha någon anknytning till den handel med ”svart” olja som förekommer. I det övriga materialet motsägs detta av uppgifterna dels ifrån Europa och dels ifrån USA. Det är också påtagligt vilken betydelse Economistartiklen har spelat – något som för övrigt gäller både Dagens Nyheter och Expressen. Den sammantagna bilden av verkligheten som DN presenterar – såväl genom eget material där uppgifter från andra aktörer får utgöra argument, som genom rena återgivanden – blir därför att bolagen sannolikt har manipulerat med både tankerfrakterna och lagerhållningen, i avsikt att få upp vinsterna. Det återstår att se vilken, om någon, överensstämmelse med verkligheten som denna beskrivning äger.

7.1.3 Expressen

Expressen har en omfattande rapportering kring frågan om tjuvhållande av lager. Uppgifterna om att oljebolagen avvaktade med lossning i väntan på högre priser är ofta återkommande i tidningen, men beskrivningen av förhållandena är sällan detaljerade. Låt oss först se till de uppgifter som tidningen själv står för; här börjar rapporteringen med en artikel den 10 december där det under mellanrubriken OHYGGGLIGA VINSTER påstås, att vinsterna som bolagen gör utgör ett särskilt otrevligt inslag i krisen, och att mycket tyder på att bolagen har förvärrat krisen genom att hålla tillbaka den olja man redan har, i väntan på högre priser. Påståendet återkommer två gånger den 27 december. I den ena artikeln konstateras att oljebluffen inte höll längre,

och att "(I) verkligheten har den (oljan) hela hösten flödat som aldrig förr. Flera tankbåtar än någonsin har lämnat Mellanösterns oljeterminaler." Samtidigt görs även påståendet att eftersom priserna nu höjts tillräckligt, så beordras oljan i hamn. Detta är endast ett annat sätt att säga att produktionen av råolja under hösten var högre än någonsin, men att de som kontrollerar frakterna, dvs oljebolagen, inte låter fartygen löpa i hamn innan priset har gått upp. I den andra artikeln den 27 december återfinner vi under rubriken OLJEBOLAGEN LURADE OSS många av anklagelsepunkterna mot bolagen sammanfattade. Här sågs bland annat att bolagen tjuvhöll på oljan för att driva upp priserna:

"Det sjukaste i en sjuk situation är oljebolagens roll. De enda "bivisen" för att en allvarlig brist uppstått eller varit på väg att uppstå är vaga, motstridiga och ibland bevisligen lögnaktiga påståenden från arabsidan och statistik som bolagen gjort tillgänglig för myndigheterna. Samma bolag har haft allt intresse i världen av att skapa en stämning av knapphet och kris. ... Alltså tjuvhöll man på oljan, gav regeringarna missvisande uppgifter och hjälpte på så sätt araberna att vinna sitt psykologiska krig mot västvärlden."

Januari inleds i Expressen med en "svit" om tre artiklar som alla tar upp oljesituationen i USA. I samtliga artiklar återfinns uppgifter om att oljebolagen lagrar den enorma produktionsökningen som faktiskt skett, för att på detta sätt locka regeringar att tillåta högre priser. Serien inleds den 5 januari med en artikel som har rubriken OLAN FRÅN ARABSTATERNA MINSKADE INTE EN LITER, där det konstateras att den stora Ohio-floden i USA har blivit ofarbar på grund av trafikstockningar av oljepråmar. Detta känner oljebolagen självfallet känner till, upplyser artikeln, men väntar på prisstegringar innan lasten lossas. I rapporten nämns även mycket stora produktionsökningar av råolja, en uppgift som återfanns i Economistartikeln, även om Expressen just här inte anger denna som källa, utan direkt refererar till försäkringsbolaget Lloyds. Påföljande dag, den 6 januari, används beskrivningen i artikeln dagen innan som utgångspunkt när det konstateras att oljestoppet är en bluff, och att oljebolagen väntar på skyhöga priser.

"Alla världens raffinaderier, tankanläggningar och hela världsfloTTan av tankbåtar är fyllda. Produktionen i arabländerna har i höst legat upp mot 40 procent över förra höstens, vilket framgick av Ulf Nilssons artikel i Expressen igår. STOPPET EN BLUFF Det framstår allt klarare att oljestoppet är en bluff, men nu håller den snart inte längre. I stället för de skyhöga priser oljebolagen väntar kan det lika väl bli bottenpriser."

Det är värt att notera att Expressen här använder en uppgift i en tidigare egen artikel som argument för att beskrivningen är korrekt.

Den 20 januari knyter Expressen explicit ett påstående av Ralph Nader till den egna beskrivningen av verkligheten: ÖJESTEN FÅR STÖD AV RALPH NADER, VÄRLDENS BÄSTE KONSUMENT-UPPLYSARE "DET FINNS HUR MYCKET OLJA SOM HELST...":

"Liksom Expressens Lennart Öjesten (och många andra) anser han att bolagen fabricerat energikrisen för att få chansen att höja priserna, att bristen inte alls är någon brist utan en ren bluff.- Det finns hur mycket olja och bensin som helst, säger Nader – och som vanligt sänder TV ut hans ord till miljoner konsumenter. Tankbåtarna ligger i kö utanför oljehamnarna. Raffinaderierna arbetar för högttryck, men bolagen tjuvhåller på leveranserna till detaljhandlarna för att skapa intryck av brist och kris. Först när de tillåts höja priserna kommer de att öppna kranen."

Den 22 januari finner läsaren rubriken "BRISTEN PÅ BENSIN REN LÖGN" REKORDVINSTER FÖR OLJEBOLAGEN 1973, där det klart konstateras att bolagen ljugar om krisen och påstår sig ha mindre olja än de egentligen har. Motivet anges också explicit – att höja priserna: "Hittills har taktiken lyckats utomordentligt väl i USA. Under de senaste veckorna har priserna på oljeprodukter stigit med i genomsnitt 50 procent." Den 23 januari rapporterar tidningen att avslöjandena av oljebluffen blir allt våldsammare. Kopplingen mellan de avvaktande leveranserna och vinsterna görs också, även fast det sker på ett något mer indirekt sätt. Som ett argument för att påståendet om bluff är korrekt konstateras dels att Ralph Nader har konstaterat att vi aldrig har haft så mycket olja och bensin som nu, och dels konstateras att oljebolagens vinster är sagolika. Om dessa uttalanden kopplas ihop med påståenden om bluff kan slutsatsen inte gärna bli mer än en.

I motsats till de två tidigare behandlade frågorna så finner vi i denna fråga även rena referat av andra parter i en förhållandevis stor omfattning. Den 8 januari återges under rubriken OLJEBLUFFEN SOM SKA RÄDDA USA en intervju med professor Joachim Israel, där denne påstår att oljebolagen skurit ner leveranserna av både råolja och av raffinaderiprodukter, för att öka vinsterna så att investeringsbehovet under de kommande åren skulle kunna täckas. Påståendet får dock inte stå oemotsagt, eftersom det i artikeln konstateras att andra ekonomer som tidningen talat med avvisar Israels kritik. Israel ges också möjlighet att kommentera denna kritik: "Kritikerna kallar det för konspira-

tionsteorier. Själv säger han till *Expressen*: — Det är väl ingen konspirationsteori att USA och oljebolagen vill överleva. Strategin är bister verklighet.”

Vi ha ovan sett att tidningen använder referat av den amerikanske advokaten och konsumentupplysaren Ralph Nader som argument för den ”egna” beskrivningen. Läsaren finner emellertid också en rad artiklar om Nader som är rena referat, med uppgifter om att bolagen håller på sina lager. Den 16 januari återges för första gången Naders anklagelser gentemot bolagen. Under rubriken RALPH NADER: OLJEKRISEN EN BLUFF återges Naders uttalanden vid senatsförhören om oljekrisen. Enligt Ralph Nader finns hur mycket olja som helst men inte någon oljebrist. Oljekrisen är i stället, enligt Nader, ett rånöverfall från oljebolagens sida. Termen rånöverfall kan i detta sammanhang inte tolkas på annat sätt än att bolagen (milt sagt) tar ut överpriser på sin olja. Samtidigt med referatet av Nader återges även den amerikanske ”spargeneralens”, William E. Simon, uttalande om att importsituationen, och därmed lagersituationen, för USA:s del inte blir riktigt besvärlig förrän i januari/februari. Nader avfärdar enligt artikeln Simons påstående, genom att konstatera att Simon är en ”offentlig prishöjare” som är i oljebolagens ledband. Den 18 januari fortsätter referatet av Naders påståenden, denna gång med rubriken RALPH NADER TILL NY ATTACK: OLJEBOLAGEN LJUGER. Artikeln innehåller denna gång tre olika påståenden, alla med uppgifter om att oljebolagens tjuvhåller på lager. Nader framhåller enligt artikeln att bolagen gör allt för att framställa krisen värre än den i själva verket är, eftersom bolagen ”konsekvent rapporterar lägre import och mindre reservlager än verkliga förhållandet. Orsaken: man vill tvinga fram betydande prishöjningar, dvs stjäla pengar från vanliga konsumenter för att öka storbolagens vinster.” Ytterligare uppgifter som stödjer detta är enligt Nader att oljebolagen angav USA:s oljereserver till 38 miljarder fat, medan tidigare undersökningar gjorda utanför oljebolagen har uppgivit reserverna till 285 miljarder fat. *Expressen* uppger också att ”Nader fick kraftigt stöd av Mellersta Östern-experten Christopher Rand, som tidigare haft toppjobb i två amerikanska oljebolag. Rand, liksom Nader anser att energikrisen är ett rent påhitt.” Artikeln avslutas med upplysningen ”Oljeindustrins samarbetsorgan API redovisade samtidigt siffror som tyder på att oljeimporten gått ned kraftigt under januari.”

Som vi har sett av det ovan refererade materialet så är det inte

särskilt många detaljerade påståenden om verkligheten som har kommit fram genom uppgifterna i Expressens. En mer detaljerad beskrivning av hur "tjuvhållandet" på lager har gått till får läsaren dock, även denna med sitt ursprung i de amerikanska senatsförhören. I en artikel den 24 januari refererar Expressen under rubriken REKORDVINS-TER FÖR USA:s OLJEBOLAG den amerikanske senatoren Henry Jacksons påstående (hämtat från en artikel i Business Week) att de amerikanska oljebolagen har strypt leveranserna till den amerikanska flottan i Medelhavet, och att detta skulle ha skett efter arabiska påtryckningar. I artikeln namnges även ett av bolagen, då det konstateras att:

"...Exxon gett order om att stoppa oljeleveranserna den 5 november, sedan bolagsrepresentanter träffat saudarabiska kontaktmän den 4 november. Det gällde alltså olja som bolagen redan hade i lager. Leveransstoppet drabbade bl a amerikanska Medelhavsflottan som då låg i larmberedskap på grund av kriget i Mellanöstern. De kontrakterade leveranserna skars ned med mer än 60 procent. Beslutet fattades på direkt begäran av Saud-Arabiens kung Feisal, hette det också."

Vi kan också notera att uppgiften om strypningarna av leveranserna till försvaret är samma nyhet som förekom i Aftonbladets referat av senatsförhören tre dagar senare.

Det är ingen tvekan om att Expressens rapportering kring frågan är såväl omfattande som konsistent. Samma uppgifter – att oljebolagen tjuvhåller på lager – återkommer i samtliga artiklar oavsett om det är tidningen själv som lämnar uppgifterna eller om man återger andra parter utsagor direkt, eller använder referaten som argument. Bilden av verkligheten blir entydig; bolagen har förhindrat lossning av råolja och har minskat raffinaderiproduktionen, såväl i Europa som i USA, i syfte att skapa en krisstämning som höjer priserna. De "sagolika vinsterna" blir bevis för att uppgifterna är korrekta. En poäng i sammanhanget är, att Expressen använder sig av Economist material vid ett flertal tillfällen, men endast nämner tidningen vid ett tillfälle. Det finns anledning att återkomma till det sätt varpå man använde materialet.

7.1.4 Svenska Dagbladet

Svenska Dagbladet rapportering kring lagerhållningen ger en helt annan bild av situationen än de tre övriga tidningarna. Beskrivningarna är både knapphändiga och skiftande – vi finner såväl uppgifter om tjuv-

hållning, som uppgifter om att sådan inte förekommer. Uppgifter, som innebär ett förnekande av påståendet redovisas den 12 december, då det under rubriken VEM TJÄNAR PÅ OLJEKRISEN? konstateras att tjuvhållning på lager inte kan förekomma, åtminstone ifrån de stora bolagens sida:

"Ett flertal s.k. experter hävdar olika saker. En del säger, att Europa överflödar av olja, som spekulanter håller kvar i väntan på ännu större vinster. Det har också påståtts, att det skulle finnas mycket mer olja inom Sverige än vad myndigheterna har reda på. I så fall måste det också finnas en hel del hemliga lagringsmöjligheter för att fysiskt klara av saken. De "fria" oljemängderna finns inte inom den stora internationella oljehandeln dominerad av de multinationella oljebolagen."

En poäng i sammanhanget kanske är, att framställningen inte förnekar att Europa flödar över av olja, utan bara att Sverige gör det. Med tanke på artikelns allmänna karaktär får förnekandet dock effekten att gälla även den europeiska situationen. Det bör också noteras att uttalandet genom uttrycket "s.k. experter" får formen av en nedsättande beskrivning, och därför innebär ett avsteg från kravet på neutral presentation.

Uppgifter som gör gällande att lagerhållning kan ha förekommit i USA, finner vi den 24 januari då Svenska Dagbladet i samband med referat av senatsförhören, lämnar upplysningar som ger vid handen att tjuvhållning har förekommit, åtminstone i USA. Här kan också noteras att tidningen tar uppgifter från andra parter som stöd för den egna beskrivningen:

"Trots bolagens försäkran har tvivlen inte skingrats. Deras förtjänster ökade med 46 procent under fjolårets första nio månader trots att de sålde bara sex procent mer av sina produkter än under samma period året dessförinnan. Oöverensstämmelser finns också mellan de uppgifter om importen av råolja som har lagts fram av privata och offentliga instanser. Från en rad håll anmäls också att bensinlagren är större än de var vid samma tid i fjol och att tankfartyg inte har kunnat lossas därför att lagringsplats saknas i land."

Om vi vänder oss till återgivandet av andra parter uppgifter så kan vi även här finna en splittrad bild av verkligheten. Uppgifterna börjar liksom hos AB och DN med ett referat den 24 november av La Libre Belgique's med uppgifter om tankfartyg som avvaktar utanför Rotterdam. I likhet med Dagens Nyheter återger SvD även konstaterandet att de stora multinationella oljebolagen inte har något med detta att göra, utan att det är en marknad för småbolag. Den 25 november

beskriver SvD situationen i Holland och Belgien. Härvid refereras de belgiska konsumentföreningarnas anklagelse mot oljebolagen, att dessa har kontingenterat sina bensinleveranser till bensinstationerna i onödan, eftersom belgiens oljesituation inte är kritisk. Det är värt att notera att samma nyhet förekommer hos Aftonbladet samma dag, fastän den där ger en annan bild. I SvD:s rapportering sägs ingenting om att kontingeringen tillgripits i väntan på högre priser, ett motiv som framförs implicit i Aftonbladet.

Den 6 december tar SvD, liksom de övriga tidningarna, upp försörjningsläget i England. I artikeln lämnas en annan information än i de tre övriga tidningarna eftersom man återger ett uttalande från oljebolagen där de förnekar att *"de ligger på väldiga oljelaster i avvaktan på väntade stora prishöjningar. De förklarade att "skäliga förråd" kommer in till landet och förnekade även att vissa laster har omdirigerats till kontinenten."*

En artikel som innehåller upplysningar om att oljebolagen faktiskt har hållit inne sina leveranser för att få högre priser finner läsaren den 2 januari, då tidningen återger uppgifter om tankfartyg som väntar med lossning i New Yorks hamn i avvaktan på bättre priser. Rubrik: USA RAPPORTERAR: OLJETANKERS UPPSKJUTER LOSSNINGEN. I artikeln återges ett uttalande från delstaten New Yorks chefsåklagare, där denne aviserar en undersökning av rapporter om oljetankers som ligger utanför östkusten, och huruvida det stämmer att de väntar på högre priser. I samma artikel återger även SvD statistik från amerikanska inrikesdepartementets som visar att lagren av råolja i november var större än vid motsvarande tid 1972, och tidningen konstaterar även att detta förhållande bekräftats av andra experter. Samma statistik refererades, som vi sett, i DN den 12 januari. Den 4 januari återger så SvD åter påståenden som gör gällande att någon ohemul lagerhållning inte ägt rum. I ett referat av en diskussion mellan Shellchefen Alf Bergman och OK-chefen Harry Holmberg ställer tidningen en fråga angående Economist-artikeln. Shell-chefen konstaterar att uppgifterna var direkt felaktiga, eftersom Economist baserat sina uppgifter på fyra dagars utskeppningar och förstorat upp detta.

Hos SvD möter läsaren som vi här har sett två olika beskrivningar. Det material som beskriver situationen i USA ger klart vid handen att ohemul lagerhållning kan ha förekommit, och återgivandet av officiell statistik och uttalanden från myndigheter tjänar som argument för denna beskrivning. När det gäller förhållandena i Europa är situatio-

nen en annan. Den bild av förhållandena tidningen förmedlar är entydigt den att ingen lagerhållning i väntan på högre priser förekommer – såväl tidningens egen beskrivning av verkligheten som återgivna parter beskrivning förnekar förekomsten av oegentligheter, och inga uppgifter framkommer som tyder på motsatsen.

7.2 Situationen i Europa

Som vi har sett så återfinns det flera olika uppgifter rörande tjuvhållning av lager. Uppgifterna i de fyra tidningarna berör såväl Europa som USA, och beskrivningarna kan, som i fallet med Svenska Dagbladet, skifta mellan dessa båda "arenor". För att kunna avgöra huruvida den bild som de olika tidningarna gav sina läsare var behäftad med brister eller inte är det mot bakgrund av detta nödvändigt att skilja mellan dessa olika frågor. Först behandlas situationen i Europa, och därefter förhållandena i USA.

När det gäller rapporteringen om den europeiska situationen finns det oftast en kärna av korrekt information i tidningarna, men de sammantagna beskrivningar som bjuds läsaren blir trots detta i de flesta fall felaktig. Frågan kan delas upp i flera delproblem. Ett sådant är lossningssvårigheterna i Europa. För att förstå dessa svårigheter – för där fanns sådana – är det nödvändigt att ha kunskap om raffinaderisituationen i Europa. De europeiska raffinaderier som förser Europa med bensin, dieselolja och eldningsolja är nästan utan undantag belägna vid kusterna – Rotterdam, Seine-dalen, och England, medan stora regioner av Europa helt saknar egen raffinaderikapacitet. Detta innebär att även om en bensinlast är avsedd för Västtyskland, så kan den raffineras i exempelvis Italien. Detta gör att det intraeuropeiska utbytet av oljeprodukter blir förhållandevis omfattande – 1973 uppgick det till 75 miljoner ton.¹ Embargot mot Nederländerna medförde att den europeiska oljemarknaden utsattes för omfattande störningar, som inte minskade av att de europeiska regeringarna – med undantag för Danmark och Irland – införde exportlicenstvång.² Detta innebar att handeln tog längre tid mellan länderna, vilket ytterligare ökade osäkerheten om tillgången på oljeprodukter.

En annan svårighet var att de olika raffinaderierna var byggda för olika oljetyper, vilket innebär att exempelvis olja från Libyen inte gick att raffinera i en anläggning som normalt tog emot olja från Saud-

Arabien.³ I praktiken innebär detta att mängden tillgängliga raffinerade produkter minskade mer än mängden tillgänglig råolja.

Tre av tidningarna berör på ett eller annat sätt situationen i England, och vi kan se att uppgifterna om avvaktande lager hör ihop med påståendena om omdirigeringar av oljelaster som behandlades i kapitel 6. En vanlig bild som ges är den att England är fullt av såväl råolja som raffinerade produkter, men att dessa aldrig når marknaden. Dagens Nyheters rapport den 6 december, där man talar om tankfartyg som väntar på att få lossa fastän hamnarna är fulla, är exempel på uppgifter som bidrar till en sådan beskrivning. Uppgifterna om ökad råoljeimport till England är i huvudsak korrekt. Om man ser till den brittiska importen av råolja under krisperioden, så steg denna med 10,6 procent, och raffinaderiproduktionen steg med 6,1 procent.⁴ Den stora delen av ökningen ligger emellertid under oktober, då importen ökade med 33,6 procent jämfört med motsvarande period 1972. Under november ökade råoljeimporten med 2,7 procent och under december minskade den med 2,5 procent.⁵ Detta visar också att embargoet över huvud taget inte hade någon effekt förrän i december på grund av den tid det tar – fyra till sex veckor – för att transportera olja från Persiska viken till Europa.

Vad som är väsentligt är emellertid, att den olja som raffinerades i England inte alltid var avsedd för England utan kontrakterad för andra europeiska länder. Bolagen försökte också att kompensera bortfallet från raffinaderier i Rotterdam, avsett för andra europeiska länder, med raffinerade produkter från England, vilket förklarar att importen av råolja ökade under första delen av krisen utan att den engelska marknaden för den skull fick ta emot motsvarande ökning.⁶ Problemen i England gällde tillgången på bensin och eldningsolja, och hade till stor del politiska orsaker. Den engelska regeringen bestämde i november 1973 att oljebolagen endast fick leverera 90 procent av föregående års leverans till sina kunder. Denna "ransonering" tillsammans med kolstrejken och elektricitetsarbetarnas strejk gjorde den engelska energisituationen i många fall prekär.⁷

7.3 Uppgifterna i Economist

Ett annat delproblem som dyker upp i samband med frågan om leveransbegränsningar i Europa är artikeln i Economist den 15 december, där försäkringsbolagets Lloyds fartygsstatistik återges. Denna är ofta

citerad, och uppgifterna i den används dessutom i många fall som grund för många påståenden utan angivande av källan. Om man ser till sakinnehållet i Lloyds rapportering, och således även i Economist's och DN's, så görs gällande att de oljeproducerande staterna inte har genomfört någon verklig produktionsnedskränkning, dvs något embargo, utan endast talat om en nedskränkning vilket bolagen dragit nytta av. Beviset för detta är, att tankfartyg fortfarande anländer till Europa vid tidpunkter som gör att de måste ha lämnat Persiska viken under en tidsperiod då embargot egentligen skulle ha förhindrat detta. Detta blir då också ett påstående att oljebolagen skall ha hjälpt de oljeproducerande länderna med att skapa krisstämningen. Vi finner här två problem; dels frågan om *oljeproduktionen* verkligen minskade under krismånaderna, och dels frågan om *utskeppningarna* av olja från Persiska viken minskade under perioden. När det gäller frågan om oljeproduktionen i arabvärlden står det helt klart att denna faktiskt minskade. Innan vi går in på frågan hur mycket är ett par anmärkningar på plats.

Det är väsentligt att komma ihåg att efterfrågan på oljeprodukter ökade mycket kraftigt under 1973. Detta innebär, att även om produktionen av råolja stått stilla på september månads nivå, så skulle detta medföra en faktisk minskning. Det är också viktigt att uppmärksamma den kraftiga säsongbetonade produktionsökningen av olja under sommaren 1973. Procentuella jämförelser mellan olika perioden, exempelvis embargo perioden och sommarperioden, blir på grund av detta ej rättvisande.

RÅOLJA – FÖRÄNDRING I DAGLIG PRODUKTION

	<i>Dec 1972 – Mars 1973 (1)</i>	<i>Embargo- perioden (2)</i>	<i>% (2)/(1)</i>
Exportland:			
Iran	1 491,0	1 501,5	100,7
Iraq	116,3	147,5	126,9
Kuwait	498,0	286,8	57,6
Saudi Arabien	3 787,8	3 902,8	103,0
Abu Dhabi	232,5	192,3	82,7
Andra mellanöstern	223,8	152,5	68,2
Delsumma Persiska viken	6 349,4	6 183,4	97,4
Algeriet	249,8	183,0	73,3
Libyen	522,0	232,0	44,4
Totalt	7 212,2	6 598,4	92,65

Även med dessa omständigheter i åtanke var produktionsminskningen i länderna runt Persiska viken avsevärda. Itayim har noterat det dagliga bortfallet under noivember till 4,2 miljoner, under december till 3,9 miljoner och under januari 2,4 miljoner fat olja vid en jämförelse med september månads produktion.⁸ Om vi ser till den faktiska produktionen i de olika länderna under embargo perioden finner vi motsvarande uppgifter.⁹ Det skall observeras att tabellen inte återger produktionen av råolja från icke-arabiska producenter. Denna produktion steg, som tidigare nämnts, varför det totala bortfallet i produktion stannade vid 93,7 procent. Det bör vidare noteras att i de ovan återgivna siffrorna gäller landade transporter, varför transporter som var på väg innan embargo perioden startade kan ha inräknats. Detta innebär att den faktiska produktionsminskningen vid oljefälten kan ha varit större. Detta hävdar exempelvis Stobaugh i sin undersökning inför de amerikanska senatsförhören, där han lämnar följande uppgifter om råoljeproduktionen, miljoner fat per dag:¹⁰

	1973						1974		
	Feb	Aug	Sep	Okt	Nov	Dec	Jan	Feb	Mars
Arab total	18,9	19,6	20,8	18,8	15,8	16,1	17,6	17,9	18,5

Det framgår klart även av dessa siffror att råoljeproduktionen minskade avsevärt, dvs att produktionsnedskärningarna verkligen existerade. Vad finns då att säga om Economist's uppgifter om ökade utsklippningar? Även på denna fråga kan vi finna ett svar genom att närmare studera embargoets konstruktion. Det måste först konstateras att Lloyds rapport avser fyra dagars trafik, och att det därför inte går att dra några slutsatser om hela embargo perioden. Vidare räknar Lloyds tonnage, inte olja, vilket är en uppenbar felkälla. Den "springande punkten" är emellertid frågan om när embargo infördes. Amerikanska Federal Energy Administration har gjort en sammanställning över hur de oljeproducerande ländernas ekonomiska åtgärder genomfördes.¹¹

Date	Country	Production cutback (percent)	Embargoes		Other
			United States	Nether- lands	
Oct 18	Saudi Arabia	10			
	Qatar	10			
	Libya	5			
	Abu Dhabi		x		
	Algeria		x ¹		
Oct 19	Libya		x		
Oct 20	Bahrein	5	x		Cancellation 1971 U.S Navy base agreement
	Saudi Arabia		x		
	Algeria	10			
Oct 21	Kuwait	10	x		
	Dubai		x		
	Qatar		x		
	Bahrain		x		
	Algeria		x		
Oct 22	Iraq				Nationalized Royal Dutch Shell interest in BPC
Oct 23	Kuwait			x	
	Abu Dhabi			x	
Oct 24	Qatar			x	
Oct 25	Oman		x	x	
Oct 30	Libya			x	
	Bahrain			x	
Nov 2	Saudi Arabia			x	

1) Originally imposed Oct. 6

Denna tabell ger vid handen att stor skillnad fanns mellan de oljeproducerande länderna vad avser implementeringen av embargot, vilket i detta fall medförde att tankfartyg kunde lämna exempelvis Oman med olja som inte var belagd med embargo, medan olja från grannstaten var det. Inte heller nedskärningarnas storlek var helt klara, utan frågan om de mängder som var under embargo skulle räknas in i eller ligga utanför produktionsnedskärningarna ändrades under hand. Producentländerna var inte heller eniga under november, utan skiljde sig åt i fråga om produktionsnedskärningarnas storlek, olika mottagarländer belagda med embargo respektive förmånligt behandlande, och i fråga om embargo till de amerikanska flottstyrkorna i medelhavet.¹² Det är mot bakgrund av detta inte förvånande att kraftiga störningar förekom i leveranserna till Europa, och inte heller att bolagens försök att byta

raffineringsort ledde till köer av tankerfartyg, väntande på att få komma i hamn. Härifrån är steget emellertid långt till att säga att fartygen avsiktligt uppehölls i avvaktan på högre priser i konsumentländerna. Det finns också ytterligare bevis för att detta inte förekom, åtminstone inte ifrån den multinationella oljebolagens sida. EG-kommissionen har utrett denna fråga med speciellt avseende på Belgien. Här var prisrestriktioner i kraft under hela krisen, och eftersom priserna under hela perioden var maximerade skulle det ha kunnat innebära mycket stora vinster att hålla igen leveranser av olja och oljeprodukter i väntan på det nya och högre priset. Om denna typ av hantering har förekommit någonstans i Europa under krisen, borde det ha varit här. Kommissionen, som undersökt åtta bolags lagerförhållanden under perioden november 1972 till april 1974, finner att någon "tjuvhållning" inte förekom:¹³

"An analysis of the relevant data of the eight companies during the period in respect of each of the four occasions when price increases were authorized by the Belgian Government, revealed no similarity of movements in the stocks of crude oil belonging to the various companies which might have led one to presume the possibility of some consorted practice aimed at gaining profit from the increase in maximum price."

Däremot kan rapporten konstatera att oljebolagen arbetade med påtryckningar mot den belgiska regeringen för att få ett högre maximipris under perioden.

Sammantaget kan man om förhållandena i Europa under krisen säga att det mera var *politiska* hinder som orsakade störningarna än själva hanteringen av oljeprodukterna. De olika ländernas protektionistiska ingrepp förorsakade kraftiga störningar i handeln med såväl råolja som raffinerade produkter, detta samtidigt som de oljeproducerande länderna behandlade olika europeiska stater olika. Sammantaget innebar detta mycket kraftiga störningar och helt nya leveransvägar för oljebolagen. Den totala råoljeimporten till Europa minskade dock mycket litet, 0,2 procent jämfört med året innan, och mängden raffinerade produkter minskade endast med 0,6 procent. Effekten av handelshindren kan dock ses i det faktum att tillgången på raffinerade produkter i Europa minskade med 5,6 procent.¹⁴ Betydelsen av de tekniska och politiska hindren kan i detta sammanhang knappas överdrivas. Prodi och Clo har uttryckt detta på följande sätt:¹⁵

"It seems evident that, so far as Europe was concerned, the oil crisis did not bring on an overall shortage in either oil or energy. The difficulties of the

crisis were mainly the result of the disturbances in the internal distribution of oil products, which were triggered by the resistance of governments to the price increases imposed by the oil companies,..."

7.4 Situationen i USA

När det gäller den amerikanska situationen var förhållandena i många avseenden lika de som fanns i Europa. Som tidigare har visats så kunde oljebolagen genom omdirigeringar och genom att öka uttaget från icke-OAPEC-källor förhindra ett större bortfall i USA under embargo-perioden. Detta innebar emellertid inte att de amerikanska konsumenterna fick tillfälle att utnyttja de oljeprodukter som borde ha varit resultatet av råoljetillförseln. Orsaken till detta kan även här spåras i politiska beslut. Det fanns under denna period en rad administrativa regleringar, beslutade av den federala regeringen, som hindrade utnyttjandet av raffinaderikapacitet och försäljning av raffinerade produkter, likaväl som regleringar som tvingade fram produktion av "fel" typer av raffinerade produkter. Det bör emellertid först konstateras att de proportioner som tidningarna tillmäter den arabiska oljan i USA:s fall är snedvridna. USA var under denna period inte alls på samma sätt som Europa beroende av arabisk olja, och hade fram till och med 1973 importkvoter för sådan olja för att skydda den inhemska produktionen. USA importerade under de tre första kvartalen 1973 3,485 miljoner fat per dag, varav 837 000 fat kom från OAPEC-länderna. Denna andel utgjorde 4,5 procent av USA:s totala oljekonsumtion, och endast 2 procent av USA:s totala energikonsumtion. Som jämförelse kan nämnas att västeuropa till mellan 60 och 70 procent var beroende av olja från mellanöstern.¹⁶

En uppgift såväl i Expressen som DN är att leveranserna från arab-länderna till USA i verkligheten inte har minskat, utan att utvinningen och skeppningarna går normalt, men att det sedan skapats en brist på konstlad väg. Detta är exempelvis vad som sägs i Dagens Nyheter den 12 januari, och det är också Expressens beskrivning under hela perioden. Detta påstående är i grunden fel. Frågan om hur oljebolagen försörjde USA under embargot har behandlats ingående av flera instanser. Federal Energy Administration har tagit upp frågan i sin studie av embargot, och professor Robert Stobaugh vid Harvard Business School har genomfört en specialstudie år Church-kommitten. Det finns

därför tillförlitligt material att jämföra tidningarnas uppgifter med, och svaret är entydigt. Det arabiska embargot mot USA var nästan helt effektivt, och utan "läckage". Följande dialog utspann sig i Church-kommittens hearing och är värt att återges i sin helhet, både på grund av dess informativitet och för att det avslöjar att missuppfattningar om embargots effektivitet fanns även hos ledande amerikanska politiker inom energiområdet:¹⁷

"Senator Muskie. But the net figure was 6.1 percent down; is that right?

Mr. Stobaugh. Yes, and that is an average for all oil imports, both crude and products, for a number of months. At the height, which was February, we lost 7.4 percent of our oil, and January 6.9 percent, and then March, we started back up, we lost 5.3 percent.

Senator Muskie. Those percentage figures, even the highest one, is not sufficient to account for the total cut-off of the Arab oil imports, is it?

Mr Stobaugh. I believe it is.

Senator Muskie. Is it?

Mr Stobaugh. Well, according to the best data I have it is. '

Senator Church. On page 4 of your statement lies the answer to Senator Muskies question. This is where you say - U.S. crude oil imports were reduced by some 30 percent between August and September 1973 at the height of the shortage. More than 98 percent of the Arab oil that the U.S. had been receiving was lost. Imports of Arab oil dropped from 1,200,000 barrels a day in August and September down to only 19,000 barrels a day during January-February. Total supplies of non-Arab oil dropped very slightly, about 2 percent."

Även Federal Energy Administration lämnar samma upplysningar i sin studie. Denna genomfördes ett år efter embargot och baserades på statistiska uppgifter som infordrats från 13 olika oljebolag – både majors och independents. Här har man genom följt hur de olika bolagen skeppade olja under perioden, och vad gäller embargots effektivitet säger man att USA är ett utmärkt exempel på oljehanteringens flexibilitet. Studien konstaterar att USA inte erhöill någon olja från arabländerna under den aktuella perioden, även om mindre mängder fördes i hamn som lastats innan beslutet om embargo fattats, och som befann sig under väg. Däremot kunder oljebolagen genom att öka uttaget från icke-arabiska källor som Venezuela, Iran, Nigeria och Indonesien, ersätta en stor del av bortfallet. FEA konstaterar att om bolagen inte hade kunnat möta bortfallet hade importförlusten legat omkring 29 procent för importen. Genom sin flexibilitet kunde bolagen nu minska denna förlust till c:a 16,4 procent.¹⁸

Dessa siffror visar också hur felaktig den uppgift var som redovisas i

Dagens Nyheter den 12 januari. Som Stobaugh påpekar i hearing-citatet ovan fick inte embaregot någon egentlig effekt förrän i januari-februari, varför uppgifterna om decemberimporten inte behöver betyda att de arabiska oljeproducenterna inte hade minskat sin produktion. Ytterligare en felaktighet i DN-artikeln förtjänar att nämnas. Det var inte oljebolagen som föreslog hemlighållande av ursprungslandet varifrån oljelasterna kom. Enligt Bouchhuiguir så var det USA:s energiansvarige, William Simon, som insisterade på att dessa uppgifter skulle hållas hemliga. Detta beslut togs *"in the national interests of the United States, on the request of the Federal Energy Office (and) with the approval of the Office of Management and Budget."*¹⁹

7.5 Raffinerade problem

Om vi så vänder oss mot frågan om raffinerade produkter, hur såg situationen ut där? Flera tidningar, däribland Svenska Dagbladet, hade uppgifter som gjorde gällande att det var de raffinerade produkterna som inte kom ut på marknaden, även om råoljan fanns. Låt oss därför se på detta påstående. Var det så att de amerikanska raffinaderierna hade ett lägre kapacitetsutnyttjande för att få upp priserna? Svaret är nej.

Det finns två huvudsakliga orsaker till att USA led brister på raffinerade produkter under perioden. Det rör sig dels om tekniska problem, vilka FEA-studien behandlar. Dessa problem uppkommer i huvudsak på grund av olika svavelhalter i oljor. När olja från arabstaterna skulle ersättas med olja från andra källor, gick det lika lite i USA som i Europa att använda samma raffinaderi till olika oljetyper utan att ta hänsyn till svavelhalten. Problem uppstod också både i Västtyskland och i USA i fråga om pipe-lines. Även dessa konstrueras för vissa typer av olja och korroderar om de används för transport av andra typer. I USA förelåg även transportproblem på tankersidan eftersom USA hade, och har, ont om djupvattenhamnar.²⁰ Sammantaget innebar detta att även om volymen råolja till USA minskade relativt lite, så minskade den tillgängliga mängden råolja att användas till raffinering betydligt mer, dvs samma förhållande som gällde i Europa.

Mer allvarliga än dessa tekniska problem för gemene man var sannolikt de administrativa regleringar som den amerikanska regeringen lät träda i kraft under embargot. Ett första problem var, att oljeindustrin

fick order om att öka produktionen av eldningsolja på bekostnad av bensinen. Mancke har beskrivit situationen:²¹

"...confirms that by early December, distillate fuel oil stocks had soared far above levels a year earlier — they were not in short supply. But at the same time, long lines for gasoline were beginning to form. Obviously the FEO had overestimated likely fuels oil supply problems and underestimated those for gasoline."

Mancke förklarar Federal Energy Organizations misstag på två sätt. USA var — och är — så bilberoende att ingen egentlig elasticitet finns i efterfrågan på bensin. Eftersom alternativa transportmedel saknas i nästan samtliga fall, och eftersom infrastrukturen är baserad på bilåkande, så är behovet av bil konstant. Det finns emellertid en betydande elasticitet i efterfrågan på eldningsolja beroende på specifika amerikanska förhållanden, där gas och eldningsolja byter av varandra beroende på säsong. En stor frivillig sparinsats vad gällde gas innebar att denna räckte längre, varför behovet av eldningsolja blev mindre än andra år.

de Marchi ger en kompletterande förklaring till uppkomsten av de långa bensinköerna. Enligt de regler som var i kraft under embargot fick återförsäljare av råmaterial endast höja priset en gång per månad:²²

"During the embargo the cost increases were substantial. The FEO allowed these to be passed through on the first of each month, with the result that toward the end of each month retailers hoarded gasoline and gas lines lengthened in a regular monthly cycle, a pattern that became obviously only by the end of February."

Ytterligare ett problem som berörs av tidningarna har sitt ursprung hos den federala regeringen. I Dagens Nyheters artikel den 12 januari återges uppgiften att raffinaderierna endast arbetar med 91,6 procent av sin kapacitet, och att detta skulle bero på att oljebolagen vill göra vinster på andra energislag. Även här finns dock en mer trovärdig förklaring. Siffran 90 procent kommer antagligen från den regel som gav de stora raffinaderierna — med en produktion överstigande 175 000 fat per dag — skyldighet att dela med sig av sin inhemska olja, dvs olja upptagen i USA. Avsikten med detta delningssystem var att alla raffinaderier oberoende av ägare skulle kunna operera med samma kapacitetsgrad — 90% av 1972 års produktion. Som systemet var utformat, med åtskillnad mellan tillgång på inhemsk och på importerad råolja, kom så gott som alla raffinaderier som ansökte att bli berättigade till inköpsrätter på den billiga amerikanska oljan — även de stora oljebola-

gens raffinaderier. Systemet kom att belöna de stora oljebolag som innan krisen hade investerat mer i och distributions- och återförsäljningsledet än i raffinaderiledet. Dessa hade ont om råolja och var i hög grad beroende av importerad olja. Resultatet av inköpsrättsystemet blev därför att små bolag med amerikansk olja tvingades sälja denna till exempelvis Standard Oil of Ohio eller Ashland Oil, bolag som intar en 9:e resp. 25 plats i storleksordning av världens största oljebolag. Systemet kom därför att framstå som något ironiskt med tanke på att det i första hand var avsett att hjälpa de små företagen i branschen... Resultatet blev bl.a. en brist på jet- bränsle, därför att de raffinaderier som producerade sådant bränsle var skyldiga att sälja 42 miljoner fat råolja till andra raffinaderier, medan de bara hade inköpsrätter för 9 miljoner fat.²³

Samtidigt hade FEO skapat speciella regler för högst-priser på vissa raffinerade produkter -bensin, diesel och eldningsolja, vilka svarade för 70 procent av de raffinerade produkterna. I de övriga fallen gällde att en ökade kostnad i råoljeledet fick föras över direkt till konsumenterna, men detta system gällde inte dessa tre produkter. Här gällde att kostnaden endast kunde föras över i proportion till den försålda volymen av produkten. Om t. ex. ett raffinaderis produktion till 30 procent bestod av eldningsolja, så fick endast 30 procent av kostnadsökningen för tillverkningen av denna produkt föras över på konsumenten.²⁴ de Marchi konstaterar att detta förvärrade krisen, därför att det gjorde att många raffinaderier minskade sitt användande av importerad råolja – även om den fanns tillgänglig.

Tillsammans ger dessa faktorer en ganska god förklaring till de problem som uppstod i USA. Det är uppenbart så att skillnaderna i förutsättningar mellan Europa och USA var avsevärda – ett Europa där försörjningen var beroende av arabisk olja, och ett USA där det i första hand var problem med ökad import, låg raffinaderikapacitet och stigande priser.²⁵

7.6 Bedömning av informationen i tidningarna

Läsaren fick genom samtliga fyra tidningar felaktiga uppgifter om att de internationella oljebolagen tjuvhöll på olja eller raffinerade produkter i avvaktan på högre priser. Det finns ingenting som tyder på att oljebolagen, av vinstmotiv eller prisökningsmotiv, skulle ha väntat med att släppa ut produkter på marknaden. Vi kan därför konstatera fel-

aktigheter hos samtliga tidningar i denna fråga. Det är med detta inte sagt att bristerna har samma dignitet.

Aftonbladet lämnar med sina två artiklar läsaren knapphändiga upplysningar. Vi får information om att olja lagras utanför Rotterdam, men den enda uppgiften om orsaken som bjuds läsaren är vinstmotivet. Som jag har kunna visa fanns bättre förklaringar – ex.v. raffineringstekniska – till varför fartygen inte gick in i hamn i Europa under krisen. När det gäller den amerikanska sidan återges anklagelsen i senatsförhören att att de amerikanska oljebolagen hade skapat krisen genom att minska leveranserna av olja. Som vi har sett finns även här gott om andra orsaker till de missförhållanden som rådde i USA under krisen. Det är mot bakgrund av de verkliga skeendena uppenbart att det fåtal uppgifter tidningen förmedlar inte ger en korrekt beskrivning av det verkliga förhållandet.

När det gäller Dagens Nyheter är bilden mer komplicerad eftersom vi i denna tidning finner betydligt fler uppgifter. Detta innebär dock inte att den bild som serveras läsaren är mer korrekt – även här redovisas uppgifter att oljebolagen har hållit tillbaka leveranser till olika marknader i väntan på högre priser. DN skiljer sig från Aftonbladet och Expressen i så måtto att vi här finner en förhållandevis detaljerad beskrivning, med återgivanden av uttalanden från olika hamnar i Europa och från olika utredare i den amerikanska senaten. Det är också värt att notera att det är DN som återger försäkringsbolagets Lloyds uppgifter om ökad utskeppning från Persiska viken. Det faktum att tidningen ger läsaren en detaljerad verklighetsbeskrivning hjälper i detta fall inte – innehållet i beskrivningen förblir felaktigt. De brister vi finner är nästan samtliga av relevanstyp – rapporteringen framhäver irrelevant information. Genom att inte jämföra raffinaderisituationen i Europa under krisen med förhållandena under normala omständigheter, så "skapade" framställningarna svårigheter som inte fanns. Transporten av olja mellan europeiska hamnar framställdes som onormalt, när det i själva verket varit mycket stort även före krisen. Uppgifterna om den engelska situationen blir fel därför att englands roll som lokaliseringsort av raffinaderier för Europa inte omtalas. Motsvarande relevansbrister gäller, som vi kunnat se, även USA.

På samma sätt som hos DN och Aftonbladet så får läsaren av Expressen en felaktig uppfattning om förhållandena såväl i Europa som i USA. En skillnad är att Expressen genom sina betydligt fler uppgifter

och mer entydiga beskrivningar klarare framhåller att bolagen faktiskt "tjyvhåller" på lager, och att beskrivningen därför sammantaget kommer att bli än mer bristfällig. Påståenden av typen "*Alla världens raffinaderier, tankanläggningar och hela världsflottan av tankbåtar är fyllda. Produktionen i arabländerna har i höst legat upp emot 40 procent över förra hösten,...*" är lika representativa som felaktiga.

Det är emellertid inte valet av språklig framställning som skapar brister hos Expressen. Rena hållbarhetsbrister förekommer också. Tidningen misshandlar exempelvis grovt Lloyds uttalande om utskeppningarna från Persiska viken, och framställer dessa som produktion hos arabstaterna. Om man jämför det verkliga förhållandet med den beskrivning som möter läsaren i Expressen i denna fråga kan omdömet inte bli annat än att uppgifterna i tidningen var felaktiga och ett klart fall av desinformation.

En skillnad mellan Expressens beskrivning i denna fråga jämfört med de två tidigare frågorna är att tidningen här på ett mer omfattande sätt direkt återger andra aktörers uttalanden. Det är i första hand den amerikanska advokaten och konsumentupplysaren Ralph Nader som refereras, men även material från de amerikanska senatsförhören får stort utrymme. Dessa rena referat ändrar dock inte den bild av verkligheten som kommer läsaren till mötes, utan stöder den beskrivning som Expressen själv förmedlar.

Svenska Dagbladet rapportering ger läsaren en något annorlunda information i denna fråga. När det gäller lagerhållning i Europa framträder här klart bilden att någon sådan inte förekom. Detta stämmer som vi har sett med det verkliga förhållandet. Läsaren får vid flera tillfällen uppgifter som förnekar att de multinationella oljebolagen skulle hålla tillbaka sina lager, och även Lloyds uppgifter uppges vara icke-representativa eftersom de baserats på fyra dagars statistik. I detta fall är de uppgifter som förmedlas korrekta. När det gäller situationen i USA lämnas i Svenska Dagbladet, i likhet med de andra tidningarna, en felaktig bild av situationen. Det är i första hand genom återgivandet av olika aktörers utsagor som den felaktiga bilden uppstår, men även tidningens egen beskrivning lämnar information som inte var korrekta. Inte heller möts läsaren av någon korrekt beskrivning av de problem som fanns för handen i USA, utan de felaktiga uppgifter blir de enda som lämnas om försörjningssituationen. Det är därför också klart att i denna del av frågan får Svenska Dagbladets information till läsaren betecknas som behäftad med brister.

7.7 Fotnoter till kapitel 7

- 1) *COM(75)675*, 1975,71. Det finns inga direkt jämförbara uppgifter om importen från icke-EG-länder under samma period. Den totala importen under perioden oktober 1972 till och med mars 1973 var, såvitt gäller raffinerade produkter, 52906000 ton. Om importen skulle varit lika stor under resten av året – vilket kan betvivlas mot bakgrund av säsongsvariationerna – skulle intra-EG-handlen svara för 70%, dvs 30% av de raffinerade produkterna skulle komma från länder utanför EG.
- 2) *Ibid.*, 52. Se även *Prodi & Clo*, 1975,102. Dessa exportlicenser var inte på långa vägar när de enda regleringarna, men kanske de som hade den största betydelsen.
- 3) *Federal Energy Administration*, 1975,6.
- 4) *COM(75)675*, 1975. Tabeller sid 60 och 63.
- 5) *Ibid.*, 60.
- 6) *Ibid.*, 61.
- 7) *Prodi & Clo*, 1975,102. *COM(75)675*, 1975,44. Se även *Keesings* January 14-20 1974 för en sammanfattning av den engelska regeringens krisåtgärder.
- 8) *Itayim*, 1975,3.
- 9) Bearbetning av tabell i *Federal Energy Administration*, 1975,19.
- 10) Del ur tabell, *Multinational Corporations*, 1975,del 9,185.
- 11) *Federal Energy Administration*, 1975,15. Jmf. även *Bouchuiguir*, 1978,160ff.
- 12) *Federal Energy Administration*, 1975,16. Jmf. även *Bouchuiguir*, 1978,160ff. för ett mer omfattande resonemang om de olika producent-ländernas mål under perioden.
- 13) *COM(75)675*, 1975,53f.
- 14) *Ibid.*, tabell 11 sid 60 och tabell 13 sid 66. Ytterligare ett argument för att det var de politiska åtgärderna som störde handeln är, att mängden olja som raffinerades enbart gick ner med 0,6 procent. Se även *Chandler*, 1977,57.
- 15) *Prodi & Clo*, 1975,103.
- 16) Amerikanska uppgifter hämtade ur Department of Commerce, Foreign Trade 135, No. 331.0120 och 331.0140, citerade i *Bouchuiguir*, 1978. Europeiska uppgifter hämtade ur *COM(75)675*, 1975,29.
- 17) *Multinational Corporations*, 1975,del 9,171. Observera att det finns ett fel i det citat av Stobaughs rapport som senator Churce gör, "between August and September 1973 at the height of the shortage", skall enligt originalrapporten, Sid 184 samma del, lyda "between August and September 1973 and the height of the shortage..."(min kursiv).
- 18) *Federal Energy Administration*, 1975,9.
- 19) *Bouchuiguir*, 1978,237. Det är värt att notera, att även Holland, det andra landet som befann sig under embargo, också hemligstämplade sina uppgifter.
- 20) *Federal Energy Administration*, 1975,6. Se även *Stobaugh*, 1975,180 och händelsen med Berge Duke, som låg utan möjlighet att lossa i flera månader, och som orsakade Exxon problem med den Saudiarabiska regeringen.

- 21) *Mancke*, 1975,456. Det finns all anledning att sätta tilltro till Manckes uppgifter. Han är Ass. Prof. vid Fletcher School of Economics, och var medarbetare i den amerikanska regeringens arbetsgrupp för oljeimportfrågor under krisen (Cabinet Task Force on Oil Import Control).
- 22) *deMarchi*, 1981,456. Det skall observeras att deMarchi använder termen "retailers" – återförsäljare – och syftar då uppenbarligen inte på vare sig oljebolag eller raffinaderier utan på bensinmacksägarna.
- 23) *Ibid.*, 453. deMarchi uppger samma orsak till problemen med plastråvara på östkusten, där raffinaderierna som vanligen sysslade med plastråvara var tvugna att sälja 50 miljoner fat men endast fick köpa 32 miljoner fat råolja, *McKie*, 1975,87 gör samma observation rörande FEO:s agerande, och ger flera exempel på misstag som fick svåra följder på östkusten.
- 24) *deMarchi*1981,, 457. Detta slog speciellt hårt emot de mindre raffinaderierna, vilka var mycket beroende av importerad olja.
- 25) *Ibid.*, 429. deMarchi uttrycker det på följande sätt: "*Protecting the independents (and the independent refiners) was the energy issue of 1973, not the Arab embargo.*" Denna uppfattning från administrationens sida gav också upphov till grava problem under embargot, eftersom lösningar på problem som de båda "frågorna" ställe delvis var varandra motstridiga. Jmf även *Klebanoff*, 1974,226ff, som påvisar att problemen började redan under vintern 1972/73

8 Oljebolagen har höjt priset extra mycket!

Frågan om oljebolagens vinster under krisperioden hängde intimt ihop med ett antal föreställningar om hur dessa vinster faktiskt skulle ha skapats. En av de mer omfattande teorierna som kan återfinnas i tidningarna under perioden var den, att oljebolagen hade ökat sina priser extra mycket, dvs mer än de prishöjningar som OPEC-staterna hade beslutat om. Denna hypotes kan specificeras till två olika former; dels att oljebolagen höjt priserna på råolja och raffinerade produkter mer än OPEC-staternas höjningar, och dels att oljebolagen tagit ut de nya priserna även på olja som köptes innan prishöjningarna. Vi kan även finna uppgifter om att oljebolagen och producentstaterna och oljebolagen i själva verket skulle ha varit överens om prishöjningarna, och att man delat på vinsterna, något som dock kommer att behandlas i nästkommande kapitel.

Information om att oljebolagen höjt priserna extra mycket förekommer sammantaget 26 gånger i de undersökta tidningarna. Expressen svarar för 11 av dessa .

	AB 1 2 3	DN 1 2 3	Exp. 1 2 3	SvD 1 2 3
Ej specific källa				
Expert		1	1	
Fackl. repr.	3			
Myndighet		1		
Oljebolag				1
OPEC		1		
Politiker		1	2	
Press				1
ANTAL ENHETER	1 0 3	2 1 3	8 0 3	2 0 2
1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat				

8.1.1 Aftonbladet

Aftonbladet innehåller ett fåtal upplysningar om prishöjningar, och de allra flesta är uppgifterna är referat av uttalanden av andra aktörer. En indirekt beskrivning från tidningen själv består dock läsaren med den 6 december, då tidningen i samband med en presentation av regeringen krispolitik, säger att regeringen har varit tvungen att ta till extrakrediter för att kunna betala oljebolagens allt större prisökningar – prisökningar som skall ge så stora vinster som möjligt. Här är det alltså oljebolagen som gör prisökningarna, och eftersom dessa samtidigt sägs göras för att öka vinsterna måste de vara större än de prisökningar som OPEC-länderna beslutat om.

Om vi i stället ser till andra aktörers uttalanden som framkommer i tidningen, så finner vi den 23 november ett referat av en LO-utredning om bl.a. raffinaderibristen i världen. Utredningens påstående citeras: *"En tanke som ligger nära till hands är självfallet att oljeföretagen har manipulerat för att framkalla en oljekris och därigenom få framtida prishöjningar till stånd, påstås i rapporten."* Denna koppling mellan oljekris och prisökningar återkommer den 13 december då AB återger en intervju med LO-chefen Gunnar Nilsson, där denne konstaterar att det är nödvändigt att undersöka hur mycket av oljekrisen som beror på oljebolagens spekulationer.

Det är inte förrän den 27 januari som Aftonbladet åter lämnar upplysningar om prismanipulationer. I en artikel om hyreshöjningar – som ett resultat av oljeprishöjningar – återger man ett uttalande från Hyresgästföreningen där det sägs att det efter senatsförhören i USA är uppenbart att "multijättarna" passat på att höja sina priser extra mycket.

Av Aftonbladets egen rapportering får läsaren således intrycket att oljebolagen höjt priserna extra mycket för att skapa större vinster. Detta stöds av referaten av andras utsagor. Bilden är således entydig. Noteras bör att uppgifterna i tidningen kring detta tema är fåtaliga och inte särskilt precisa.

8.1.2 Dagens Nyheter

Även Dagens Nyheter har en förhållandevis mager beskrivning av prisfrågan. Det är endast vid två tillfällen som läsaren ges verklighetsbeskrivningar som kommer direkt från tidningen, men denna lämnar

till skillnad från Aftonbladet konkreta upplysningar om prissituationen. Den 14 december konstaterar tidningen att de internationella oljebolagen betalar 120 kronor per ton för den råolja man levererat på långa kontrakt. DN uppger att dessa priser har stigit med endast 17 procent sedan krisens början, men att oljebolagen nu får ut minst 900 kronor per ton råolja. Fler faktiska sifferuppgifter kommer läsaren till del den 1 februari, då tidningen i tabellform redovisar kostnader för en liter bensin före och efter krisen. Här handlar det alltså om raffinerade produkter, och av tabellen framgår att det utländska oljebolaget har ökat sina intäkter på bensinen från 8,8 öre per liter till 12,6 öre per liter, och dessa siffror framhävs i tabellen. Samtidigt visas att det svenska oljebolaget har minskat sin andel av bensinkostnaden från 7,9 öre till 5,5 öre. I en kommentar till tabellen sägs att det i kostnaden för att få bensinen till Sveriges gräns är inräknat 5,5 öres kostnad för förändring av dollarkursen. Var denna post återfinns framgår dock ej.

Den andra, och sista, uppgiften om prishöjningar som DN själv lämnar läsaren kommer i samband med artikeln kring den västtyska kartellnämnden den 9 februari. Efter att ha redogjort för kartellnämndens misstanke om att de multinationella oljebolagen har sökt tränga konkurrenter av marknaden genom olika prissättning mellan dotterbolag och fria importörer, går tidningen in på prissättningen mer allmänt. Mot bakgrund av kartellnämndens anklagelser framhåller tidningen att detta är speciellt intressant för Sverige, och *"betyder att Sverige och så gott som alla europeiska länder har fått betala högre priser än vad som kunde anses skäligt"*. Här kan vi således se att DN använder kartellnämndens anklagelser som ett argument för riktigheten i en beskrivning av situationen i Sverige.

Om vi i stället ser till återgivandet av andra källor, så finner vi här inga uppgifter som motsäger den bild av prisökningarna som redovisats ovan. Den 11 december påstår Gunnar Adler-Karlsson i den stora artikeln om oljebolagen som oljekrisens skapare, att oljebolagen i skydd av hysterin kan höja sina egna marginaler: *"När arab- eller OPEC-staterna pressar upp priserna med 3 eller fem kronor per fat är det ingen som märker om bolagen höjer sina marginaler med 10 öre"*.

Den 24 december återges i en intervju ett uttalande av Shahan av Iran där denne konstaterar att oljebolagen tar ut minst en dollars vinst på varje fat råolja, och samma beskrivning framkommer den 13 januari i rapporten från senatsförhören i USA, där DN konstaterar att flera inom kongressen hävdar att oljebolagen framställt krisen värre än den

är för att kunna höja priserna, vilket är detsamma som att säga att krisen var verklig men att bolagen höjde, eller sökte höja, priserna mer än den "egentliga krisen" medförde. Även i referatet av den tyska kartellnämndens anklagelser framkommer klara uppgifter om prishöjningar: *"Vid sidan av dessa avslöjanden anser sig nämnden också ha fått bevis för att priserna på s.k. fria laster från Rotterdamraffinaderierna legat väsentligt högre än vad som borde motsvara den faktiska varuknappheten."* Kartellnämnden framhåller, enligt DN, att de multinationella företagen har haft stora möjligheter att manipulera med priserna, eftersom Rotterdamnoteringarna bestäms via ett index som också lämnar uppgifter om leveransanbud, även om affären inte blivit avslutad.

Uppgifterna i Dagens Nyheter skiljer sig ifrån de övriga tidningarnas i denna fråga genom att man återger faktiska sifferuppgifter vid ett antal tillfällen. Samtidigt är dessa uppgifter mycket skiftande. I Gunnar Adler-Karlssons artikel framställs prisökningen som mellan 2 och 3 procent extra. Den 14 december rör det sig om 750 procents påslag, medan det enligt Shahan av Iran gäller c:a 10 procent, och ungefär samma siffra anges den 1 februari i tabellen. Det finns således ingen samstämmighet i beskrivningarna av hur stort oljebolagens extrauttag är. Ett osäkerhetsmoment är frågan om vilken produkt som avses. Den 14 december talas om råolja som leveraras på långa kontrakt, medan det den 9 februari sägs röra sig endast om fria frakter, med vilket skall förstås olja på spotmarknaden. I tabellen den 1 februari gäller priserna bensin, varför jämförelser är svåra att göra. Klart är dock att det inte någonstans förnekas att oljebolagen gör sådana extrauttag, och att det handlar om extra påslag utöver producentländernas höjningar.

8.1.3 Expressen

Expressen lämnar en bild som på ett drastiskt sätt avviker från bilderna i Aftonbladet och Dagens Nyheter. I Likhet med de tidigare behandlade frågorna överväger tidningens egna beskrivningar starkt i rapporteringen. Redan den 31 oktober konstateras att de uppgifter som Shells sverige-chef ger om den kommande införselsituationen inte är trovärdiga, eftersom *"en multinationell oljebolagsdirektör försöker driva upp olje- och bensinpriserna så mycket som möjligt."* En mer preciserad

uppgift finner vi den 15 november under rubriken MULTINATIONELLA OLJEBOLAGEN, INTE ARABERNA, TJÄNAR PÅ PRISÖKNINGARNA.

Här påstås att oljebolagen har gjort "världens affär" på den uppkomna situationen, och att man tagit ut de nya högre priserna för råoljan, även fast den köptes för det gamla priset då den lastades på i Persiska viken. I artikeln finns ett beräkningssätt som är så anmärkningsvärt att det måste återges i sin helhet:

"I dag skall jag betala nära 400 kronor för en kubikmeter eldningsolja (1000 liter). Den lastades in i Kuwait för ungefär en månad sedan som råolja. Då hade arabstaterna ännu inte kommit överens om att låta oljevapnet träda i kraft. Priset fob (levererat ombord) vare då 3.80 dollar per fat (159 l). Räknat från 1969 som basår har den arabiska råoljan till början av oktober i år ökat i pris från 2 dollar till 3.80 dollar. Men 1969 betalade man med en fortfarande stark dollar. Från prishöjningen 1:80 dollar skall dras 25 procent, som dollarn devalverats med sedan dess. Den reella prisökningen blir alltså 1:80 dollar minus 85 cent, det vill säga 95 cent. Runt räknat har den arabiska råoljan framtill början av oktober stigit med 30 procent. Men prisökningen för mig är drygt 100 procent på några år. Vem har tillgodogjort sig prisökningar på över 70 procent? Det har oljeindustrin gjort."

Här måste observeras att jämförelsen gäller mellan eldningsoljans försäljningspris i Sverige, och råoljepriset fob i Persiska viken. Eftersom det är denna jämförelse som är utgångspunkten för hela resonemanget. Om man räknar om 3.80 dollar per fat till kronor per ton, med en dollarkurs på 4:20 kronor, så blir priset fob Persiska viken enligt Expressen 101 kronor. Till detta skall emellertid också läggas kostnad för försäkring och frakt, raffinaderikostnad, den svenska statens skatt, och oljebolagens vinst — både det multinationella och det svenska. Dessa uppgifter fattas helt i materialet. Inte heller är resonemanget om devalveringen speciellt övertygande. För att någon jämförelse överhuvud taget skall kunna göras, måste motsvarande devalveringseffekt för den svenska köpkraften göras, vilket dock inte görs i artikeln.

Den 14 december uppges i en beskrivning av situationen i Rotterdam att oljebolagen "utan tvekan manövrerar för att göra lika hutlösa vinster som araberna", och den 19 december konstateras att energikrisen ger oljebolagen enorma korttidsvinster, även om arabstaterna har höjt råoljepriserna. Detta kan inte förstås på annat sätt än att även oljebolagen har höjt priserna. Även den 27 december påstås att bolagen har skapat krisstämningen för att kunna driva upp priset utan att få protester från andra grupper, och påståendet återkommer den 5 januari.

Den 7 januari rapporteras under rubriken TÅLAMODET ÄR SLUT! NU SLÅR MAN TILL MOT OLJEBOLAGEN att bolagen har utnyttjat en till stor del inbillad bristsituation till att höja priserna. Den 10 januari finner vi för första gången påståendet om de extra prishöjningarna tillsammans med uppgifter om påslaget storlek. Expressen konstaterar under rubriken PRISBLUFF FRÅN OLJEBOLAGEN! att oljebolagen framhåller det officiella priset, 54:60 kronor per fat, men att bolagen själva endast betalar 27 kronor per fat. *"Men när de i Sverige söker att få höja priserna på bensin, oljor och andra petroleumprodukter låtsas de inte om dessa låga priser. De hänvisar till betydligt högre priser, som begärs bl.a. på Rotterdam-börsen."*

Om vi i stället vänder oss till de uppgifter som kommer från andra parter som Expressen återger, stämmer dessa uppgifter med den bild som Expressen själv frammanar? Svaret blir ja.

Den 15 november intervjuar tidningen Kjell-Olof Feldt och frågar vem som tjänat på oljekrisen. Handelsministern svarar att det har oljeländerna och förmodligen de internationella oljebolagen gjort. Detta är bara ett annat sätt att säga att det har förekommit prishöjningar vilka inte härstammar från de råoljeprisökningar som OPEC bestämt. Uppgifter om bolagens extrapåslag återkommer den 26 november i en artikel där handelsminister Feldt uppges ha sagt att han mycket väl vet att dagens oljeläge är en följd både av artabstaternas oljebojkott och av ekonomisk utpressning från oljebolagens sida. Vidare citeras handelsministerns påstående att bolagen har långtidskontrakt, och därför endast drabbats av en 17 procentig prishöjning i oktober. *"Det betyder att de i stort sett köper olja till det gamla priset men tar ut priser enligt den skyhöga Rotterdamnoteringen."* Samma beskrivning av läget återfinner vi även i återgivandet av Jack Andersons anklagelser mot bolagen den 29 januari, då Expressen refererar påståendet att oljebolagen höjt sina pålägg extra mycket samtidigt som araberna höjde priserna, med avsikten att öka vinsterna.

Den sammantagna bilden av verkligheten som ges läsaren via Expressen helt konsistent. Uppgifterna om att de internationella oljebolagen ökade sina pålägg i krisens skugga var kanske också det som oftast återfanns i tidningen. Läsare finner här såväl påståendet om den för snabbt uttagna prishöjningen som påståendet om den alltför stora prishöjningen. Även i Expressens fall måste man emellertid notera bristen på faktiska data – det är endast vid två tillfällen som sifferuppgifter återges, och det är endast den 10 januari som oljebolagens tänkta

påslag anges – kr. 27:60 per fat.

8.1.4 Svenska Dagbladet

När det gäller Svenska Dagbladet är läget annorlunda jämfört med de övriga tidningarna. Det förekommer endast vid två tillfällen att tidningen självt behandlar frågan om extra prishöjningar i sin egen rapportering. I en artikel den *11 januari* beskrivs hela den komplicerade prisbilden, och läsaren får uppgifter som explicit motsäger påståendet om extra prishöjningar:

”Mitt uppe i allt konspirationstänkande har gjorts gällande att arabernas prishöjningar skulle ha minst sagt fördröjd verkan i umgänget med oljebolagen. Dessa i sin tur skulle omedelbart diskontera prishöjningarna. Påståendet är i grunden fel. Långtidskontrakt existerar mellan oljebolagen och deras kunder, men inte vad avser prissättningen mellan producenterna och oljebolagen. Den första last som lämnade Persiska viken efter årsskiftet betalades alltså efter det i julas fastställda högre priset.”

Vi kan emellertid även finna uppgifter som gör gällande att prismanipulationer sannolikt har förekommit, och där tidningen refererar till ej specificerade källor som stöd för beskrivningen; den *24 januari*, i samband med rapporteringen från senatsförhören, konstaterar SvD att misstankarna om ”den skapade krisen” inte har skinrats, eftersom det finns uppgifter som visar att bolagens förtjänster ökade under 1973 med 46 procent, samtidigt som försäljningen endast har ökat med 6 procent.

Den splittrade bilden av verkligheten möter läsaren även genom tidningens återgivande av andra källor. Den *4 januari* framhåller Shellchefen Alf Bergman i en intervju att OPEC är världens största kartell som helt och hållet dikterar både priser och produktion. *”I det sammanhanget är oljebolagen helt utspelade. Vi har ingen möjlighet att påverka varken priser eller produktion”*. Detta innebär ett klart förnekande av att bolagen har höjt priserna extra mycket. Den *5 februari* refererar emellertid Svenska Dagbladet en artikel i Petroleum Intelligence Weekly, där det uppges att spotpriserna sjunker därför att konsumentländerna ser med oro på de oljebolag, som i onödan driver på prishöjningarna.

Svenska Dagbladets uppgifter är således både mindre omfattande och mer splittrade, när det gäller prisökningarna än de andra tidningarna. När det gäller frågan om oljebolagen tagit ut det nya priset för gammal olja, så förnekas detta explicit av tidningen, och artikeln får

nästan formen av polemik mot de övriga tidningarna. När det gäller frågan om oljebolagen har gjort extra påslag på oljepriset är bilden mera oklar. Här framkommer dels uppgifter som motsäger denna teori genom återgivandet av ett konstaterande att priset nu helt bestäms av producentländerna, men även uppgifter som kan styrka en sådan teori genom att tidningen refererar till okända uppgiftslämnare och visar på skillnaden mellan förtjänstökning och försäljningsökning. Någon entydig bild får läsaren inte av dessa indirekta uppgifter.

8.2 Inga extra prishöjningar

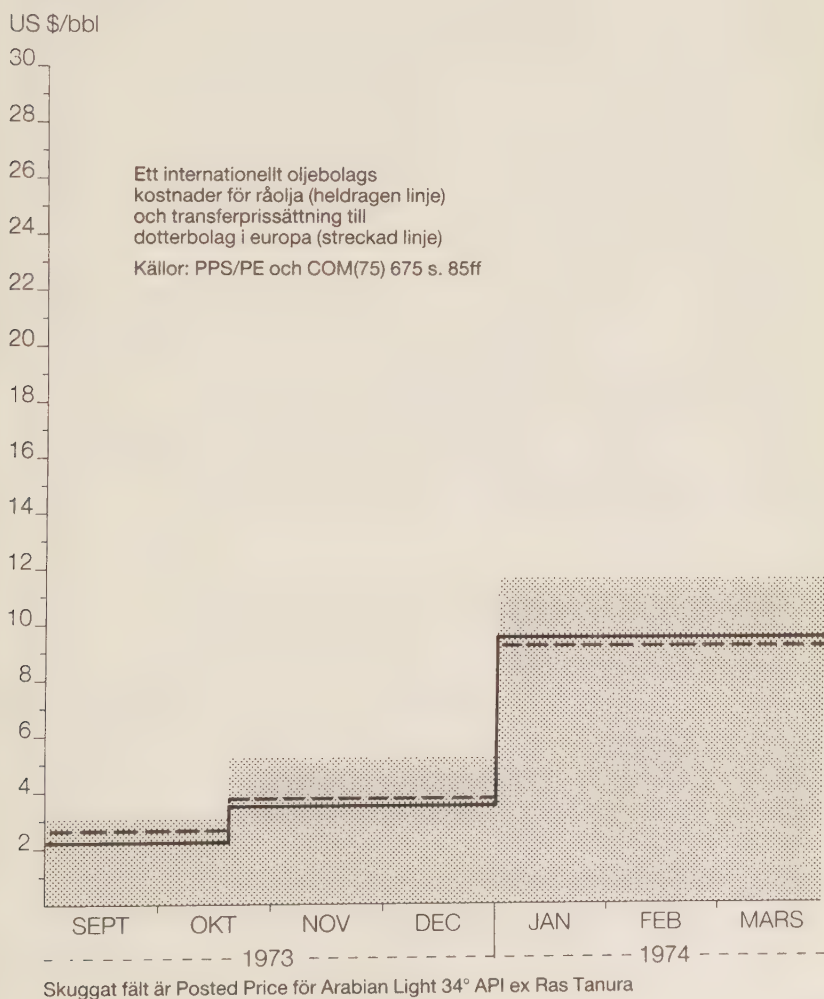
Påståendet om att oljebolagen ökade sina vinster, genom att extrahöja priserna var som vi har sett av tidningarnas återgivanden frekvent under perioden. Som vi har sett återfinns uppgifter om två metoder för oljebolagen att genomföra en sådan höjning "i smyg". Antingen kan bolaget vid råoljeförsäljning till tredje part ta ut exempelvis decemberpriset för den olja, som lastades sex veckor tidigare, och som betalades till oktoberpriset. Differensen skulle vara en ren vinst. En variant på detta är att vinsten hämtas på den raffinerade sidan, dvs att bolagen raffinerar olja som har betalats till oktoberpriset men tar ut priser för produkter som har köpts in till decemberpriset. Det andra sättet skulle vara att genomföra producentländernas prishöjningar och sedan, som Gunnar Adler-Karlsson påstod, lägga på litet extra. Låt oss därför titta på prissituationen litet närmare och titta på hållbarheten i dessa påståenden.

I fråga om råoljepriset har EG-kommissionen kontrollerat oljebolagens faktiska kostnader för råolja. Resultatet redovisas i diagram 8:1. Som synes följer bolagens kostnader direkt det posted price som producentländerna fastställde. Samma dag som posted price gick upp, samma dag fick oljebolagen betala det nya priset. Detta vederlägger uppgifterna i Dagens Nyheter och Expressen, men verifierar Svenska Dagbladets beskrivning. Det är också värt att notera att bolagen under första kvartalet 1974 hade en negativ marginal på råoljeförsäljningen till sina dotterbolag i Europa. Det skall dock poängteras att detta gäller ett oljebolag, och att förhållandet kan skifta. Trenden för alla bolag är dock densamma.

Vi kan finna ytterligare ett argument emot tesen om extrahöjningar på råolja. Som tidigare har visats hade de multinationella oljebolagen, vilka hade en stor del av sin råoljeproduktion förlagd till OPEC-

staterna kring Persiska viken, mindre vinstökningar än de enbart amerikanska.¹ Detta motsäger direkt tesen om att bolagen skulle ha ökat priserna mer än arabstaternas ökning. Orsaken till att de internationella bolagens vinster är i stort sett hälften av de enbart amerikanska är, enligt Church-kommittens slutrapport, att kostnaderna har ökat i producentländerna. Om uppgifterna i tidningarna, framför allt Expressen, hade varit sanna, skulle förhållandet varit det motsatta – de internationella oljebolagen skulle ha tjänat både på den amerikanska höjningen och på sin egen "extrahöjning".

Diagram 8:1

När det gäller frågan om försäljning av raffinerade produkter så är situationen likartad. EG-kommissionen slår fast att de multinationella oljebolagen inte gjorde några oskäligen påslag på sina raffinerade produkter.² Kommissionen kan också visa att kostnaden, som systerföretag inom samma multinationella oljebolagskoncern betalar, uppvisar ungefär samma mönster som råoljpriset. De förväntade förskjutningarna på grund av transporttiden återfinns också i verkligheten, vilket kan ses i diagram 8:2

Skilnaderna mellan råoljeprisets utveckling och de raffinerade produkternas utveckling, beror på den roll som Rotterdammnoteringarna och noteringarna i Platts Oilgram spelar, i transferprissättningen hos internationella bolag. Dessa transferpriser fick under krisen resultat som inte svarade emot de verkliga kostnaderna, eftersom de var konstruerade för att fungera i en stabil marknad. EG-kommissionen har också kritiserat de internationella oljebolagen för just denna form av interna kostnadsberäkning. Kommissionen framhåller dock att betydelsen av dessa spotmarknadspriser framför allt träder i kraft vid försäljning från moderföretagen till tredje part – i det interna transferpriset mellan moderföretag och dotterföretag spelar Rotterdammnoteringarna och Platts Oilgram mindre roll.³ I USA rådde, som tidigare visats, en hårt kontrollerad prissituation vad gällde raffinaderiproduktion, som omöjliggjorde någon form av prishöjning i raffinaderiledet som inte motsvarades av en kostnadsökning i råoljeledet.⁴

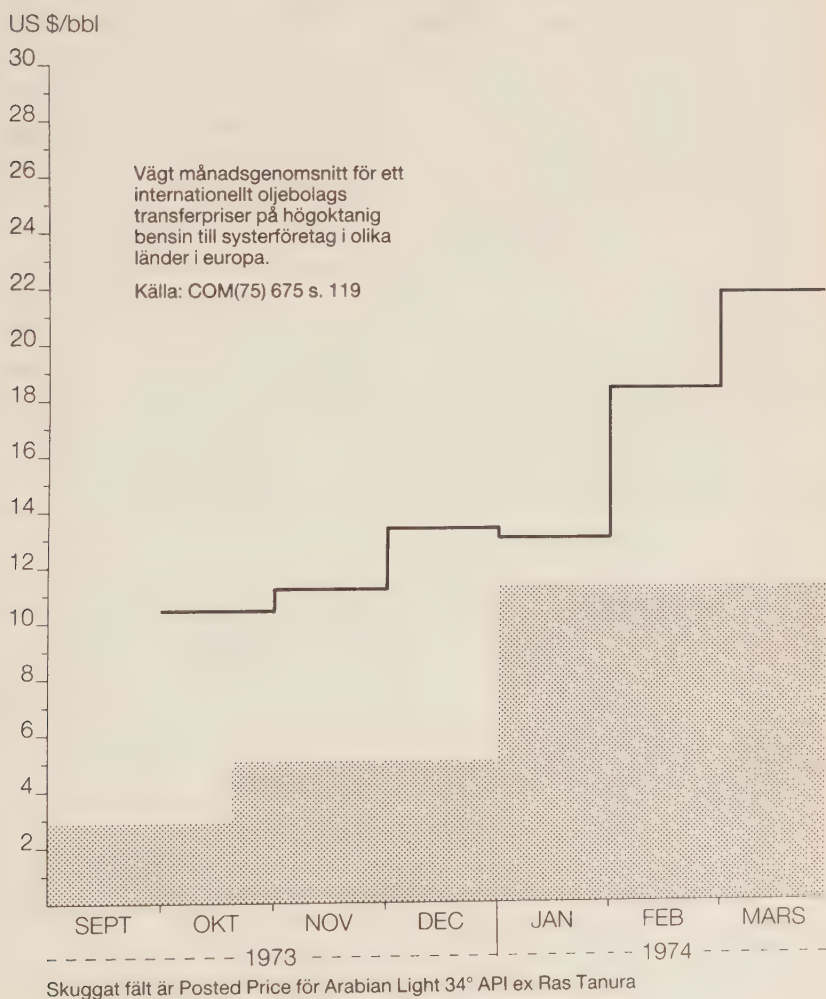
Det går således att tillbakavisa de allmänna uppgifterna om extrapåslag. I tidningarnas rapportering förekommer emellertid även en hel del detaljeruppgifter som är värda att kommentera.

8.3 Shahens påstående

Det är riktigt att Shahen av Iran, som flera av tidningarna rapporterar, vid ett flertal tillfällen påstod att oljebolagen "skodde" sig extra mycket på prishöjningarna. Påståendet var vanligt – inte minst från OAPEC-länderna – under krismånaderna. Inte desto mindre är själva påståendet, som vi har sett, felaktigt. Church-kommitten konstaterar också att de faktiska uppgifter som finns står i skarp kontrast mot Shahens påstående att oljebolagen gör en genomsnittlig vinst på 2 dollar/fat på OPEC-olja.⁵ Kommitten har grundligt gått igenom de ekonomiska förhållanden under krisen, och konstaterar bl.a. att det

var två olika ekonomiska krafter som verkade under krismånaderna; dels ökade efterfrågan på oljeprodukter i västvärlden i allmänhet, och i USA i synnerhet, vilket drev vinsten uppåt, men dels ökande stadigt andelen av producentländernas andelar i oljeproduktionen, och kostnaderna i samband med detta, vilket drev vinsten nedåt. Detta innebar enligt rapporten att exempelvis Exxons vinst per fat olja mot slutet av 1973 var 13 cent per fat, vilket var 24 cent lägre än vid årets början. Vinsten under juli, dvs före krisen var 54 cent per fat.⁶ Uppgifterna om den för bolagens minskande marginalen i råoljeledet stämmer också väl

Diagram 8:2

med den beskrivning av oljeindustrin, som Blair ger i sin omfattande studie. Han konstaterar att ökningen i producentländernas andel av vinsten gjorde att de integrerade oljebolagen sökte flytta sina vinstcenter ifrån råoljan, vilken traditionellt varit den del som givit vinst, ”ner”⁷ mot de delar i industrin som traditionellt inte givit vinst – transporter och raffinering.⁸

8.4 Sammanblandade prissystem

Ett allmänt problem med informationen under krisen, som kan exemplifieras speciellt med uppgifterna i Expressen, var att man blandade samman de olika prissystem som förekom före och under oljekrisen. Detta kan ses speciellt den 10 januari då man talar om ”prisbluffen”.

Som en följd av de avbrutna förhandlingarna mellan oljebolag och OPEC- stater, och OPEC:s beslut att själva bestämma priserna, så kom det gamla systemet med ett posted price på råolja att ha spelat ut sin roll. Vid den tidpunkt då Expressen lämnar sina uppgifter om oljepriset var det i stället så, att oljebolagen fick betala två typer av priser för sin olja; dels fick man betala en kostnad för ”sin egen” olja – equity crude till c:a 40 procent av posted price, och dels fick man betala en kostnad för den del av oljan som tillhörde producentlandet – participation crude, vilken kostade 93 procent av posted price. Oljebolagets faktiska kostnad för ett fat berodde således på hur stor andel som var av vilken sort. Såväl EG- kommissionen som Statens Pris och Kartellnämnd har visat effekten av detta system på bolagens kostnader under perioden i fråga:⁹

Prisutvecklingen för Arabian Light 34° okt 1973-jan 1977 (dollar per fat)

	Posted price genomsnitts- kostnad	Oljebolagens säljpris	Officiellt
1973 okt 16	5,12	3,15	
1973 nov 1	5,18		
1973 dec 1	5,04		
1974 jan 1	11,65	8,32	10,84
1974 juli 1	11,65	9,51	10,84
1974 okt 1	11,65	9,84	10,84
1975 jan 1	11,25	10,24	10,46
1975 okt 1	12,37	11,26	11,51
1977 jan 1	13,00	11,83	12,09

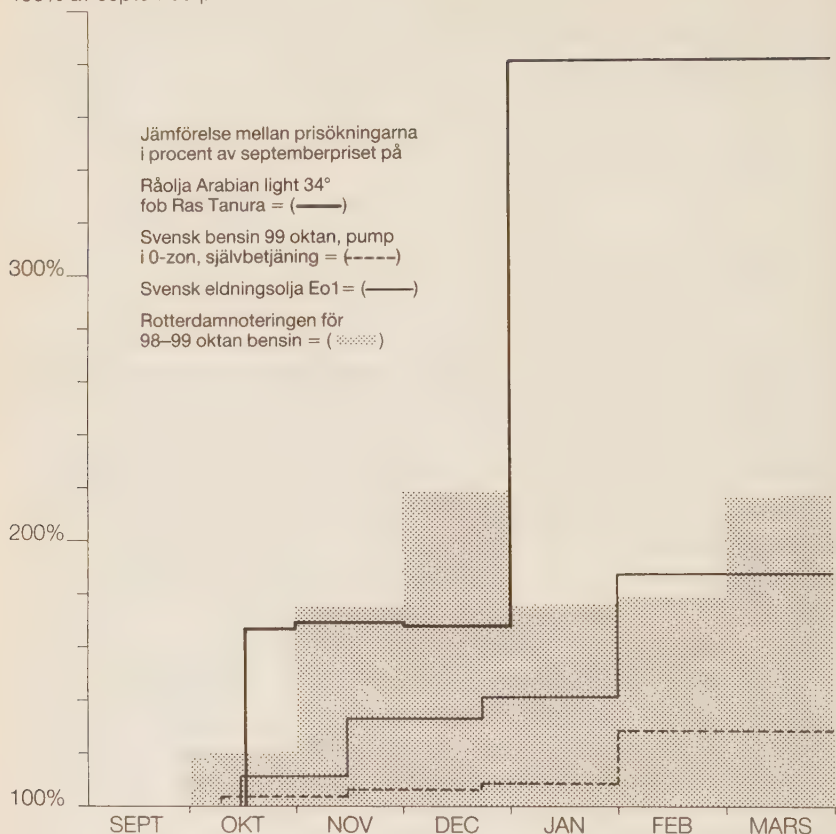
Det är värt att notera effekten av att producentländernas andel av oljan ökar. Detta syns klart om man jämför bolagens kostnader under 1974, då posted price var detsamma. Kostnaderna för oljebolagen steg trots detta från 8,32 dollar till 9,84 dollar. Samma trend hade, som Church-kommitten har visat ovan, börjat göra sig gällande redan i september 1973. Kommitten har också visat att exempelvis Exxons vinst per producerat fat råolja i den östra hemisfären var 41 cent lägre i december 1973 än den var i juli samma år.¹⁰

8.5 Rotterdamprisets betydelse

De "fria" oljemängderna som fanns att köpa på Rotterdammarknaden under krisen kom att spela en förhållandevis stor roll i rapporteringen. Jag har också i ett tidigare avsnitt kunnat redovisa uppgifter i Dagens Nyheter som gör gällande att bolagens vinster på den olja som gick igenom den fria marknaden var representativa för all oljehandel. Detta är inte korrekt. Rotterdammarknaden består av olja som inte går genom de multinationella oljebolagen, utan säljs via mäklare – "jobbers", och det rörde sig vid tidpunkten för oljekrisen om mycket små mängder olja – endast 3 procent av EG:s oljehandel kom härifrån.¹¹ Priserna på Rotterdammarknaden reagerade emellertid mycket snabbt för förändringar, och under december 1973 nådde de oanade höjder. Expressen uppger den 26 november och den 10 januari att bolagen anger dessa högre priser i ställt för dem de verkligen betalar. Även Dagens Nyheter måste avse dessa noteringar när man den 14 december uppger att bolagen får ut 900 kronor per ton råolja, som man köpt för 120 kronor per ton. Som jag har konstaterat tidigare dementerade Dagens Nyheter uppgiften om vinsterna därför att man hade framställt förhållanden för mycket små laster som gällande för hela oljehantering-
en och samma förhållande torde gälla även här.¹² När tidningen talar om en prisdifferens mellan 120 och 900 kronor, så avser detta sannolikt spotmarknaden, men denna berörde inte de multinationella oljebolagens handel till någon stor del, även fast DN får det att framstå på detta sätt.

Diagram 8:3

400% av septemberpriset

Källor: PIW 1974 April 8

SPK 1974, 4

SPI 1974, tab. 8

Om man ser till bilden av de svenska prisökningarna på eldningsolja och bensin, så framstår det dock klart att Rotterdamnoteringarna inte spelade någon större roll. I diagram 8:3 kan ses att de svenska prisökningarna direkt följer de av OPEC-staterna beslutade prisökningarna på posted price. Detta dementerar också Expressens påstående under krisen att bolagen tog ut de skyhöga Rotterdampriserna.

8.6 Bedömning av informationen i tidningarna

Uppgifterna om att oljebolagen hade höjt sina marginaler extra mycket under krisen var legio. Detta skulle ha skett genom antingen extra påslag på råoljan eller genom att det nya, högre priset på oljan togs ut för olja som köpts innan krisen. Båda dessa uppgifter är felaktiga. De prishöjningar som genomfördes av de oljeproducerande länderna hade omedelbar genomslagskraft gentemot oljebolagen, och prisstatistiken på så väl råolja som raffinerade produkter visar att någon höjning av priset, innan de oljeproducerande ländernas höjning slog igenom, inte förekom. Detta är dock inte den bild som läsarna av tre av de här undersökta tidningarna fått.

Aftonbladets innehåller ett fåtal, opreciserade upplysningar i detta ämne. Inte i något material förekommer faktiska uppgifter om hur stora påslagen varit eller i vilket led de tagits ut, men vid tre olika tillfällen återges i tidningen påståenden som gör gällande att bolagen faktiskt har gjort extra prishöjningar. Som vi har sett så var dessa uppgifter ej korrekta. Samtidigt måste det poängteras att den bild som möter läsaren i huvudsak framstår genom referat av andras utsagor, inte genom tidningens egen beskrivning, varför det i detta fall ligger närmast till hands att tala om passiv förmedling av verklighetsbilder.

I Dagens Nyheters rapportering finner läsaren desto mer faktiska uppgifter. Här finns relativt gott om siffermaterial, och tidningens beskrivningar ger entydigt vid handen att de multinationella oljebolagens moderbolag har lagt på stora prisökningar på såväl råolja som raffinerade produkter. Dessa påståenden får också stöd av de referat av andras utsagor som återges. Uppgifterna om hur stort påslaget skall ha varit är dock inte på något sätt samstämmiga utan varierar från två till 750 procent. Ett uppenbart problem med den beskrivning som läsaren får är, att det i DN tidningen inte framgår hur stor del av den olja som är olja från spot- marknaden. Resultatet av denna brist på relevans blir att läsaren får en helt konsistent och samtidigt helt felaktig uppfattning om prissättningen på olja. Den felaktiga uppgiften om långtidskontraktens inverkan på priserna bidrar helt klart till detta.

Om de uppgifter som återges i Dagens Nyheter har relevansfel på grund av framhållandet av irrelevanta uppgifter, så innehåller Expressens rapportering såväl felaktigheter i relevans som i fråga om hållbarhet. Det är ostridigt att de två gånger som tidningen faktiskt ger några sifferuppgifter är dessa felaktiga. Informationen om förändringar

i systemet med posted price är felaktig, och överdrifter av Rotterdam-noteringarnas betydelse gör att framställningen blir missvisande. En annan påfallande egenskap är med vilken täthet som uppgifterna kan återfinnas i tidningen – det går även i detta fall att säga att Expressen nästan driver en redaktionell linje på nyhetsplats. Sammantaget, om man tar hänsyn till såväl de faktauppgifter som de sätt varpå de sägs och den frekvens varmed de sägs, så kan Expressens beskrivning av verkligheten inte heller i denna fråga inte klassas på annat sätt än klart vilseledande. De tidigare påtalade bristerna i neutral presentation hjälper inte upp detta intryck. Inte heller återgivandet av andra parter förändrar den bild av verkligheten som förmedlas.

Svenska Dagbladets rapportering avviker ifrån de tre övriga tidningarnas, genom att här återfinns ett explicit förnekande av att någon prismanipulation i form av förtidsuttag förekom. Bilden som möter läsaren blir dock inte entydig eftersom tidningen också lämnar upplysning om att extrahöjningar förekommit. Inte heller är den bild som framkommer genom referat av andra parter entydig – såväl uppgifter som stödjer teorin om extrahöjning som uppgifter som motsäger detta återges. Även om det inte går att säga att den bild som förmedlades gav en helt korrekt spegling av verkligheten, så är bristerna i tidningens material betydligt mindre än i de tre övriga tidningarna. Bara detta faktum att det i tidningen förekommer uppgifter som förnekar riktigheten i påståendena om extrahöjning gör, att den sammantagna beskrivningen är behäftad med färre brott mot kraven på hållbarhet och relevans, och att läsaren får en mer korrekt bild.

8.7 Fotnoter till kapitel 8

- 1) Se kapitel 5
- 2) *COM(75)675*, 1975,129,148f. Det skall observeras att de multinationella företagen tjänade på de priskontroller som var i kraft. Detta beror på att de högstpriser som fanns sattes i enlighet med statsägda eller statligt delägda företags kostnader. Dessa företag är normalt mindre effektiva än de stora bolagen, varför det uppstod en artificiell marginal för de sistnämnda.
- 3) *Ibid*, 132. Samtidigt konstaterar rapporten att transferpriserna inte hade någon effekt på marknadspriserna under krisen.
- 4) Se kapitel 7.
- 5) *Multinational Oil Corporations*, 1975, 160.
- 6) *Ibid*, 157-58.

- 7) Man talar inom oljeindustrin om "downstream", vilket betyder i riktning från oljekällan *mot* transport och raffinering och distribution. och "upstream" som innebär att förflytta sig i den andra riktningen. Bolag som har gått om råolja ("crude long") har traditionellt sökt expandera downstream, medan bolag som haft ont om råoljetillgångar ("crude-short"), har sökt expandera upstream.
- 8) Blair, 1976,294-95. Blair hävdar att det är detta som har inneburit de största påkänningarna för USA, eftersom vinstcentrum för företagen nu helt ligger inom landet. Tidigare betalade andra delar av världen USA:s kostnader genom att vinstmarginalen på raffinering där ofta var negativ.
- 9) *Statens Pris och Kartellnämnd*, 1977,26, och COM(75)675, 1975,76. Med "officiellt säljpris" avses kostnader för participation crude.
- 10) *Multinational Oil Corporations*, 1975,158. Jmf även Barger, 1976,155.
- 11) COM(75)675, 1975,74f. Se även *Statens Pris och Kartellnämnd*, 1972,43ff.
- 12) Se kapitel 6

9 Oljebolagen konspirerar med producentländerna!

Under oljekrisen förekom i den internationella debatten uppgifter som gjorde gällande att oljebolagen och arabstaterna arbetat tillsammans för att höja priserna, och därigenom skapat krisen. En variant på påståendet är, att oljebolagen och arabstaterna tillsammans beslutat om en minskning av produktionen av råolja, för att på detta sätt skapa en bristsituation som pressar upp priset.

Det är värt att notera att denna beskrivning strider emot de uppgifter som gör gällande att oljebolagen ensamma skulle ha startat krisen, men också mot de uppgifter som säger att oljebolagen skulle ha utnyttjat den kris som OPEC-staterna startade genom att göra egna, extra, prishöjningar. Det skall påpekas att påståenden som säger att OPEC-staterna ensamma skapat krisen inte kommer att behandlas, om det inte samtidigt återfinns uppgifter som förnekar att oljebolagen varit delaktiga.

Antalet omnämnanden är 25, men här finner vi att Dagens Nyheter och Expressen tillsammans står för 80% av materialet. Klara skillnader finns dock mellan de två tidningarnas tyngdpunkter vad avser eget material och referat av andras utsagor:

	AB			DN			Exp.			SvD		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Ej specific källa				1			1					
Expert				2			1	1				
Fackl. repr.				2								
Myndighet												
Oljebolag				1								1
OPEC		1		1			1					
Politiker				1								
Press				1			1					
ANTAL ENHETER	0	1	0	0	1	8	0	4	1	0	0	1
1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat												

9.1.1 Aftonbladet

Aftonbladet ger endast vid ett tillfälle läsaren uppgifter som pekar på ett samarbete mellan bolagen och OAPEC-länderna. Den 28 december beskriver tidningen Saudi-arabiens kung Feisal och dennes politik. Här sägs inte rent ut att oljebolag och arabstaterna har samarbetat för att skapa krisen, men detta blir effekten av framställningen. I artikeln citeras oljeministern Yamanis uttalande att det råder *"ett katolskt äktenskap"* mellan oljebolag och Saudi-Arabien, varpå tidningen i sin beskrivning använder detta konstaterande som ett argument för att *"varken Feisal eller hans oljeminister har några planer på att utmana de stora oljebolagen..."* Och eftersom sådant samförstånd råder, fortsätter tidningen, kan oljebolagen fortsätta att ta hem sina vinster på krisen. (Här verkar det som om AB inte riktigt har insett poängen med *"ett katolskt äktenskap"* – att skilsmässa inte är möjlig vare sig parterna vill eller inte. Om man ser situationen ur detta perspektiv får Yamanis uttalande en helt annan innebörd...)

9.1.2 Dagens Nyheter

De uppgifter som lämnas via Dagens Nyheter är splittrade. Vi finner såväl framställningar som styrker påståendet att oljebolag och producentländer samarbetat som uppgifter som förnekar att så skulle vara fallet. Om vi först ser till de uppgifter som tidningen självt består sina läsare med, så är dessa i sedvanlig ordning få. Uppgifter som tyder på att samarbete inte förekommit återfinns läsaren den 23 december, då det nya priset på olja kommenteras. I sin beskrivning av förhållandet mellan oljebolag och producentländer uppger DN att det nu är oljeländerna ensamma som bestämmer priset på oljan, och att det tidigare varit oljebolagen som hållit priset nere: *"Tidigare har oljeländerna och oljebolag alltid förhandlat sig fram till nya priser. Eftersom oljebolagen sett till att det alltid funnits överskott på olja och de "sju systrarna" varit enade har de kunnat pressa ner priset."* Samtidigt som man konstaterar maktförskjutningen framhåller tidningen att oljebolagen gjort stora vinster på den bristsituation som uppstått.

En något annorlunda bild av relationerna mellan oljebolag och producentländer ges läsaren den 2 februari, då Dagens Nyheter stöder sin beskrivning på okända källor när man tar upp situationen i Iran. I artikeln sägs att Shahan är så beroende av amerikanska vapen och

valuta att "många tar detta som ett bevis för att USA, både dess regering och oljebolag, haft stort intresse av prisstegringarna på olja.", vilket kan sägas vara ett svagt indirekt påstående om samarbete.

Om vi i stället studerar de utsagor av andra parter som tidningen återger så finner vi även här uppgifter såväl för som emot påståendet. Den 11 december beskriver Gunnar Adler-Karlsson förhållandet så, att oljebolagen inte varit överens med OPEC-staterna om prissättning, utan att oljebolagen tillsammans med västvärldens regeringar utövat ett hårt tryck på OPEC för att testa producentländernas sammanhållning. Samtidigt poängterar dock Adler-Karlsson att det nu skapas ett ömsesidigt beroende mellan bolag och arabländer, och att det därför är oljebolagen tillsammans med OPEC som bestämmer hur mycket konsumenterna måste betala för oljan.

Denna andra typ av beskrivning finner vi även den 19 december, då DN refererar "Economist's" artikel. Där konstateras att oljebolagen kan ha hjälpt arabstaterna att "rädda ansiktet" därför att de själva har varnat för en förestående oljebrist. Denna upplysning motsägs dock tre dagar senare när OAPEC:s generalsekreterare Ali Ahmed Attiga intervjuas den 22 december. OAPEC-representanten framhåller här att priset på olja tidigare har varit för lågt, eftersom oljebolagen har pressat ner priset mot producentländernas vilja.

En beskrivning som gör gällande att krisen har sitt ursprung i ett samarbete mellan arabstater och oljebolag finner läsaren den 26 januari i en intervju med Internationella fabriksarbetarefederationens generalsekreterare, Charles Levinson. Han hävdar att oljekrisen är skapad av arabstater och oljebolag gemensamt för att erhålla investeringskapital. Rubriken är ett citat från Levinson: BOLAGEN SKAPADE KRISEN FÖR ATT SKAFFA KAPITAL. Samtidigt bör noteras att Levinson också påstår att bolagen utnyttjade bojkotten som en fasad. Detta innebär att han skiljer mellan beslutet om embargo, vilket skulle vara en rent arabisk affär, och beslutet att höja priserna. Det senare var med detta synsätt ett resultat av att bolag och producentländer, som nu är integrerade, dragit nytta av det psykologiska klimat som skapats.

Den 12 februari refereras Internationella Metallarbetarefederationens och Internationella Livsmedelsarbetareförbundets gemensamma kongress i Geneve. I artikeln intervjuas även generalsekreteraren Werner Tönnesen, varvid det återges ett påstående om var skulden för energikrisen återfinns: "Under tiden har de stora bolagen, som har ett dominerande ansvar för energikrisen, samlat stigande vinster och fortsatt

styra världsekonomin till sin egen fördel. Detta har skett i hemligt samförstånd med reaktionära regeringar, ofta i länder som bolagen sedan länge exploaterat."

En sista beskrivning av relationen mellan oljebolag och producentländer finner vi den 26 februari, då DN sammanför Gunnar Adler-Karlsson, Kjell-Olof Feldt och Shell-chefen Alf Bergman. Under den återgivna diskussionen konstaterar Adler-Karlsson bl.a. *"Jag tror att bolagen samarbetar med en hel del av arabländerna, möjligen för att hålla tillbaka oljeproduktionen. Det finns de som spekulerar i att ingen kapitalplacering är så härresande god som olja under jorden."* Det är värt att notera att detta uttalande delvis står i strid med Adler-Karlssons beskrivning den 11 december. Alf Bergman argumenterar emot, och konstaterar att det är helt klart att de oljeproducerande länderna utgör en unik kartell, och att oljebolagen är helt utspelade i fråga om såväl priser som produktion. Kjell-Olof Feldt håller här med Alf Bergman, och konstaterar att bolagen visserligen ville ha upp priset på olja, men att man inte önskade sig den dramatiska utvecklingen som kom till stånd under hösten.

Det går som synes inte att säga att Dagens Nyheter förmedlar någon entydig bild i denna fråga. Beskrivningar av oljekrisen som ett resultat av samarbete mellan bolag och arabstater är lika vanliga som, beskrivningar som hävdar motsatsen. Till en del kan detta bero på att det inte alltid klart framgår om uppgifterna avser embargot eller prispolitiken, men en huvudsaklig orsak torde vara att tidningen själv endast i ett fall står för beskrivningen. Bilden av verkligheten uppkommer nästan enbart genom intervjuer och referat. Det är också helt klart att bilden av verkligheten förändras beroende på vilken källa tidningen återger. När artiklarna handlar om arabstaterna, och representanter för dessa intervjuas, innehåller materialet uppgifter som framhåller bolagens och producentländernas intressen som motsatta. När rapporteringen avser bolagen framställs bolagens och producentländernas intressena mer ofta som sammanfallande.

9.1.3 Expressen

Expressens rapportering är intressant av två orsaker. Vi finner här, på samma sätt som tidigare, endast ett mycket litet antal uppgifter som framkommer genom rena referat av andra parter uttalanden. I den allt överskuggande delen av materialet – 9 av 10 – är det tidningen som

lämnar verklighetsbeskrivningen, dock ofta med uttalanden från andra som stöd och argument. Samtidigt är uppgifterna i Expressen intressanta därför att tidningen lämnar två olika beskrivningar av förhållandet mellan de oljeproducerande länderna och oljebolagen. Båda typerna av beskrivning framhäver dock de två parternas gemensamma ansvar för oljekrisens uppkomst.

I den första beskrivningen sägs att de multinationella oljebolagen varit delaktiga i oljeprishöjningarna, genom att avsiktligt "lägga sig" i förhandlingar om priset med Opec under 70-talets första år. Uppgifter av denna karaktär återfinner läsaren först den 15 november i en artikel med rubriken MULTINATIONELLA OLJEBOLAGEN, INTE ARABERNA, TJÄNAR PÅ PRISÖKNINGARNA. Här redovisas bakgrunden till oljekrisen, samt konstateras att oljebolagen inte protesterade när de oljeproducerande länderna ville höja priserna, och att man i själva verket tjänade på de högre priserna eftersom dessa var till nackdel för bolagens mindre konkurrenter.

Den andra typen av beskrivning gör gällande att oljeprischocken har uppstått därför att oljebolagen tidigare har nekat producentländerna rättvisa höjningar av råoljepriset. Uppgifter om detta finner vi den 19 november, då det påstås att oljebolagen "höll araberna hårt" under 1960-talet, eftersom bolagen själva satte priset på oljan, ett pris som var avsevärt lägre än vad oljan i själva verket var värd, men att de oljeproducerande länderna nu själva tagit kommandot. Här finner vi även ett första exempel i en serie av fyra på tidningens användande av citat som argument:

"Tidskriften Time, som varken är arabvänlig eller marxistisk, fastslår:-Bolagen kontrollerade oljeletning, produktion frakt och försäljning och betalade regeringarna så litet de kunde."

Samma uppgift återkommer den 23 november, då tidningens reporter "träffade en oljepselare – som föredrog att vara anonym – på planet till rom." Denna expert lämnar en bakgrundsteckning som ger tidningen orsak att sammanfatta: "Efter segslitna förhandlingar erkände bolagen i praktiken att deras politik varit felaktig, och att de i praktiken måste dansa efter OPEC:s pipa." Även den 8 december framhålls – med stöd av en representant för ett iransk oljebolag – under rubriken JÄTTEBOLAGENS TID ÄR FÖRBI, att bolagen betalade för litet för oljan, men att de "förlorade" förhandlingarna under 1970-talets början, varefter de oljeproducerande staterna höjt priset till sin rätta nivå. Den 10

december avslutas denna beskrivning med konstaterandet att det diplomatiska spelet kring oljan har två syften. Dels ökar det splittringen inom västvärlden, och dels är den ett led i krigföringen mot oljebolagen:

"På köpet stärker producentländerna sitt övertag över de stora multinationella oljebolagen "De sju systrarna", som kontrollerade världens oljehantering fram till 1971. Arabernas motvilja mot oljebolagen är så stor att många experter jag talat med anser att striden mot dem i många arabregeringers ögon är viktigare än kampen mot Israel."

Det viktiga med dessa två beskrivningar är, att de lägger skulden för oljekrisen såväl på oljebolagen, som på OPEC-staterna, men i olika tidsordning: Oljebolagen betalade oljestaterna för litet för oljan, varför dessa när de kunde bryta oljebolagens makt skapade en oljekris genom att höja priserna till dess "rätta" nivå.

Uppgifterna om ett samarbete mellan oljebolag och producentländer återkommer den 19 december. I en artikel som har den långa titeln STACKARS SVENSK NU FÅR DU FRYSA...OCH DET BEROR INTE BARA PÅ OLJEKRIGET UTAN OCKSÅ PÅ OLJEBOLAGENS PRISPOLITIK beskriver Expressen förhandlingarna mellan OPEC och oljebolagen under slutet av 60-talet början av 70-talet som en bluff, därför att båda parter egentligen var överens om att höja priset; *"Därför motarbetade dessa två parter inte varandra vid förhandlingarna annat än helt ytligt. De visste ju att den tredje parten, konsumenten, skulle betala."* Slutsatsen i artikeln blir, att bolagen hjälpte till att höja priset eftersom man behöver investeringskapital för övergången till nya energikällor. De oljeproducerande länderna å sin sida behövde kapital för att nationalisera oljebolagens tillgångar – tillgångar som enligt Expressen dessutom kommer att bli värdelösa inom kort då oljan tar slut. (sic!)

Denna bild får nytt stöd den 27 december, då det påstås åter att oljebolagen hjälpt arabstaterna i deras psykologiska krig mot västvärlden, och samma sak uppges den 5 januari. I en artikel med rubriken OLJAN FRÅN ARABSTATERNA MINSKADE INTE EN LITER konstaterar tidningen att embargot var en bluff, som oljebolagen naturligtvis kände till, men som man inte vågade tala om eftersom man numera är helt beroende av de oljeproducerande länderna. Även den 7 januari återkommer man till detta:

"Den stora frågan är naturligtvis: Är detta nödvändigt? Lider vi av bensinbrist eller är vi utsatta för en ohygglig konspiration mellan araberna och

storbolagen? Jag har redan sagt vad jag tror, många gånger. Bolagen tog chansen.”

Vid ett tillfälle refererar Expressen direkt någon annan parts beskrivning av verkligheten utan egen kommentar. Det är den 29 januari, då tidningen i en längre artikel presenterar den amerikanska kolumnisten Jack Andersons, och dokument funna av honom, som sägs bevisa att fyra av USA:s största oljebolag – delägarna i Aramco – uppmanade Saudi-Arabien att höja råoljepriserna. Enligt dokumenten ville bolagen ha prishöjningen i form av en ny skatt, eftersom dessa skatter kunde dras av på bolagens deklarationer i USA. Vidare skulle bolagen då kunnat höja priserna på den olja som producerats i USA med den arabiska råoljeprisökningen som förevändning. Det är värt att notera, att Expressen själv går i god för dokumentens äkthet i artikeln: *”Jack Anderson, som är USA:s mest kände ”avslöjare”, har kommit över dokument ur oljebolagens arkiv. Dokumenten, som utan tvivel är äkta, visar att Aramco...”*

Det är således en tudelad verklighetsbeskrivning Expressens läsare får – antingen har bolagen kapitulerat inför producentländernas krav vid förhandlingarna, eller också var förhandlingarna om oljepriserna inga ”riktiga förhandlingar”, utan bara en maskerad där bolag och OPEC-länder i själva verket var överens om att höja priset. Inte heller i det första fallet, där bolagen kapitulerade, går de fria från skuld till krisen; om bolagen hade betalt producentländerna för oljans ”rätta värde”, så hade det inte blivit någon kris, eftersom priset då hade höjts lite i taget – *damned if you do, damned if you don’t...*

9.1.4 Svenska Dagbladet

De beskrivningar som vi funnit i de båda kvällstidningarna och i DN återfinns inte i Svenska Dagbladet. Om vi ser till Svenska Dagbladets egna uppgifter meddelar rapporteringen tvärt om, att oljebolagen är de stora förlorarna, klämda mellan allt starkare producentländer och allt svagare konsumentländer. Uppgifter om detta får vi den 29 november apropos de västerländska regeringarnas kritik av oljebolagen för bris-tande informationer. Här sägs att umgänget mellan OPEC-länderna och oljebolagen har blivit allt kärvare, men att de politiska företrädarna för konsumentländerna inte har stöttat bolagen, varför dessa inte kunnat hindra utvecklingen vid förhandlingar och prisuppgörelser. Påståendet innebär bara ett annat sätt att säga, att oljebolagen inte

orkade hålla priserna nere på grund av bristande stöd från konsumentländerna, ett påstående som klart motsäger uppgifterna om samarbete.

Den 11 januari tar tidningen direkt upp frågan om konspirationsteorins giltighet. I en artikel som börjar på första sidan konstateras att *"teorin om en konspiration mellan producentländer och bolag förefaller tunn om man sätter sig att granska prisbilden."* SvD framhåller här att det står klart att oljebolagen, liksom konsumentländerna, är i händerna på de oljeproducerande länderna, och att det är dessa som har gjort de riktigt stora vinsterna. SvD argumenterar för detta genom att hänvisa till de regler för posted price, som fastställdes av OPEC-länderna under december. Enligt tidningen skulle det finnas automatik i det nya posted price-systemet, som innebar att producentländerna i praktiken kom att bestämma även marknadspriset på oljan. Eftersom posted price enligt tidningen skulle vara marknadspriset dividerat med en faktor 1,4 så skulle en höjning av marknadspriset från bolagens sida automatiskt innebära en höjning av de skatter och royalties som skulle betalas till producentländerna. Den 23 januari lämnas samma information när tidningen konstaterar att oljebolagen *"spekulerade i en framtida brist på olja och bensin med det var kriget i Mellersta östern och arabländernas embargo som gav dem vinster de aldrig kunnat drömma om"*. Detta är också ett klart påstående om att oljebolagen var ovetande om embargot, och därmed inte heller samarbetade med arabländerna för att skapa krisen.

Om vi ser till vilket utrymme som lämnas åt referat av andra parter beskrivningar av verkligheten så är detta i likhet med Expressen mager. Vid ett tillfälle, den 4 januari, återger tidningen en diskussion mellan Harry Holmberg, OK, och Alf Bergman, Shell. Härvid konstaterar Alf Bergman att OPEC helt och hållet dikterar såväl priser som produktion, och förnekar att oljebolagen haft möjlighet att påverka endera. OK-chefen påpekar att det är möjligt att priserna på olja ur de oljeproducerande ländernas perspektiv har varit för lågt under den tid man var i händerna på de internationella oljebolagen, varpå Alf Bergman konstaterar att dessa oljebolag har konkurrerat *"på kniven"*, och att det är synd att de inte kan fortsätta eftersom priset då skulle gå ner. Sammantaget lämnar båda parter alltså information som stödjer uppfattningen att de oljeproducerande länderna nu ensamma styr prisutvecklingen, och att bolagen tidigare har arbetat emot prishöjningar.

Om vi ser till den verklighetsbild som Svenska Dagbladet förmedlar så är denna till skillnad från såväl Dagens Nyheter som Expressen helt

konsistent. Informationen i tidningen – såväl den egna som den som uppstår via referat – ger klart vid handen, att det inte fanns någon konspiration mellan bolag och producentländer. Alla uppgifter som presenteras läsaren ger i stället vid handen att oljebolagen var i händerna på producentländerna både vad gäller prissättning och produktion. Vår fråga blir nu om denna bild stämmer med det faktiska förhållandet?

9.2 Förhandlingar i Teheran och Tripoli

Informationen om ett eventuellt samarbete mellan oljebolag och producentländer kan delas in i två olika typer. Vi finner dels den typ, återgiven bl.a. i Expressen, som gör gällande att prisförhandlingarna i början på 70-talet egentligen var en bluff, och att de två parterna var överens om att höja priserna för att öka sina vinster. Dels finner vi även den typ av information som gör gällande att oljebolagen under oljekrisen uppmanat producentländerna att höja priser eller minska produktionen, här främst representerade av återgivandet i Expressen av "Anderson-dokumentet" av Gunnar Adler- Karlsson i Dagens Nyheter. Låt oss därför granska dessa teorier närmare.

Uppgifter som gjorde gällande att oljebolagen och OPEC-länderna inte förde verkliga förhandlingar, utan i själva verket hade gemensamma intressen av att höja priserna, var vitt spridda under krisperioden. Church-kommitten gjorde därför i sina förhör speciella ansträngningar för att reda ut frågan, inte minst därför att de ekonomiska konsekvenserna av Teheran- och Tripoli-avtalen blev så omfattande för USA. Den beskrivning som kommittén kommer fram till av orsaken till OPEC-staternas odiskutabla vinst vid förhandlingsbordet är utan tvekan värd uppmärksamhet.

För de integrerade/multinationella oljebolagen hårdnade konkurrensen ända från Suez-kanalens återöppnande 1957 och fram mot 70-talets första år. Marknaden kännetecknades av en mycket hård konkurrens både vad gällde råoljeutvinning och raffinerade produkter – en mängd mindre bolag, både privata och statliga, hade gjort sitt intrång kring Persiska viken och medelhavet, och kunde betala mycket högre priser för tillgång på råolja än vad de integrerade företagen var villiga att göra.¹ Samtidigt, och till del på grund av denna konkurrens, svetsades OPEC samman än starkare, och ställde än starkare krav på andel både

i vinst och i producerad olja.² På grund av detta kom de avtalsförhandlingarna mellan bolag och OPEC-länder att bli synnerligen betydelsefulla. Bolagen som var splittrade inbördes ville främst undvika att kraven på oljeprisökningar hoppade (leapfrogging) mellan Persiska vikens producenter och Medelhavsproducenterna.³ Strategin var därför att oljebolagen skulle träffa ett avtal med alla OPEC-länder samtidigt, men för att klara detta var de amerikanska bolagen tvingade att ha ett Business Review letter – tillstånd – från amerikanska Justitiedepartementet, så att bolagen kunde agera gemensamt utan att bryta mot den amerikanska monopollagstiftningen.⁴ Ett sådant tillstånd utfärdades i januari 1970, men förutsatte att bolagen som en grupp förhandlade med de oljeproducerande länderna som grupp. Bolagen tolkade detta så att tillståndet till samarbete inte gällde om OPEC-länderna var delade på två eller flera grupper.⁵

Senator Frank Church har i en berömd artikel beskrivit vad som hände. Som ordförande i Church-kommitten, och som sedan länge känd för att vara motståndare till oljebolagens politiska makt, är hans ensidiga placering av skuldbördan på den amerikanska regeringen värd att notera. Church's beskrivning ger vid handen att USA sände en regeringsrepresentant, statssekreterare Irwin, till länderna kring Persiska viken för att ge USA:s syn på förhandlingsläget:⁶

"Irwin had little previous experience with the intricacies of international oil. He immediately agreed to the shah's proposal to divide the negotiations between the Gulf countries – Iran and Saudi Arabia – and Libya, despite the fact that the premise of the business review letter was to force a single negotiation with OPEC. ... The net result of the Irwing intervention was to undercut the companies' negotiating position, leading to an agreement which substantially raised the price of oil to the consuming countries but did not ensure stability of price, even before the Yom Kippur war."

Genom att gå med på att OPEC-staterna fick förhandla i olika grupper hade Irwin således klavbundit oljebolagen, som inte kunde delta i sådana delade förhandlingar utan att bryta emot tillståndet från det amerikanska justitiedepartementet.

Detta förhållande, att den representant som den amerikanska regeringen sände för att underlätta förhandlingarna i själva verket stjälppte dessa, ger oss också en inblick i vilken liten vikt den dåvarande amerikanska regeringen lade vid energipolitiken vid denna tidpunkt. Irwin insåg uppenbarligen inte, att även om han hade fått löfte om att priset skulle vara detsamma för oljan från länderna vid Persiska viken, Iran

och medelhavsproducenterna även om man förhandlade i olika grupper, så var det inte detta frågan i första hand gällde. Det var i stället frågan om andelen av produktionen, som skulle tillfalla producentländerna som var ”knäckfrågan”, där OPEC-länderna inbördes var oense.⁷

Det är också i producentländernas andelar, som det starkaste argumentet emot hypotesen om samförstånd ligger. Om det hade varit så, att oljebolagen hade fått göra vinsterna på de oljeprishöjningar, som blev följden av Teheran- och Tripoliöverenskommelserna hade det onekligen funnits grund för misstanken att bolagen inte stred emot högre priser. Som det nu var, så var det inte oljebolagen som gjorde vinster, utan producentländerna. Mira Wilkins har i sin studie över förhandlingarna visat att bolagen argumenterade mycket hårt emot höjningar av posted price.⁸ För att så var fallet talar även förhören inför Church-kommitten, där samtliga oljebolagsrepresentanter som deltog i förhandlingarna angav, att man ansåg sig tvungna att gå med på högre priser, för att kunna lösa det som man uppfattade som den svåra frågan – säker och stabil tillgång till råolja.⁹ En bra illustration till vilken grupp som tjänat mest på oljeprishöjningarna ger den svenska pris- och kartellnämnden, se fig 9:1

9.3 Anderson-dokumenten

Den andra hypotesen – att oljebolagen uppmanade arabstaterna att höja priserna i form av en ny skatt som bolagen kunde dra av i USA – återfinner vi i Expressens återgivande av den amerikanska kolumnisten Jack Andersons anklagelser. Inte heller denna beskrivning av förhållandena stämmer med kända fakta.

Företag i USA hade vid tiden för oljekrisen sedan gammalt rätt att kvitta skatter betalade utomlands mot skatter i USA. Detta innebär dessutom att den amerikanska regeringen genom detta speciella arrangemang lät oljebolagen stå som förmedlare av ekonomiskt stöd till vissa länder som man officiellt inte var villig att stödja. Att sådana hänsyn funnits och varit vägledande är klart. Frank Church skriver:¹⁰

”The underlying premise of U.S. policymakers at the time was that the companies could be used as effective instruments to accomplish U.S. foreign policy objectives, and that the interests of the companies were basically identical with the U.S. national interest. The U.S. government thus facilitated the dominant role of the major oil companies in the Middle East by (a)

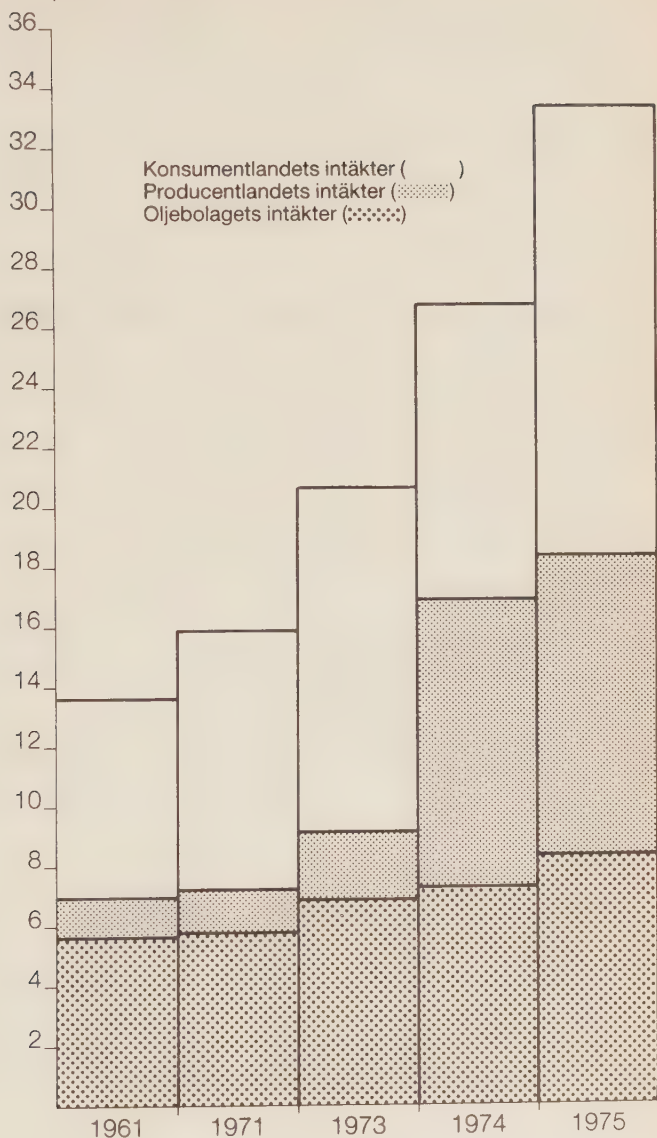
forgoing antitrust investigation of the Aramco merger for foreign policy reasons; (b) allowing the companies to credit payments to the Middle East oil-producing sheikdoms against U.S. corporate income tax, thereby avoiding the need for direct U.S. foreign aid;..."

En första anmärkning måste göras angående det i Expressen återgivna påståendet om avdragsrätt för bolagen. Det kan måhända synas petimetermässigt att anmärka på skillnaden mellan kvittnings- och avdragsrätt, men eftersom det är just kring denna som debatten om oljebolagen har stått som hetast i USA är skillnaden viktig.¹¹ Det finns ingen möjlighet att förstå hur ett höjande av oljepriset skulle ge de amerikanska oljebolagen skattelättnader, om man inte lägger märke till detta.

Den andra punkten värd kommentar, den viktigaste, är "Anderson-dokumentet" själva. Expressen framhåller att dokumenten "*utan tvivel är autentiska*", och säger därmed de facto att man går i god för riktigheten i det påstående som man refererar. Det är därför desto mer anmärkningsvärt att dokumenten var falska. Expressen har rätt när man säger att de s.k. Anderson-dokumentet väckte en kritikstorm i USA. Det är därför inte heller att förundra sig över att Churchkommitten kom att göra en synnerligen grundlig kontroll av dokumenten. I en över 200 sidor lång rapport redogör kommittens stab för undersökningarna och försöken att spåra de dokument, som sades komma från oljebolaget Socal, och som Anderson använde som källa för de påståenden som han lämnade i senatsutskottets förhör.¹² Efter omfattande genomgångar av Socals arkiv kunde kommittens tjänstemän visa, att det inte finns något som tydde på att bolagen uppmanade Saudi-arabien att höja priserna. Bolagen gick i september 1973 med på att priset på återköpsolja skulle höjas, och det är också klart att exempelvis Socal hoppades på en prisökning på amerikansk olja, vilket skulle innebära möjligheter till finansiering av ytterligare utvinning. Det verkar dock inte ha funnits något samband mellan dessa två händelser, och kommitten konstaterar explicit att man inte kan länka de två händelserna till varandra. För denna tolkning talar också det förhållandet att delägarna i Aramco var betydligt mer intresserade av tillgången till råolja än ett bibehållet lågt pris vid tidpunkten i fråga.¹³

Diagram 9:1

US \$/bbl

Oljeutgifternas fördelning mellan oljebolag, producentland och konsumentland (skatter) för ett fat raffinerade produkter i Europa.

Källa: SPK 1977 s. 31

Det som är mest betydelsefullt med just dessa dokument är dock att de enligt utredningen är förfälskade. Dokumenten visade sig vid undersökning inte kunna härstamma från Socal överhuvud taget, eftersom de innehöll referenser till personer som inte arbetat i företaget, felaktiga diarieanteckningar m.m. Varifrån dessa dokument kommit och i vilket syfte de har producerats är ännu ej utrett. Såväl senatsutskottets personal som Federal Bureau of Investigations har genomfört undersökningar för att få fram källan, som dock inte kunnat spåras.¹⁴

9.4 Bedömning av informationen i tidningarna

Det finns uppenbarligen inget stöd för uppfattningarna om samförstånd mellan oljebolag och producentländer – vare sig tidigare under 70-talet eller under själva oljekrisen. Förhållandet var snarare det omvända – de stora internationella oljebolagen hade hamnat i en allt svårare förhandlingsposition; om man gick med på ett högre pris som skulle kunna garantera tillgång, så öppnade man portarna för konkurrensen från de mindre, nyetablerade företagen; om man inte gick med på ett högre pris, så riskerade man att producentländerna ströp tillförseln. Till detta kommer problemet med att de oljeproducerande länderna inte hade enhetliga intressen, vilket innebar att olika grupper ställde olika krav. Den amerikanska regeringens representant blev den utlösande faktorn för oljekrisens ekonomiska del då han gav klartecken för delade förhandlingar, och därmed öppnade vägen för ett galopperande oljepris. Det är dock inte denna bild som läsaren av våra fyra tidningar får.

Aftonbladet lämnar i stort sett ingen information om ett eventuellt samförstånd mellan oljebolag och producentländer. Den enda gång då frågan berörs får läsaren emellertid veta, att det råder ett "katolskt äktenskap" mellan de två parterna och att åtminstone Saudi-Arabien inte har några planer på att hindra att bolagen tar ut sina vinster på krisen. Detta påstående om såväl samarbete som förtjänster på grund av krisen var inte korrekt. Saudi-Arabien tillämpade inte någon annan prispolitik än de övriga producentländerna, utan även här minskade övergick ägandet, och därmed vinsterna, i producentlandets händer.

Dagens Nyheters beskrivning av situationen är splittrad, och innehåller såväl uppgifter som gör gällande att samarbete finns, som uppgifter om motsatsen. Det bör här poängteras att bilden av händelserna i

huvudsak uppstår genom återgivande av andra parter. Något som här kan märkas är att i tidningens enda beskrivning av förhållandet framhålls, att makten över prissättningen förskjutits från bolag till producentländer, vilket som vi sett var riktigt. I återgivandet av andra parter uttalanden däremot framkommer uppgiften om samförståndet. Den sammantagna beskrivningen kommer därför att innehålla såväl riktiga som felaktiga uppgifter om förhållandet.

Expressens rapportering innehåller två olika typer av upplysningar om de två parternas förhållande. Dels framhålls i ett antal artiklar att bolagen höll tillbaka priset under sextio- och sjuttioalet och inte gav producentländerna en rättvis betalning. Dels framkommer att de förhandlingar som ledde fram till prishöjningarna på råolja i själva verket inte var några förhandlingar, utan en bluff, eftersom de två parterna var ense om att höja priserna på konsumenternas bekostnad. En gemensam nämnare för de två beskrivningarna är dock, att det i bägge fallen ger beskrivningarna vid handen att bolagen har en avgörande skuld till oljekrisen. I den andra typen av beskrivning är skuldfrågan uppenbar, eftersom det görs gällande att bolagen uppmanade producentländerna att höja oljepriserna för att på detta sätt öka vinsterna. Som jag har kunnat visa var inte någon av dessa typer korrekt. Det är också uppenbart att vi, förutom rena brott mot kravet på hållbarhet, här kan finna betydande brister i relevans, speciellt när det gäller frågan om förhandlingarna mellan producentländer och bolag. Genom att helt gå förbi frågan om de "nya" oljebolagens och den amerikanska regeringens betydelse så blir bilden av förhandlingarna helt skev.

Svenska Dagbladets läsare fick i denna fråga en helt entydig information — det fanns inget samarbete mellan bolag och producentländer i avsikt att driva upp vinster eller priser. Tidningens beskrivning av situationen ger snarare vid handen att bolagen hamnat i kläm mellan producenter och konsumenter, och ett korrekt återgivande av det nya systemet för prissättning av råolja gör här att den information som kommer läsaren till del blir ännu klarare. Om någon tidning i denna fråga kan sägas ha lämnat en bild av förhållandet som i stort sett var korrekt så är det Svenska Dagbladet.

9.5 Fotnoter till kapitel 9

- 1) *Jacoby*, 1974,222 anger just Suez-kanalens återöppnande som vändpunkten i utvecklingen. *Vernon*, 1975,4 anger "brytningspunkten" till 154. Tendensen är emellertid allmänt omvitnat, se ex.v. *Wilkins*, 1976,162ff. Se även *Adelman*, 1977,1ff. För en mer omfattande genomgång av utvecklingstendenserna i oljehandeln, se *Adelman*, 1972.
- 2) Även om det mest är andelen i vinsten som har kommit att diskuteras, är det *andelen* olja som har kommit att betyda lika mycket eller mer för prisutvecklingen, eftersom bolagen måste betala ett väsentligt högre pris för denna. Se *Statens Pris- och Kartellnämnd*, 1977, för en god beskrivning av problematiken.
- 3) "Leapfrogging" avser det faktum att de olika oljeproducerande länderna vid sina respektive förhandlingar med bolagen drev igenom bättre krav än grannen fått, vilket i sin tur blev anledning för denna att åter förhandla osv.Enligt *Oil, Negotiations, OPEC and the Stability of Supply*, 1973, Appendix 2, var det i första hand tre grupper som drev igenom olika villkor – Iran, Saudiarabien/Gulfstaterna och Libyen/Algeriet. Se även *Multinational Oil Corporations*, 1975,139ff. och *Krueger*, 1965,64ff.
- 4) *Engler*, 1977,38.
- 5) *Church*, 1977,38.
- 6) *Ibid.*, 38f. *Church* är emellertid långt ifrån ensam om att framhålla den amerikanska regeringens amatörmässiga beteende. Jmf. *Krueger*, 1975,66; *Krasner*, 1977, samt *Adelman*, 1977. Se även en utmärkt artikel i ämnet i *Forbes*, April 15, 1976, 69ff. Jmf. även *Karlsson*,1986, 210-211
- 7) *Multinational Oil Corporations*, 1975,131. Se även *Church*, 1977,38, och även *Adelman*, 1972,82. Den arabiska ståndpunkten finns beskriven bl.a. hos *Al Otaiba*, 1975,161ff.
- 8) *Wilkins* 1975,168. *Wilkins* påpekar också att det även i denna fråga rådde splittring mellan bolagen, och att vissa – ex.v. *Exxon* – var villiga att betala mer trots den ofördelaktiga delningen med producentländerna.
- 9) *Multinational Oil Corporations*, 1975,136-137. Se även *Multinational Corporations*, 1975,del 9, samt *Oil and Economic Growth*, 1974,7.
- 10) *Church*, 1977,32.
- 11) En avdragsrätt skulle fungera så, att bolaget först drog av skatten från sin inkomst, som en avdragsgill kostnad, och sedan skattade på resterande belopp. Kvittningsrätten innebär att bolaget först räknar ut sin skatt i USA, och sedan från denna drar den summa man betalar i skatt i producentlandet. Effekten av detta blir, att många bolag betalar mycket liten eller ingen skatt i USA – men systemet löser ett utrikespolitiskt system. Se även *Davis*, 1974,67ff.
- 12) *Multinational Corporations* 1974,del 7,1-14 och 410-598.
- 13) *Ibid.*, Se även fotnot 8.
- 14) *Platts OILGRAM News Service* 21/1 1975

10 Oljebolagen vilseleder regeringarna!

De flesta uppgifterna om oljebolagen som skapare av krisen har som vi har sett ingen direkt svensk anknytning. Ett undantag finns dock. Under krisen framkom uppgifter, som gjorde gällande att de olika regeringarna i konsumentländerna var helt beroende av informationer från oljebolagen rörande försörjningsläget och prisökningarna, och att bolagen sökte dra nytta av detta för att skapa eller skärpa krisstämningen. Vi kan i rapporteringen skilja mellan de uppgifter, som behandlar de internationella oljebolagen, och de som behandlar dotterbolag och nationella bolag. Uppgifterna om de olika bolagens grad av samarbete med de olika regeringarna skiftar starkt i materialet.

I Sverige anklagade Expressen regeringen starkt i denna fråga, med spetsen riktad emot bensinransoneringen, men även de övriga tidningarna återger material som behandlar frågan. Expressens "kampanj" mot den svenska regeringen märks tydligt i antalet omnämnanden – 15 av 29 kan hänföras hit. Även här finner vi samma tendens som tidigare, att Expressen till övervägande del lämnar egna beskrivningar av verkligheten till läsaren:

	AB			DN			Exp.			SvD		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Ej specific källa	1											
Expert							1	2				
Fackl. repr.				1								
Myndighet				1			1	1				
Oljebolag												
OPEC												
Politiker	3			3				2				
Press	1			1			1					
ANTAL ENHETER	1	1	4	0	0	6	7	3	5	2	0	0
1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat												

Den bild av relationerna mellan regering och oljebolag som redovisas i Aftonbladets material uppvisar två sidor. Dels finner vi uppgifter som innebär att de internationella oljebolagen inte går att lita på, på grund av att regeringarna inte har någon insyn i dessa. Detta gäller dock inte de svenska dotterbolagen, som lämnar uppgifter efter bästa förmåga. Dels finner vi uppgifter, som innebär ett förnekande av att den svenska regeringen är i händerna på bolagen – den har fattat sina beslut på goda grunder. Det skall också poängteras att samtliga uppgifter om förhållandet mellan regering och oljebolag med ett undantag utgörs av referat av andra parter utsagor.

I den enda artikeln där AB själv beskriver situationen, den 4 januari, framhålls klart att regeringen inte är bluffad, men också att bolagen inte försökt föra regeringarna bakom ljuset:

"Oljebolagen har haft guldrusch. Och aldrig har vi importerat så mycket olja och bensin. Av dessa fakta behöver man inte dra slutsatsen att regeringen bluffar eller blivit förd bakom ljuset av oljebolagen. Praktiskt taget alla länder i världen har genomfört oljerestriktioner efter arabländernas nedskärning av oljeleveranserna. Man kan vara ganska säker på att alla regeringar inte förts bakom ljuset."

Artikeln fortsätter med en kritisk genomgång av importstatistiken, med påpekande av felkällorna, och en utfrågning av oljebolagen, där fördröjningen på grund av frakttiderna framhålls.

En annan bild av verkligheten får emellertid läsaren då Aftonbladet behandlar regeringar i allmänhet. Den 9 december uppges att regeringarna inte har någon möjlighet att kontrollera frakterna. Tidningen använder också ett uttalande från "transportföretaget Glebtik" som argument genom att citera bolagets utsaga: *"Det finns ingen möjlighet för en regering att kontrollera utifrån."* Artikeln fortsätter med konstaterandet: *"Man måste ha insyn i oljebolagens verksamhet för att kunna få kontrollen. Oljebolagsdirektörerna har blivit mäktigare än regeringscheferna. Därför kräver allt fler att oljebolagen skall socialiseras."* Rubriken, OLJEDIREKTÖREN MÄKTIGARE ÄN REGERINGSCHEFEN, ger också läsaren information.

En helt annan bild möter läsaren om vi ser till de beskrivningar av verkligheten, som framkommer genom återgivandet av andra aktörers uppgifter. Den 5 januari redovisar Aftonbladet en intervju med handelsminister Kjell-Olof Feldt, varvid denna framhåller att Expressen

kampanj är orimlig och att de internationella oljebolagen lämnar sina uppgifter under straffansvar. Detta måste tolkas som ett påstående att uppgifterna går att lita på. Feldt konstaterar också att om Expressens påstående är korrekt, så måste även de små svenska bolagen – OK, Nynäs och Skånska Lantmännen – ljuga om sina lager. Detta finner handelsministern vara orimligt, en uppgift som ytterligare styrker bilden att de svenska dotterbolagen inte lämnar felaktiga uppgifter. Uppgifter om att den svenska regeringen inte är lurad framkommer också i en artikel om ett TV- program om oljesituationen, som Aftonbladet publicerar den 8 januari. I artikeln lämnas den neutrala presentationen åt sidan, och Expressenjournalisten Lennart Öjestens uppgifter dementeras på ett kraftfullt sätt. Uppgifterna innebär också att regeringen handlade rätt som trodde på oljebolagens uppgifter om minskade leveranser:

"I serien av artiklar i sin tidning har Lennart Öjsten hävdad att det finns hur mycket bensin som helst att köpa och att handelsministern låtit sig lura av oljebolagen. Hans kampanj borde efter TV:s expertheoring igår kväll vara krossad. Lennart Öjsten kunde inte övertyga någon."

Den kritiska bilden av bolagen, som mäktigare än regeringscheferna återkommer mot slutet av oljekrisen, och nu innefattar de kritiska uppgifterna även Sverige. Den 30 januari återger man ett påstående från handelsministern, som konstaterar att den information som regeringen fick från oljebolagen varken var korrekt eller tillförlitlig, och att det är först mot slutet av januari, som det börjar komma in information från de internationella oljebolagen. Som synes ger dessa upplysningar en annan bild än de som återfinns i handelsministerns uttalande från den 5 januari där det sägs att oljebolagen inte har lämnat falska prognoser. Även den 31 januari kommer handelsministern till tals, denna gång för att svara på läsarnas inringda frågor. Kjell-Olof Feldt konstaterar, både att regeringen varit tvungen att lita till oljebolagens information, och att man varit tvingade till detta på grund av att de olika konsumentländerna inte kunnat samarbeta politiskt. Han poängterar att om samarbete mellan regeringarna hade funnits så hade oljebolagen varit tvungna att medverka till en bättre information, vilket är detsamma som att säga att bolagen hade information, men inte delade med sig av denna på grund av avsaknaden av politiska påtryckningar.

Det förefaller klart att den bild Aftonbladet förmedlar framhåller en sak – den svenska regeringen har handlat korrekt. Informationen om oljebolagens agerande skiftar emellertid. Eftersom det inte alltid fram-

går av framställningarna om det gäller de internationella bolagen, de svenska dotterbolagen eller de svenska oljebolagen, så kan här inget bestämt eller samstämmigt mönster visas upp. I de uppgifter där sådan specificering görs framkommer dock att de små svenska bolagen är att lita på, att de internationella dotterbolagen gör så gott de kan, men att de internationella moderbolagen själva är så mäktiga att en regering ensamt inte kan få dem att lämna information.

10.1.2 Dagens Nyheter

Jämfört med Aftonbladet är den bild som framkommer i Dagens Nyheter mer entydig. Även här kan man i beskrivningen skönja en uppdelning mellan uppgifter om svenska bolag och uppgifter om de internationella bolagen, där de svenska ger den information de har, medan moderföretagen undanhåller densamma för att få upp priserna. Ytterligare en likhet med Aftonbladet är, att alla uppgifter om oljebolagens relationer till den svenska regeringen fås genom referat av handelsminister Feldts uttalanden – faktum är att vi överhuvud taget inte återfinner några beskrivningar som inte är referat av andra parters utsagor.

Rapporteringen börjar den 29 november med en intervju med handelsminister Kjell Olof Feldt, där denne under rubriken FELDT TILL ATTACK MOT OLJEBOLAGEN anklagar oljebolagen för att hålla tillbaka information. Handelsministern påstår bl.a. att oljebolagen är de enda som har information om läget på marknaden, och att de undanhåller denna information från regeringarna. Samtidigt säger Feldt att man kan lita på oljebolagen i Sverige, men att dessa inte vet allt eftersom de inte får all information från sina huvudkontor. Slutligen påstår handelsministern att det kan ligga i oljebolagens intresse att dramatisera situationen. Liknande kritiska uppgifter om de internationella bolagens agerande, gentemot konsumentländernas regeringar förmedlas den 5 december, då DN beskriver EG:s problem under oljekrisen, och återger här kritik från Danmark:

"Ansvariga danska delegater i Bryssel säger att landets lager av olja till industin bara räcker 21 dagar, därför att de internationella oljebolagen har 'ljugit för regeringen i Köpenhamn, tom skriftligt' om lager och försörjningsläge."

Den 19 december återges uppgifter som indirekt påstår att bolagen vilseleder regeringarna i väst när Economist-artikeln återges. I refera-

tet återges Economist kommentar att regeringarna bör acceptera vilseledande upplysningar för att inte reta arabstaterna. På vilket sätt uppgifterna skall vara vilseledande framkommer inte i DN:s referat. Att bolagens information var felaktig, framkommer åter då tidningen den 26 januari intervjuar Internationella fabriksarbetarfederationens ordförande Charles Levinson. Denne frammanar bilden av hur bolagen lurar regeringarna, och säger att *"Regeringarna har sprungit omkring som höns utan huvud, totalt maktlösa, utan informationer annat än från oljebolagen själva."*

En helt annan uppgift får vi den 1 februari – nu gäller det emellertid de svenska bolagen. Här intervjuas en representant för Statens Pris- och Kartellnämnd, som slår fast att bolagen inte ljuger när de begär prishöjningar, även om bolagen och den svenska regeringen har olika intressen när man ser på prishöjningarna. SPK-representanten förnekar också i intervjun att det är oljebolagen som har höjt priserna: *"Oljebolagens uppgifter är ju inte gripna ur luften. Det är ovedersägligt att råoljepriserna har höjts. När araberna dessutom skar ner produktionen var det givet att priserna rakade i höjden."* I artikeln konstateras också att de svenska myndigheterna har möjlighet att kontrollera bolagens priskrav, bl.a. genom att jämföra med Rotterdamnoteringarna, men detta måste antas gälla de svenska bolagens handlingar.

Dagens Nyheter har ytterligare en artikel den 1 februari som innehåller information om oljebolagen, och den svenska regeringen. I ett referat återges handelsminister Feldts tal i riksdagen under rubriken **HANDELSMINISTERN TALAR UT: OLJEKRISEN VAR INGEN BLUFF**. Det bör här observeras skillnaderna i innehåll mellan Aftonbladets och Dagens Nyheters referat av Feldts påståenden, där Aftonbladet får det att framstå som om oljebolagen nog hade den rätta informationen, men inte ville släppa den. I Dagens Nyheters referat däremot framhålls handelsministerns uppgifter om, att även oljebolagen var utan information och att deras siffror ändå var tilltagna i underkant. Även kritiken av bolagen finns med i DN:s referat: *"Även om situationen varit kaotisk också för oljebolagen hade en större öppenhet från deras sida kunnat undanröja en hel del missförstånd och misstro beträffande den roll som oljebolagen spelat i den här krisen. I dag återstår fortfarande att utreda vilken den rollen kan ha varit, sade Feldt."* Detta påstående innebär som vi kan se att uppgifterna om bolagens missvisande uppgifter byggde kan ha byggt på ett missförstånd, men att detta inte är säkert.

Det sammantagna intrycket är att den bild som tidningen förmedlar under början av perioden förändras mot slutet. Detta är till stor del ett resultat av att informationen i huvudsak består av referat av handelsminister Feldts uttalanden. Förändringen gäller dock ej hela materialet, utan på samma sätt som hos Aftonbladet kan här observeras en skillnad mellan information om utländska bolag respektive svenska bolag. Här finner vi dock ingen skillnad mellan svenska oljebolag och svenska dotterbolag. Informationen om oljebolag i allmänt — läs de internationella moderbolagen — säger att de undanhåller information från västvärldens regeringar, medan uppgifterna om de svenska bolagen gör gällande att dessa "gör så gott de kan" och att deras krav på prishöjningar är berättigade. Det görs inte heller någonstans i materialet gällande att de svenska oljebolagen undanhåller information från den svenska regeringen.

10.1.3 Expressen

Det låter sig sägas att uppgifterna om att den svenska regeringen låtit sig luras av oljebolagen var de som märktes mest i Expressen under oljekrisen. Tidningen hade under perioden ett stort antal direkta påståenden om detta, och uppgifterna om sakförhållandet var helt entydiga i dem alla; den svenska regeringen var i händerna på oljebolagen, och dessa lämnade felaktiga upplysningar. Om vi först ser till de uppgifter som tidningen själv förmedlar till läsaren så är dessa såväl entydiga som omfattande.

Den svenska regeringens beroende av oljebolagen beskrivs först den 29 november då Expressen tecknar en "profil" av handelsministern. Tidningen konstaterar angående försörjningsläget, att Feldt förvandlades från den störste optimist till den värste pessimist över en natt, och att detta berodde på oljebolagens informationer: *"Han säger att han får informationer från oljebolagen och måste rätta sig efter dem. Och nu fick han informationer i tisdags och så rättade han sig efter dem."* Att oljebolagen undanhåller information från regeringarna framstår klart i Expressens fortsatta rapportering. Den 27 december tas åter informationen upp i en artikel med rubriken OLJEBOLAGEN LURADE OSS. Här sägs:

"Samma bolag har haft allt intresse i världen av att skapa en stämning av knapphet och kris. ... Alltså tjuvhöll man på oljan, gav regeringarna missvisande uppgifter och hjälpte på så sätt araberna att vinna sitt psykologiska

krig mot västvärlden. ... Det leder oundvikligen till en slutsats som kan formuleras så här: Antingen måste energihanteringen förstatligas – som skett åtminstone delvis i en rad länder. Eller också måste regeringarna skaffa sig insyn – verklig, otvetydig insyn – i bolagens affärer inklusive upplagen. ”De sju systrarnas” vinstintressen kan omöjligt tillåtas försvåra allvarliga kriser och i praktiken diktera folkvalda regeringar handlande.”

Bortsett från det anmärkningsvärda i det klara avsteget från en neutral presentation, och att artikeln så klart tar ställning och gör politiska rekommendationer, så behöver själva påståendena i denna artikel knappast förtydligas. Slutsatsen är att ”de sju systrarna” – de internationella bolagen – har försvårat krisen genom att lämna missvisande information till regeringen om lagersituationen. Den 3 januari fortsätter tidningen denna ”kampanj” mot regering och oljebolag, även här med klara inslag av avsteg från kravet om neutral presentation. Under mellanrubriken ”PALME BLUFFAD” sägs i en artikel angående bensinransoneringen, att statsministern låtit sig bluffas av oljebolag, och gjort sig löjlig i TV och radio. Samma dag, den 3 januari, återfinner vi ytterligare en artikel som explicit anklagar handelsministern för att ”prata strunt”. Nu säger Expressen att Feldt får sina informationer från oljebolagen, och konstaterar att dessa inte är att lita på, eftersom de bara vill tjäna pengar. Den 5 januari framkommer detta ännu klarare. Under en rubrik i fet stil REGERINGEN ÄR HELT I HÄNDERNA PÅ OLJEBOLAGEN sägs att den svenska regeringen i själva verket är helt i händerna på oljebolagen, och att dessa bara bryr sig om högre priser.

Den 10 januari lämnar Expressen för första gången närmare uppgifter om *hur* spridandet av den falska informationen går till. I en artikel med rubriken OLJEJÄTTARNA BLUFFAR konstaterar man, att de stora oljebolagen använder olika prissystem – ett som man talar om, och ett som man betalar efter. När man ansöker om att få höja priserna i Sverige, då låtsas man, enligt Expressen, inte om dessa lägre priser. I artikeln konstateras också att ingen utanför oljebolagens huvudkontor kan kontrollera uppgifterna om priser, varför vi kan dra slutsatsen att det är moderbolagen som kritiseras. Att Expressen anser, att moderbolagens information verkligen är falsk framgår också med all önskvärd tydlighet den 16 januari, då det konstateras att det är omöjligt att få fram försörjningsuppgifter från andra än oljebolagen, och att dessa har fört såväl regeringar som konsumenter bakom ljuset.

Denna uppgift förstärks den 20 januari, då Expressen använder dels

uppgifter från andra tidningar, och dels från Ralph Nader som argument för att den bild av verkligheten Expressen givit är korrekt:

"Det är oljebolagen som styr importen av olja och bensin. Den svenska regeringen är bara ett verkställande ransonerings- och prishöjningsorgan. ... I dag är det inte bara Expressen, The Economist, Sunday Times och en del andra engelska och amerikanska tidningar och tidskrifter som är övertygade om att vi utsätts för världshistoriens största ekonomiska bondfångeri. Den amerikanske konsumentkämpen och advokaten Ralph Nader förklarade i ett senatsförhör att oljebolagen rånar oss. ... Det är snyggt sällskap svenska regeringen har hamnat i och gjort sig totalberoende av."

Det kan diskuteras vad man menar med begreppen "ekonomiskt bondfångeri" och "rån" i detta sammanhang, men båda begreppen ger minst intryck av lurendrejeri och missvisande information. Påståendet om regeringens beroende av oljebolagen återkommer med än större emfas den 23 januari. I denna artikel, som huvudsakligen berör oljebolagens vinster, framhålls att de svenska oljebolagsdirektörerna *"ljuger så våldsamt att till och med handelsminister Kjell-Olof Feldt borde inse att de inte går att lita till."* Här rör det sig alltså om de svenska dotterbolagen som gör sig skyldiga till felaktigt informationslämnande. Vidare konstateras att de stora bolagens vinster kommer från Europa, något som måste vara särskilt obehagligt för de svenska oljebolagsdirektörer, som påstått att man inte gått med vinst i Sverige. Som artikeln är skriven ger den ett klart intryck av, att de svenska oljebolagen även har ljugit i fråga om sina vinster eller på annat sätt dragit dem undan beskattning. Samtidigt trappas kritiken emot regeringen upp, då det konstateras, att Kjell-Olof Feldt *"till råga på allt anlitar dessa tvetalande höjdare som rådgivare. Med ledning av deras uppgifter sätter han igång en mångmiljonrullning i form av en bensinransonering. I USA behandlas oljedirektörerna på ett annat sätt."* Även orsaken till att bolagen har fört handelsministern och regeringen bakom ljuset framkommer tydligt: *"Vinsterna är en följd av den accelererande skrämseltaktiken. Ju mer tal om oljekris, desto lättare att skrämma regeringar och konsumenter att betala allt mer och mer."* Den 27 januari ger Expressen åter en beskrivning av kopplingen mellan regering och oljebolag. I artikeln krävs en utredning av hur mycket regeringen varit beroende av oljebolagens uppgifter, och där konstateras också: *"Jag kan inte frigöra mig ifrån att landets regering bluffats på ett våldsamt sätt av oljebolagen. Dessa har fått regeringens hjälp att fixa en decemberförsäljning utan motstycke."*

Expressens angrepp på regeringen avslutas den 29 januari, då man konstaterar: ”Regeringen var helt i händerna på de internationella oljebolagen när de beslutade om ransonering.” Som stöd för påståendet om beroende citerar tidningen en representant för bränslenämnden: ”Oljebolagen lämnade besked om den beräknade importen. Men det var osäkra siffror och endast för korta perioder, säger planeringschef Lars Pehrzon hos bränslenämnden.”

Om vi vänder blicken från tidningens egna uppgifter och ser till vilken bild som förmedlas till läsaren genom uttalanden av andra parter som återges i Expressen, ändrar inte detta bilden av oljebolagens agerande gentemot regeringarna. Den 11 januari citerar tidningen finansminister Sträng i samband med behandlingen av statsbudgeten för 1974. Rubrik: STRÄNG: VI ÄR I HÄNDERNA PÅ OLJEBOLAGEN:

”De internationella oljebolagens agerande är i huvudsak undandraget konsumentländernas kontroll. Informationen har varit knapphändig. Dessutom har vi bara fått (osäker) information om oljeleveranser två månader framåt i tiden. Inte heller informationsutbytet mellan regeringarna inom OECD:s ram har fungerat.”

Expressen kommenterar finansministerns uttalande genom att säga att att det är första gången som en svensk regeringsledamot erkänner att regeringen är helt i händerna på oljebolagen. (En iakttagelse som måste göras är överföringen från finansministerns påstående om ”knapphändig information” till Expressens slutsats att regeringen är i händerna på oljebolagen.)

Den 16 januari intervjuas en representant för Petroleumhandelns riksförbund, PRF, (bensinstationernas riksförbund) som konstaterar att informationen från oljebolagen inte går att lita på även om man nu får den. Detta intryck förstärks ytterligare den 20 januari. Expressen refererar här ett uttalande från ”oljepiraten” Uno-X Sandberg, som konstaterar att den svenska regeringen är marionetter i de internationella oljebolagens händer.

Den 23 januari återges Senator Henry Jacksons anklagelser mot bolagen vid utskottsförhören i USA. I samband med artikeln visas en bild av senator Henry Jackson med den i texten omtalade Shell-annonsen. Bildtext: ”Senator Henry Jackson leder förhören av representanterna för de amerikanska oljebolagen! – Det är ni som har misslett folket. Det är ni som har skapat panikstämningen”.

Det är som vi har sett en klar och entydig beskrivning som Expressen ger läsaren. Till detta kommer att den är i det närmaste redaktionell till

sin karaktär. De uppgifter som oljebolagen lämnar till regeringarna – vare sig de är svenska eller multinationella – beskrivs konsekvent som felaktiga, och motivet för att de är felaktiga är lika konsekvent återgivet; genom att lämna pessimistiska rapporter kunde bolagen skapa en kris, som drev upp priserna. I Expressens material kan vi inte heller finna någon åtskillnad mellan internationella oljebolag, och svenska dotterbolag, som vi har sett hos såväl Aftonbladet som Dagens Nyheter. Läsaren får explicit veta att även de svenska dotterbolagen lämnar medvetet felaktiga uppgifter till regeringen.

10.1.4 Svenska Dagbladet

Den information om förhållandet mellan bolag och regeringar som lämnas i Svenska Dagbladet inskränker sig till två omnämnanden, men uppgifterna i dessa skiljer sig avsevärt ifrån den som de övriga tidningarna förmedlar. Det är i båda fallen tidningen själv, som står för verklighetsbeskrivningarna. Den första artikeln, den 29 november, innehåller ett direkt och explicit försvar för oljebolagen, och utgör också ett försök till förklaring till varför problemen har uppkommit. Här här konstateras bl.a., att statsmännens skri över oljebolagens dåliga information är en jakt efter syndabockar. Svenska Dagbladet framhåller att sanningen i det fallet är enkel:

"Därvid glömmar man bort det självklara att det här är en helt ny situation även för dem (bolagen). Mycket kan man helt säkert skylla på oljebolagen, men det vore fel att i en nödsituation begära av dem att de skall ha en överblick som de aldrig har haft någon apparat för. Här rör det sig om gigantiska företag som sinsemellan driver en stenhård konkurrens. Det bolag som utlämnade sina hemligheter skulle bli ett lätt offer för vargarna."

Mot bakgrund av detta konstaterar SvD att Kjell-Olof Feldt inte kan begära att dotterbolagen skall känna till alla moderbolagets planer och aktuella resurser. Av intresse är kanske också att framställningen lägger skulden för den dåliga informationen på regeringarna själva, eftersom dessa inte har backat upp bolagen vid förhandlingarna med de oljeproducerande staterna, vilket har medfört att bolagen "förlorat" vid förhandlingsbordet. Även i den andra artikeln, den 4 januari, framhålls explicit, att oljebolagen lämnar den information man skall till den svenska regeringen, även om man inte *"trivs särskilt bra med att öppet redogöra sin aktuella ställning"*. Av lika stort intresse i denna artikel är emellertid att den direkt lägger skulden för informationspro-

blemen på myndigheterna:

”Det finns mycket stora oljelager i landet, som över huvud taget inte inventerats. ... Överstyrelsen kan inte ha särskilt god överblick. ... Nu förhåller det sig emellertid så, att vi här i landet är i gott sällskap med hela den övriga industrialiserade världen. Organ för total överblick över ett lands oljeresurser saknas över allt. Det har tidigare inte funnits behov av ett sådant. Oljan har flutit in smidigt och utan svårigheter. Det har branschen sett till: den kan nämligen sin sak, om det är någon som skulle inbilla sig annat. Oljekriget förde in ett helt obekant element i ekvationen — något som ingen räknat med.”

Vi kan notera, att vi även i denna artikel kan finna inslag av polemik med andra uppfattningar, och att den neutrala presentationen förbigås: *”de kan nämligen sin sak, om det är någon som skulle inbilla sig annat”* kan inte tolkas på annat sätt än att tidningen tagit ställning för den ena parten i frågan.

Även om SvD således endast har två olika omnämmanden kring frågan om oljebolagen vilselett regeringarna, så är den bild som förmedlas uppenbar: bolagen lämnar ut den information, som den har skyldighet att lämna ut, men de oljekonsumerande nationerna har ingen möjlighet att använda den, eftersom man inte har några organ som handhar energiförsörjningen. Tidningen gör ingen större skillnad mellan internationella bolag, dotterbolag, och lokala bolag, men av ordvalet att döma skall konstaterandet om den korrekta informationen gälla samtliga bolag. Detta är uppenbarligen en helt annan beskrivning av verkligheten än den som de tre övriga tidningarna ger sina läsare.

10.2 Situationen i Sverige

Har vi då någon möjlighet att avgöra vilken av de bilder av verkligheten, som de olika tidningarna gav oss, som var mest korrekt? Svaret på denna fråga måste bli ett ja. Även om det är mycket svårt att bevisa, att den information som oljebolagen lämnade till de olika regeringarna var eller inte var korrekt, så går det ändå att genom ett indirekt förfarande få fram ett svar på frågan. Ett första konstaterande av vikt måste härvid vara, att *om* det hade varit så att denna form av vilseledande uppgifter hade förekommit, så hade detta uppmärksamrats och behandlats i de officiella utredningar av bolagens agerande, som genomförts efter krisen. Inte i någon av dessa utredningar finner vi dock material som gör gällande att bolagen avsiktligt lämnade felaktig

information till värvärldens regeringar. Vi finner emellertid en rad andra uppgifter, som gör troligt att så inte var fallet.

Som vi har sett skiljer sig uppgifterna bolagens agerande åt beroende på om det handlar om internationella bolag, nationella bolag eller dotterbolag. Låt oss därför först se på situationen i Sverige där vi möter problemen med alla tre typerna. Därefter vänder vi oss mot USA och Europa för att se särskilt på de internationella bolagen.

Den första frågan som uppstår gäller bolagens uppgiftslämnande till de olika statliga myndigheterna i Sverige, eftersom de huvudsakliga uppgifterna i Expressen behandlar detta. Frågan om de olika svenska myndigheternas förmåga att hantera en fredskris har utvärderats grundligt just på grund av händelserna under oljekrisen. Energiberedskapsutredningen (EBU), som innehåller en sammanställning av de olika myndigheternas erfarenheter, har även tittat på oljebolagens agerande och uppgiftslämnande. Utredningen har vid flera tillfällen – såväl skriftligen som vid en hearing, insamlat uppgifter från bolagen. Enligt Bränslenämnden (BN), som hade att sköta insamlandet av statistik på området under krisen fanns stora svårigheter att få korrekt information för längre perioder, och detta gällde för alla oljebolag, alltså även de rent svenska. Man hade svårt att lämna försörjningsuppgifter för den kommande månaden tidigare än 10-15 dagar för månads-skiftet. Samtidigt konstaterar EBU att en tillräcklig mängd uppgifter kan göras tillgängliga med nuvarande uppgiftskyldighet.¹ Däremot framhåller utredningen att det fanns grava organisatoriska problem inom den svenska kristidsorganisationen, vilket gjorde att de uppgifter som ändå kom in inte kunde utnyttjas på ett ändamålsenligt sätt. Utredningens kritik i detta fall är mycket stark, och ger intrycket av, att det var den bristande organisationen snarare än tillgången på uppgifter som förorsakade prognosticeringsproblemen.² Därmed inte sagt att de statistiska uppgifter som fanns under krisen var tillfredställande. Det som förorsakade det största problemet var bortfallet av uppgifter om försörjningsläget från OECD: *”Under krisen 1973/74 misslyckades OECD i sitt arbete med att utarbeta tillförlitliga försörjningsprognoser för OECD-området. Sverige var därför hänvisat till den information som kunde erhållas från oljebolagen i det egna landet ...”*³ Frågan om OECD:s arbete är dock värt en ytterligare granskning på grund av den roll, som oljebolagen spelade i denna organisations försörjningsplanering.

OECDs oljekommitte har vid de två tidigare fredskriserna på olje-

området – Suez-krisen 1956/57 och sommarkriget 1967 – arbetat intimt med oljebolagen, för att uppnå en rättvis fördelning av oljan.⁴ Även 1973 förekom samarbete mellan kommittén och oljebolagen. Turner framhåller, att oljekommittén sannolikt hade en god överblick över situationen, men att denna insikt inte delades med till de enskilda regeringarna. Lantzke, som arbetade inom OECD under krisen och som senare har blivit ansvarig för International Energy Agency (IEA), framhåller också att det förekom omfattande kontakter mellan kommittén, och bolagen, bland annat i fråga om lagersituationen. Lantzke konstaterar också, att även om det rådde stor förvirring så visade sig informationen från bolagen rörande faktiska och förväntade tillgångar tillräckligt precis under krisens gång. Vad som däremot inte skedde var vidarebefordran av denna information till de olika medlemsländerna.⁵ Den sammantagna bilden av händelseförloppet är långt ifrån klar eller entydig. Det förefaller dock, som om den information som bäst skulle ha behövts av svenska myndigheter aldrig lämnade OECD:s oljekommitte, eller kom bort på vägen, mest beroende på politiska motsättningar, som paralyserade organisationen och förhindrade igångsättandet av den i förväg uppgjorda försörjningsplanen. För en sådan tolkning talar också det faktum, att OECD:s energisekretariat omorganiserades och ersattes med en ad-hoc-grupp under våren 1974.⁶ En annan viktig faktor för att förklara den befintliga informationens dåliga utnyttjande är kanske också svenska myndigheters bristfälliga organisation.

Poängen med denna beskrivning av händelseförloppet är emellertid den, att oljebolagen inte på någon nivå, varken internationellt inom OECD:s ram, eller nationellt i samarbetet med de svenska myndigheterna, har anklagats för att ha hållit tillbaka information. Ytterligare ett argument för att så inte var fallet, är att om bolagen hade gjort detta, så hade knappast EBU funnit att de svenska reglerna för uppgiftsskyldighet vara tillfyllest, vilket man nu gjort.

10.3 45 amerikanska myndigheter

När det gäller den amerikanska situationen för information om oljelager, och import av råolja, och oljeprodukter, så ter sig denna än mer kaotisk. Sedan 1980 har det funnits 17 olika federala organisationer med mer än 45 olika underenheter, som på något sätt varit sysselsatta

med rapportering av energidata – utan samordning och med olika mätmetoder.⁷ Eftesom det i USA inte heller funnits en enhet ansvarig för energifrågorna förrän Federal Energy Administration (FEA) igångsattes under – och som en direkt följd av – oljekrisen, fanns det inte heller något statligt samordningssystem under oljekrisen. FEA-medarbetare konstaterade också under krisen att siffrorna från tullverket, oljebolag, och importlicenser i sig själva nog var korrekta, men att de inte gick att jämföra på grund av de olika mätmetoder som fanns.⁸ Det kan också konstateras även här, att det inte i någon amerikansk utredning av oljekrisen har framkommit anklagelser mot oljebolagen för att avsiktligt ha försett den amerikanska administrationen med falska uppgifter. Däremot riktades i samtliga utredningar och i senatsförhören mycket skarp kritik mot de federala organisationernas arbete.⁹

10.4 Enskilda felaktigheter

Vi kan bland tidningarna finna ett flertal uppgifter, som styrker bilden av att bolagen manipulerat informationen, men som vid ett närmare skärskådande visar sig vara felaktiga. Ett exempel på detta får vi i Aftonbladet, i artikeln om den engelska situationen den 9 december. Det finns två punkter, som bör observeras i denna artikel. Det första gäller det påstådda avtalet mellan England och arabstaterna. Något sådant avtal fanns inte. Vad som däremot fanns var ett uttalande från vissa arabstater, om att England och Frankrike skulle erhålla 100 procent av september månads volym råolja oaktat produktionsnedskränkningarna.

Det är här värt att notera att inget av länderna hade fått denna kvantitet om OECD:s fördelningsprogram trätt ikraft. Som tidigare visats ökade också inskeppningarna av råolja till England under krisperioden med sammanlagt 10,6 procent.¹⁰ Den brittiska regeringen ansåg emellertid på grund av att man stod på den prioriterade listan, att man skall få all den olja man vill ha. Därför kallade den britiske regeringschefen Edward Heath till sig representanter för oljebolagen, för att förhöra sig om varför England inte fick ännu mer olja, ett krav som dock senare drogs tillbaka på grund av påtryckningar från övriga europeiska länder.¹¹ Stobaugh hävdar också, att den brittiska förvaltningen i detta fall var mer förstående för bolagens policy att dela oljan lika

mellan konsumentländerna, och att man i förhandlingarna om tilldelningen inte begärde att få all olja man ville ha utan endast "*a fair share (and perhaps a bit more)*".¹²

Den andra, mer anmärkningsvärda punkten, i Aftonbladets artikel är uppgiften om insynen. British Petroleum, vilket är den huvudsakliga råoljeimportören i England, var till mer än 50 procent ägt av den brittiska staten under oljekrisen, som alltså hade egen majoritet bland aktieägarna.¹³ Odell hävdar att de engelska regeringarna emellertid har valt att inte utöva den kontrollfunktion som representationen i bolagets styrelse ger dem möjlighet till, utan låter sina två direktörer agera som de anser bäst.¹⁴ Frågan om insynen i oljebolagets verksamhet blir därför till viss del hypotetisk – man var redan på insidan. Den intresanta frågan var istället kanske den, hur det kom sig att den brittiska regeringen inte utnyttjade denna ställning.

Även i Dagens Nyheter kan vi finna en del detaljer som är värda att ta upp. När det gäller beskrivningen av den danska situationen den 5 december är dessa uppgifter sannolikt inte korrekta. Enligt EG-statistik understeg de danska oljelagren under krisen inte 74 dagars förbrukning, och denna lägsta siffra återfinns i april 1974. Den 1 oktober 1973 var motsvarade oljelagren 91 dagars konsumtion.¹⁵ Inte heller Energiberedskapsutredningen tar i sin genomgång av erfarenheter från andra länder upp det problem, som påståendet i DN gör gällande. Enligt EBU samarbetade i stället oljebranschen, och administrationen i Danmark (med branschen som pådrivande), och detta samarbete skall enligt de danska utvärderingarna av krisorganisationen dels ha fungerat bra, och dels inte ha föranlett några organisatoriska förändringar. Om uppgifterna i Dagens Nyheter om att oljebolagen ljugit om lagersituationen hade varit sann, så hade detta säkert uppmärksammats av såväl EBU som EG-kommissionens rapport, vilket nu inte var fallet.¹⁶

Också i Expressen kan vi finna enskilda felaktigheter. När tidningen sålunda den 20 januari konstaterar, att regeringen är oljebolagens verkställande ransoneringsorgan har man vänt på fakta. Det var i själva verket så, att de i Sverige verksamma oljebolagen fungerade som ransoneringsorgan långt innan någon formell ransonerings genomfördes. Genom en uppgörelse med handelseministern och oljebranschen den 27 november fick oljebolagen myndighetsstatus, och skar ned leveranserna till förbrukarna med 25 procent, räknat på ett normalförbrukningsår.¹⁷ Ytterligare en felaktighet som Expressen förmedlar är uppgiften om de svenska oljebolagens vinster den 23 januari. Det får antas att

man menar de i Sverige verksamma oljebolagen, dvs även de internationella bolagens dotterbolag. Statens pris och kartellnämnd har 1972 i en utredning, om de i Sverige verksamma bolagens förhållande till sina moderbolag, visat hur skiftande vinsterna mellan bolagen är. Det är endast Mobil som under perioden 1960 – 1970 konstant visar underskott, medan de övriga bolagen – såväl svenska som dotterbolag, mestadels visar små vinster.¹⁸ Det kan diskuteras, vilket SPK gör, om vinsterna i Sverige är korrekta eller nedjusterade genom artificiella kostnadspålägg på råoljepriset vid köp från moderbolag till dotterbolag. SPK kommer dock inte fram till något ståndpunktstagande i denna fråga.

Vad gäller Svenska Dagbladets beskrivning av situationen är denna olika de tre övriga tidningarnas. I grunden är beskrivningen som vi har sett korrekt. Det påstående som kan återfinnas i artikeln den 29 november, där man säger att situationen var ny, var emellertid fel. Motsvarande typer av försörjningskriser hade förekommit flera gånger tidigare.¹⁹ Vad som gjorde 1973 års kris så allvarlig var, dels den stora efterfrågeöningen på oljeprodukter, och dels USA:s ökande beroende av import av råolja. Det var bl.a. mot denna bakgrund, som det politiska samarbetet inom såväl EG som OECD sprack, och orsakade att krisen förvärrades.

Det är emellertid lika viktigt att notera, att SvD som enda tidning lämnar upplysningar om oljebolagens bristande stöd från konsumentländernas regeringar. Detta är ett helt riktigt och viktigt påpekande. Konsumentländernas ointresse för dessa frågor manifesterade sig så sent som första veckan i oktober 1973, då OPEC och oljebolagen förhandlade i Wien. Ställda inför OPEC-staternas mycket hårda krav på prishöjningar genomförde oljebolagen en rundfrågning bland konsumentländer, och internationella organisationer för att få deras uppfattning om priset eller säkerheten i tillflöde var viktigast. Samtliga konsumentländer ansåg att oljebolagen inte skulle gå med på 100- procentiga prishöjningar. Resultatet blev att förhandlingarna avbröts, och att OPEC-staterna själva bestämde priset på råoljan.²⁰ Krisens förlopp visade just också, att det inte i något av konsumentländerna fanns någon beredskap i form av genomtänkt energipolitik att möta hotet med, vilket bl.a. Lucas har visat på i sin genomgång av EG-staternas energipolitik.²¹

10.5 Bedömning av informationen i tidningarna

Vid en jämförelse mellan de fyra tidningarna framstår deras respektive beskrivningar av oljebolagens information till de olika konsument-ländernas regeringar som helt olika. Läsaren möter i en tidning uppgifter om, att de internationella bolagen ljuger, men att de nationella bolagen och dotterföretagen gör så gott de kan. I en annan framkommer att samtliga oljebolag lämnar falska uppgifter, medan det i en tredje påstås att ingendera typen av bolag lämnar felaktiga uppgifter. Vi kan nu konstatera att det *inte* var så att bolagen höll tillbaka information, utan att det snarare var de olika västländernas bristande organisatoriska förberedelse, som skapade den kaotiska situationen. Dessa uppgifter möter oss dock endast i Svenska Dagbladet.

De flesta av de uppgifter Aftonbladet förmedlar i denna fråga kommer fram i samband med beskrivningar av, eller återgivanden av, handelsminister Feldts uttalanden i frågan. Den beskrivning av händelserna som blir resultatet innehåller två typer av uppgifter. Dels, att de multinationella oljebolagen – som är mäktigare än regeringscheferna – inte delar med sig av informationen, och dels att de svenska bolagen gör så gott de kan, och lämnar den information de har. Läsaren får också uppgift om att informationsproblemen var ett resultat av politiska svårigheter inom OECD – en upplysning som tidningen är ensam om att förmedla. Om man ser till enskildheter i framställningarna finns en del direkta felaktigheter, bland annat i fråga om situationen i England. Samtidigt framkommer även den korrekta uppgiften att de svenska bolagen, såväl dotterbolag som nationella, lämnade den information de hade. Sammantaget blir bilden splittrad. Brister i materialet finns, men knappast i en sådan omfattning att det totala intrycket blir missvisande.

Även hos Dagens Nyheter framkommer beskrivningen av händelserna på ett passivt sätt – det är inte tidningen som beskriver skeendena, utan bilden uppkommer genom de sammantagna effekterna av referat och intervjuer. Läsaren möter dock en förhållandevis entydig bild; de internationella oljebolagen lämnar felaktiga uppgifter, men de svenska dotterbolagen gjort så gott de kan.

Uppgifterna om de multinationella bolagens agerande möter oss genom återgivandet av Economist-artikeln och intervjun med Charles Levinson, och här finner vi också uppenbart felaktiga beskrivningar.

När det gäller de svenska bolagen återges handelsministerns uttalanden om informationen, och på samma sätt som i Aftonbladet är det dessa uppgifter, som sätter sin prägel på beskrivningen. Återgivandet av Kjell-Olof Feldts tal i riksdagen och uppgifterna från Pris- och Kartellnämnden gör att bilden mot slutet av perioden ändras, så att uppgifterna – att oljebolagens inte har lämnat vilseledande information – får större utrymme. Det går därför inte heller här att säga att bristerna är påfallande. Detta innebär dock, lika litet som i fråga om Aftonbladet, att den bild som serverades läsaren speglade verkligheten på ett helt korrekt sätt.

När det gäller Expressen är situationen en helt annan. Uppgifterna om hur oljebolagen bluffat den svenska regeringen – såväl de multinationella som de svenska – var legio i tidningens rapportering under perioden. I likhet med den tidigare behandlade rapporteringen är det här möjligt att tala om en redaktionell linje i nyhetrapporteringen. Detta intryck förstärks av att referat av andra aktörers verklighetsbeskrivningar – liksom i de tidigare kapitlen – utnyttjas som argument för att tidningens egna beskrivning är korrekt. Tidningens uppgifter ger entydigt vid handen, att oljebolagen lämnade felaktig information – inte vid något tillfälle i det omfångsrika materialet kan vi finna uppgifter som tyder på att så inte skulle ha varit fallet. Som vi har sett var denna beskrivning falsk, och tidningens hela framställning är sådan att den inte kan anses uppfylla rimliga krav på korrekt information på någon punkt.

Svenska Dagbladets rapportering uppvisar den motsatta bilden i förhållande till Expressen. Här finner vi, vid de två tillfällen frågan behandlas, detaljerad information som ger vid handen att det inte var den bristande informationen från oljebolagen som förorsakade det kaotiska läget, utan den bristande organisationen inom konsumentländerna. Tidningen förmedlar genom dessa två artiklar en bild av det verkliga förhållandet, som sammantaget är mer korrekt än vi kan finna i någon av de andra tidningarna. “

10.6 Fotnoter till kapitel 10

- 1) *SOU 1975:60*, 276 och 469. Bränslenämnden framhåller också i sin utvärdering att den av oljebolagen framställda datakatalogen var mycket betydelsefull.
- 2) *Ibid.*, 511-512. Se även SIARs rapport i *SOU 1975:61*, 595

- 3) *SOU 1975:60*, 120. Se även *Ibid.*, 277.
- 4) *Huss*, 1974,8.
- 5) *Lantzke*, 1975,219f. Se även *Turner*, 1978,177f.
- 6) Uppgifterna om OECD:s oljekommittés misslyckande är legio. Se *Lantzke*, 1975,220, Kjell-Olof Feldt i *Riksdagsprotokollet 31/1 1974*, 20 m.fl. Uppgiften om ad-hoc-gruppen ur *OECD-observer*, Nr 70, 1974, 38.
- 7) *National Journal Reports*, 1974,278. Guvenör Love – själv chef för Vita husets Energy Policy Office under krisen – uppger i *Oil, Negotiations, OPEC and the Stability of Supply*, 1973,277 att det fanns 73 olika federala instanser som sysslade med energifrågor i någon form.
- 8) *National Journal Reports*, 1975,984. Ett exempel är tulluppgifter. Dessa uppgifter gäller endast olja som har kommit in på marknaden – vilket innebär att om olja ligger i USA, men i lager för ännu ej förtullade varor, kommer denna ej att räknas in. Ett annat problem är att den amerikanska statistiken uppger utskeppningsland, inte ursprungsland. Detta gör att ex.v. Nederländska antillerna framstår som en mycket stor exportör av oljeprodukter till USA, beroende på att det finns ett stort raffinaderi därstädes.
- 9) Se ex.v. *Oil, Negotiations, OPEC and the Stability of Supply*, 1973, VI: "The hearings showed that there was an absence of governmental coordination in attempts to deal with the energy crisis, and that no concerted efforts at planning for our future needs were being undertaken." I *CES*, 1974, ägnas hela första delen åt den dåliga amerikanska statistikinsamlingen.
- 10) *COM(75)675*, 1975,60.
- 11) *Stobaugh*, 1975,189.
- 12) *Ibid.*
- 13) *Ibid.*, 189. *Odell*, 1981,15. Uppgifterna om brittiska regeringens aktieinnehav går isär. *Stobaugh* uppger innehavet till 48 procent, medan *Odell* anger det till över 50 procent, med undantag för en kort period under sextiotalet då det skall ha legat på 49 procent.
- 14) *Odell*, 1981,15 och *Wilkins*, 1975,176 not 11
- 15) EEC, citerat i *Prodi & Clo*, 1975,101
- 16) *SOU 1975:61*, 30f. *COM(75)675*, 1975,66, tabell 13. EG-kommissionen uppger att Danmark under hela krisen fick en nedsättning av oljelagren med 12,3 procent. För december gäller 10,4 procents mindre lager.
- 17) *Det Ekonomiska Försvaret*, 1-2 1974,22. *SOU 1975:60*, 318. "Normalförbrukningsåret" utgjorde ett sådant administrativt problem som "lurade" de svenska statistikinsamlarna därigenom att det inte tog hänsyn till när på året villaägarna hade fått påfyllt.
- 18) *Stiens Pris- och Kartellnämnd*, 1972, tabell 12. SPK ger vinstsiffrorna för åren 1960,65,68,69 och 1970.
- 19) *Smart*, 1975, 260-264. *Smart* visar att varken embargopolitiken eller nationiseringarna eller prishöjningarna var i sig nya fenomen. Däremot, hävdar han, att det var kombinationen som orsakade att inget i förväg uppgjort handlingsmönster fungerade. Jmf. *Barger*, 1976,151.

- 20) Enligt *Multinational Oil Corporations*, 1975,149, tillfrågades under perioden 9 oktober till och med 11 oktober England, Nederländerna, Västtyskland, Italien, belgien, Frankrike, Spanien, Japan, USA, OECD och EG innan oljebolagen tackade nej till OPEC-ländernas bud. Den 16 oktober höjde OPEC-länderna oljepriset med 70 procent.
- 21) *Lucas*, 1977,54ff. I och med Englands inträde i EG kom energipolitiken att låsas i ett dödläge. Detta berodde på stridigheter mellan England och Holland å ena sidan, och Väst-Tyskland å den andra. Stridigheterna gällde i första hand stenkolkssubsidier till stålindustrin, och i andra hand Euroatoms fortlevnad.

11 De internationella bolagen vill slå ut sina små konkurrenter!

Det finns i tidningarna uppgifter som gör gällande att de internationella oljebolagen hade ytterligare ett motiv för att skapa, eller i vart fall utnyttja, oljekrisen. Enligt dessa uppgifter skall de ha startat, eller utnyttjat krisen för att stoppa konkurrensen från de mindre bolagen – såväl de oberoende som de nationella. Uppgifterna om detta motiv förekommer ofta samtidigt med de uppgifter som gör gällande att motivet var att öka vinsterna.

Även när det gäller motivet att stoppa konkurrenterna finner vi uppgifter om olika metoder för att nå målet. Det rör sig om påståenden prismanipulation – orättmätiga prishöjningar vid försäljning till konkurrenter, eller om leveransmanipulation - vägran att leverera olja eller raffinerade produkter.

De uppgifter i tidningarna som framhåller detta motiv är betydligt mer sparsamt förekommande än de uppgifter som tar upp vinstmotivet. Så har exempelvis Aftonbladet på denna punkt inga upplysningar, medan Dagens Nyheter lämnar uppgifter i tre omnämmanden, Expressen i sju och Svenska Dagbladet i tre.

	AB			DN			Exp.			SvD		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Ej specific källa												
Expert				2								
Fackl. repr.												
Myndighet				1			1			1		
Oljebolag										1		
OPEC												
Politiker												
Press												
ANTAL ENHETER	0	0	0	0	0	3	6	1	0	1	0	2
1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat												

11.1 Ohemula prishöjningar?

Vi har tidigare mött påståendet, att de internationella oljebolagen gjorde ohemula påslag på priserna för att öka sina vinster, och här möter vi samma påstående kopplat till ett annat motiv. När det gäller *hur* de internationella bolagen skall ha agerat för att tränga ut sina konkurrenter, är prishöjning den vanligaste metoden som framkommer. Uppgifterna gör gällande att de fristående bolagen får betala mer för raffinerade produkter, eller råolja än vad de internationella bolagens dotterbolag får göra, och att de senare därför skulle kunna göra marknadsvinster.

11.1.1 Dagens Nyheter

All information som kommer läsaren till del via Dagens Nyheter kommer genom återgivandet av andra parter utsagor. Den första beskrivningen kommer från Gunnar Adler-Karlsson, som i sin artikel den 11 december framhåller:

"De små och självständiga företagen antingen får ingen tilldelning eller tvingas köpa till priser som ligger över dem storbolagen själva betalar. Vilket leder till att de går i konkurs och måste läggas ner. Eller kanske säljs ut till låga priser, då ofta just till storbolagen. 2000 oberoende bensinstationer inom USA har på detta sätt slagits ut de sista åren. Vilket naturligtvis ökar storbolagens monopolmakt än mer!"

Den västtyska kartellnämnden väckte under vårvintern uppseende, genom att anklaga ett antal internationella oljebolag, för att ha manipulerat marknaden i Västtyskland i avsikt att skapa sig större marknadsandelar. Den 9 februari refereras i Dagens Nyheter anklagelserna, att de multinationella bolagen skulle ha sålt olja billigare till sina egna dotterföretag, än till fria importörer

"Enligt de undersökningar som kartellnämnden gjort framgår det att holländska dotterbolag till multinationella oljekoncerner delvis krävt mer än dubbelt så höga priser av fria tyska importörer än vad tyska dotterbolag fått betala. Härigenom anses det bevisat att de fria importörerna skulle trängas bort från marknaden."

Samtidigt refereras även kartellnämndens varning för den generella slutsatsen, att de internationella oljebolagen alltid givit de västtyska dotterbolagen lägre priser – tvärt om konstaterar kartellnämnden, att vissa dotterbolag får betala avsevärt högre priser än de västtyska för-

säljningspriserna, för att på detta sätt föra ut vinster från tyskland utan skatt. Det blir således knappast någon entydig bild av förfarandet som kommer läsaren till godo.

11.1.2 Expressen

I motsats till Dagens Nyheter kommer all beskrivning av verkligheten i Expressen från tidningen själv. Läsaren finner ett antal uppgifter om de små oljebolagens prissituation, och här är utgångspunkten ofta svenska OK. Den 6 november uppges att pirater som OK och UNO-X nu har tystats, som prisregulatorer och inte längre kan pressa några priser. Expressen avslutar med att konstatera att liksom i USA har de små och prisreglerande bolagen på ett eller annat sätt tystats. Av texten framgår också klart, att de internationella bolagen har tjänat på detta, och att det inte går att bli fri från tanken att den påstådda oljebristen är en komplott för att pressa upp priserna. Samma typ av uppgifter återkommer den 15 november, då Expressen påstår att de stigande råoljepriserna varit till fördel för de multinationella oljebolagen, därför att att de statliga och fristående bolagen inte kunnat fortsätta att konkurrera, eftersom de var oändligt mycket mer känsliga för prisökningar. Ytterligare uppgifter om de små bolagens får läsaren den 16 januari, då det uppges att OK – prisledaren – har tystats effektivt, och bara får bensin så länge man inte bråkar.

Även Expressen tar den 26 januari upp den västtyska kartellnämndens uppgifter, men här får dessa uppgifter tjäna som exempel på att tidningens beskrivning av verkligheten är korrekt: *"Yrvakna politiker i Västeuropa och USA börjar upptäcka vad kritiska röster ropat i årtal: att de stora oljebolagen sedan mycket länge fifflat med priser och marknader på konkurrenternas bekostnad."* I den efterföljande beskrivningen uppger tidningen att en medlem av förbundsdagen har läckt ut en hemlig rapport från ekonomidepartementet där fem internationella oljebolag anklagas för att ha knäckt konkurrenterna, fifflat med bokföringen och skapat en konstlad brist på olja i europa. Tidningen anger också bolagen som anklagades: *"Fem multinationella jättar namnges i rapporten: Esso, Mobil, Chevron, Shell och BP. Bolagen tillbakavisar givetvis upprört alla anklagelser."* Det lakoniska konstaterandet om bolagens förnekande är sådant att det starkt måste ifrågasättas om det inte innebär ett brott mot kravet på neutral presentation.

11.1.3 Kartellnämndens anklagelser

Om vi ser till de uppgifter som lämnas, stämmer de med verkligheten? Utnyttjade de internationella oljebolagen krisen – eller rent av skapade den – för att kunna pressa de mindre konkurrenterna av marknaden? Var den tyska kartellnämndens anklagelser korrekta? Detta är en av de frågor som EG-kommissionen tittat extra noga på, och slutsatsen som kommissionen drar blir att någon prisdiskriminering med detta motiv inte förekommit från de internationella bolagens sida. Samtidigt är det helt korrekt, att stora prisskillnader fanns mellan priset på den olja som såldes till oberoende oljebolag och samma olja som såldes till dotterbolag. Hur förklara detta? Svaret ges av kommissionen: Det var graden av hänsyn till Rotterdammnoteringarna, som avgjorde skillnaderna i pris. När olja eller oljeprodukter såldes till de oberoende bolagen togs större hänsyn till dessa priser än när varorna såldes till dotterbolag. Det skall också poängteras att det var de oberoende bolagen själva, som tidigare krävt större hänsyn till spotmarknadspriset, eftersom detta regelmässigt dragit ned det totala priset. Nu vände denna trend genom knappheten på olja. I fig. 11.1 och 11.2 visas två *exempel* på effekterna av Rotterdammnoteringen på det pris som togs ut från fristående bolag respektive systerföretag.

I fallet med den högoktaniga bensinen ser vi att priserna för dotterföretaget och det fristående bolaget ökar på samma sätt, även om det ökar mer för det fristående bolaget. I detta exempel spelar noteringarna för spot-olja uppenbarligen mycket liten eller ingen roll, både för oberoende och dotterbolag. När det gäller Gas Oil-exemplet finner vi en annan prisbild, där Rotterdammnoteringarna uppenbarligen spelar en större roll. Här kan ses att föregående månads pris på Rotterdammmarknaden har en kraftig inverkan på försäljningspriset till det oberoende bolaget.

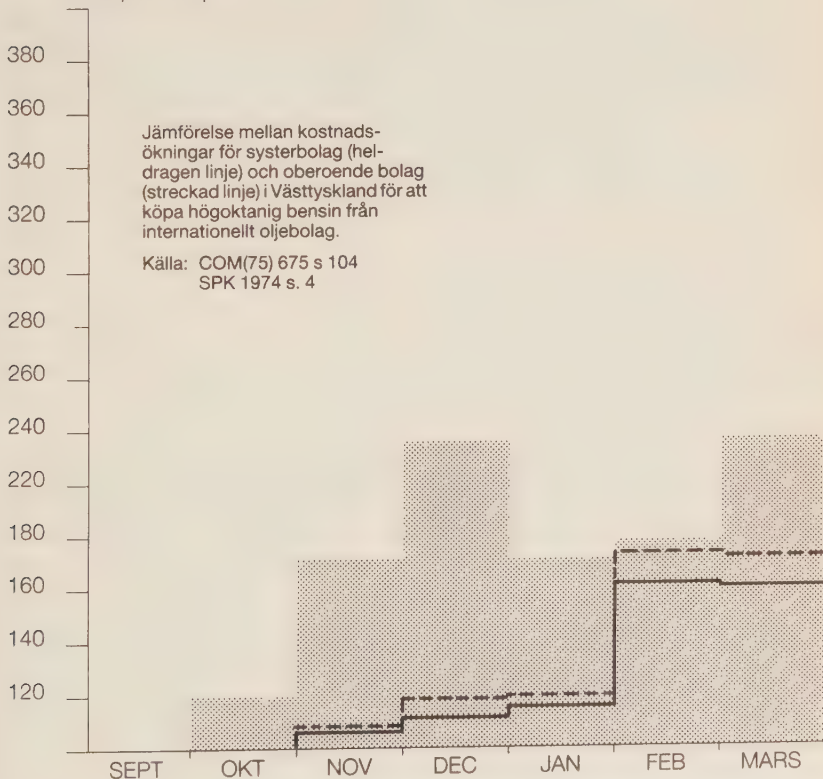
Det skall betonas att diagrammen redovisar ett bolags förhållanden – dock ej samma i de två diagrammen – och att detta förhållande ej behöver gälla hela branschen. Kommissionen konstaterar emellertid att de prisskillnader som finns mellan olja levererad till egna dotterbolag jämfört med olja levererad till tredje part var helt beroende på de olika beräkningsgrunderna för priset. Vid beräkningen av priset till de oberoende bolagen togs – som i exemplet med Gas Oil ovan – större hänsyn till spotmarknadspriset, vilket kom att höja dessas priser snabbare än för de bolag som hade långtidskontrakt.¹ Detta var baksidan –

för de fria importörerna – av det system som tidigare under sjuttiotalet gjort det möjligt för dem att köpa oljeprodukter billigare än de internationella bolagens dotterbolag.

Kommissionen konstaterar också att prissättningen mellan moder- och dotterbolag inom samma koncern, som den var utformad under krisen, endast återspeglar oljeprodukternas verkliga kostnader *om* marknaden är stabil under en längre tid.² Eftersom krisen i många stycken gjorde denna prissättningsmekanism helt artificiell skapades enligt kommissionen underlag för just den form av misstro, som den tyska kartellnämnden var ett utslag av.

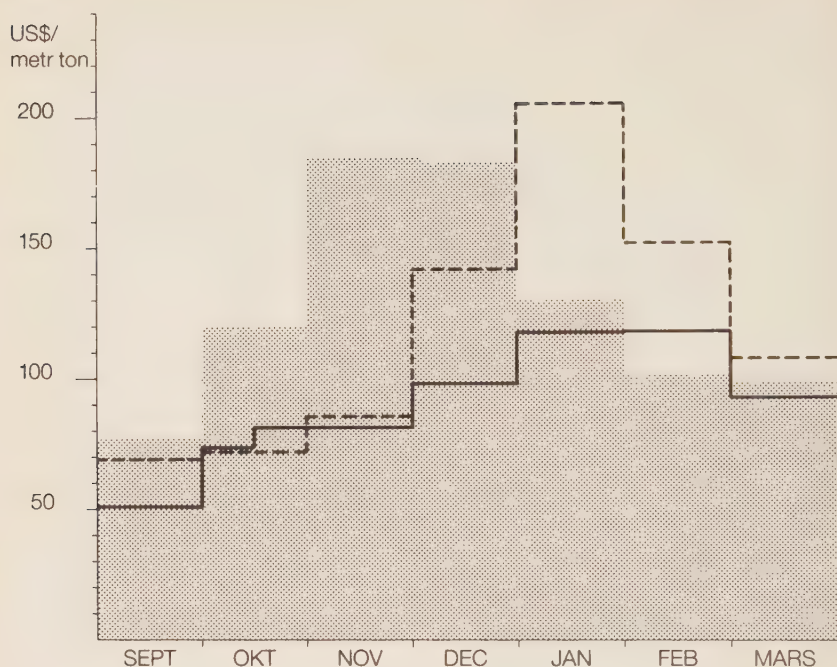
Diagram 11:1

400% av septemberpriset

Det skuggade fältet utgör Rotterdamnoteringen för 98–99 oktanic bensin under perioden.

Diagram 11:2

Jämförelse mellan ett internationellt oljebolags priser på Gas Oil till systerföretag i Tyskland (—) och fristående företag i Tyskland (---). Rotterdamnoteringen på Gas Oil (.....).

Källa: COM(75) 675, 125
SPK 1974, 4

Innan vi lämnar den västtyska kartellnämndens anklagelser så måste en kommentar göras angående Expressens rapportering. Denna innehåller flera felaktigheter. Det var inte det västtyska ekonomidepartementet som stod bakom anklagelsen, och denna uppgift är desto mer anmärkningsvärd eftersom departementet i mars förnekade att kartellnämndens anklagelser var sanna.³ Expressen namnger också fel bolag; i tidningen konstateras: "Fem multinationella jättar namnges i rapporten: Esso, Mobil, Chevron, Shell och BP." I själva verket var det Aral, Shell, BP, Texaco och Esso som anklagades av nämnden.⁴

11.1.4 Pressad prispressare?

När det gäller frågan om de svenska bolagens prisledande funktion kan konstateras att inte heller i detta fall är de uppgifter Expressen förmedlar korrekta. Som vi har sett så framhåller tidningen vid flera tillfällen OK och andra svenska småbolag som prisledande och som outhärliga konkurrenter för att hålla priserna nere. Stämmer detta? Hindrades priskonkurrensen genom att OK var tvungna att köpa olja från Texaco? Pris och kartellnämnden, SPK, har gjort en sammanställning över prisutvecklingen på petroleumprodukter under perioden 1 oktober 1973 till 15 maj 1974. Här finner vi att OK vid krisens ingång, i fråga om de flesta produkter, hade ett pris som var lägre än flertalet andra oljeföretag, men det var inte det lägsta i någon kategori utom motorbrännolja. BP:s lågprisstation Mack var den verkliga "prispressaren" och hade ett pris som låg 8 öre under OK:s vad gällde bensin. Inte heller framgår det av materialet att OK eller Nynäs skulle ha höjt sina priser senare än konkurrenternas, – eller sänkt det tidigare – vilket borde ha kännetecknat en "prispressare".⁵

11.2 Leveransvägran!

Den andra metoden som skall ha begagnats av de internationella bolagen är, att de med krisen som förevändning skulle ha trängt sina konkurrenter från marknaden genom att vägra dem leveranser. Uppgifterna syftar här uppenbarligen på oberoende återförsäljare, oberoende raffinaderier, eller andra som köpte sin råolja eller sina raffinerade produkter från de internationella oljebolagen. Här är uppgifterna fåtaliga, och inte i något fall speciellt konkreta.

11.2.1 Dagens Nyheter

I Dagens Nyheter finner vi den *11 december* en direkt koppling mellan, att de internationella bolagens skapade krisen, och att de gjorde det för att småbolagen skulle slås ut. Detta får läsaren veta i professor Gunnar Adler-Karlssons artikel, där det konstateras att knappheten på bensin i första hand drabbar de små oberoende bolagen, eftersom de internationella bolagen självfallet i första hand distribuerar bensin och olja till sina egna raffinaderier: "*2000 oberoende bensinstationer inom USA*

har på detta sätt slagits ut de sista åren. Vilket naturligtvis ökar storbolagens monopolmakt än mer!”.

11.2.2 Expressen

Även i Expressen kan läsaren finna uppgifter som gör gällande att de internationella bolagen strypt leveranserna till de mindre bolagen, och att de därigenom skulle ha tjänat på krisen. Inte heller här är uppgifterna helt klara vad gäller kopplingen handling/motiv, men den 7 januari påstås att de stora bolagen tog chansen att tränga ut konkurrerande småkedjor genom att utnyttja *”en till stor del inbillad bristsituation.”* Genom detta skrivsätt antyds att bolagen förvärrade krisen, och denna vaga skrivning återkommer den 16 januari då det uppges att OK – prisledaren – har tystats effektivt: *”Visserligen får OK bensin- och oljeleveranser i någorlunda normal omfattning. Men det är bara så länge OK inte bråkar.”* Hur skall då OK kunna bråka? Genom att pressa priserna, vilket de internationella bolagen nu har förhindrat. Därmed har man också indirekt sagt att de stora bolagen hotat med leveransnedskärningar för att stoppa priskonkurrens. Riktigt entydigt framkommer dock inte detta påstående i Expressen förrän den 4 februari. Här konstateras att under rubriken **”WATERGATE ÄR EN BAGATELL JÄMFÖRT MED OLJESKANDALEN”** att de internationella oljebolagen tjänat på krisen i flera led;

”I detaljhandelsledet, dvs bensinmackarna, så hotade de så kallade independents – som alla sålde bensin billigare än jättarna – ”de sju systrarnas” dominans. Mellan 1960 och 1972 växte independents marknadsandel i USA från 10 procent till 25 procent. Med krisen som förevändning avbröts de stora leveranserna till många oberoende kedjor. Resultat: en oändlig rad konkurser. Hotet från independents är avväjrt. Risker för press på priserna försvinner.”

Klarare än så kan det inte sägas.

11.2.3 Svenska Dagbladet

Läsaren av Svenska Dagbladet finner ett fåtal uppgifter omkring detta motiv, och bilden är splittrad. Vi finner såväl material som gör gällande att nedskärningar har förekommit, som motsatsen. Den senare typen finner läsaren i en intervju OK-chefen Harry Holmberg den 4 januari:

”Från OK:s utgångspunkt har de internationella bolag vi har kontakt och

kontrakt med skött sig helt perfekt gentemot oss. Vi har inte fått större neddragningar än deras egna dotterföretag.”

Den 31 december lämnas uppgifter, som tyder på att krisen utnyttjats eller skapats för att slå ut konkurrenterna. I en artikel refereras statsåklagarens i New York beslut att undersöka varför det ligger tankers och trängs utanför New Yorks redd och väntar med lossningen. Svenska Dagbladet återger även den misstanke som föranlett undersökningen – att bränslebristen bara är påhittad av *”stora oljebolag som handlar i maskopi för att knäcka småfirmorna”*.

Den 23 januari får läsaren en beskrivning av kongressens undersökningar av oljekrisen, och i artikeln konstateras dels att de amerikanska oljebolagen har gjort stora vinster, och dels att *”de haft ett påtagligt intresse av att eliminera de självständiga oljeproducenterna i USA och driva priserna i höjden.”* Det väsentliga är emellertid att tidningen samtidigt uppger att en energikris som drabbar en hel värld inte enbart kan bero på en konplott mellan storbolagen i USA, och därmed förnekar att de internationella bolagen handlat i enlighet med sitt intresse. Som vi kan se är inte metoden klart utsagd här – bara att det funnits ett påtagligt intresse av elimination. Det är vidare tveksamt vad SvD här verkligen avser med *”självständiga oljeproducenter”*. Jag antar att man menar bolag som på något sätt var beroende av de internationella oljebolagens leveranser – fristående raffinaderier och återförsäljare. De oberoende produktionsbolagen hade, som vi sett tidigare, synnerligen goda dagar på den hårt reglerade amerikanska oljemarknaden, och kunde dessutom inte pressas ut genom att priserna höjdes, något som antyds i SvD-artikeln.

11.2.4 ”No abuse”

Vad kan vi då säga om leveranserna till tredje part från de internationella oljebolagen? Minskade dessa under krisen på det sätt som en del tidningsuppgifter gör gällande? Svaret är nej. EG-kommissionen har specialgranskat försäljningen av oljeprodukter till *”tredje part”*, både vad gäller priser och volymer. Rent allmänt konstaterar rapporten, att de oberoende kedjornas problem startade redan 1972, då efterfrågan översteg tillgången. Detta innebar att inga extravolymer fanns att tillgå på den fria marknaden, vilket de små återförsäljarna tidigare levt på.⁶ Specifikt med referens till krisen gör dock rapporten

ett klart konstaterande att de internationella oljebolagen ej missbrukat sin position: *"Nevertheless the Commission discovered nothing in this developement indicating abuse by the oil companies of their collective dominant position."*⁷

Ytterligare ett indicium för att något missbruk i form av leveransvägran ej förekom är antalet konkurser och övertaganden. Om de internationella oljebolagen — som var leverantörer till de oberoende kedjorna — skapade eller utnyttjade krisen i avsikt att slå ut dessa, så bör resultatet ha visat sig i antalet utslagna bolag. Strypta leveranser och/eller höjda priser borde ha lett till att många oberoende bolag inte haft råd att fortsätta sin verksamhet. Om antalet konkurser däremot var litet eller normalt, så förefaller det osannolikt att den form av diskriminering som tidningarna här talar om har förekommit. EG-kommissionen gör just detta antagande, och om man ser till alla kategorier av petroleumhandeln, så var det mindre än en procent av företagen som gjorde konkurs eller köptes upp, detta trots krisen. Kommissionen konstaterar också, att det var de statliga priskontrollerna som orsakade de svåraste problemen, för de oberoende företagen i Europa.⁸

Det kan i detta sammanhang vara intressant att citera OK-representanterna i den hearing som Energiberedskapsutredningen genomförde. Man frågade då om leveranserna till de oberoende bolagen hade minskat med hänsyn till prissättningen på marknaden. Svaret från OK:s representant var entydigt:⁹

"OK är ju helt fristående från de internationella oljebolagen. OK handlar med flera av de här representerade oljebolagens moderföretag. Under krisen köpte vi endast raffinerade produkter, ej råolja. De internationella oljebolagen uppträdde helt korrekt under krisen. Ingen favorisering av de egna dotterföretagen skedde. OK fick sin andel av "kakan"."

Även Nynäs och de övriga svenska företagen i hearingen uppger att de hade samma erfarenhet. Som vi kan se är detta samma information om förhållande, som framkom i Svenska Dagbladets intervju.

11.2.5 75 000 nedlagda bensinstationer per år

Som vi ser så får vi genom att tre tidningarna uppgifter som ger vid handen att oljekrisen i USA startades, eller utnyttjades av de internationella oljebolagen för att slå ut de mindre bolagen. Kan vi säga någonting om dessa uppgifters riktighet? Finns några uppgifter som

tyder på att så skulle ha varit fallet? Även svaret på denna fråga måste bli nej. Uppgifterna om att de internationella bolagens sökt slå ut sina små konkurrenter genom leveransvägran, var en av de stora anklagelsepunkter som togs upp i senator Henry Jacksons utskottsförhör under januari 1974. Gång på gång återkommer man i förhören till denna fråga. Det visar sig härvid när man ser på de data som de internationella oljebolagens representanter – motvilligt – lämnar ifrån sig, att det finns mer än 300 000 bensinstationer i USA. Omsättningen, dvs försäljning till licensinnehavaren eller andra bolag eller nedläggning, av bensinstationer under ett normalt år är runt 25 procent, dvs 75 000 per år.¹⁰ Gunnar Adler-Karlssons påstående i DN om 2000 nedlagda bensinstationer framstår i relation till i ett annat perspektiv.

Det går emellertid även att se uppgifterna i tidningarna som gällande hela oljebranschen, dvs inte bara bara bensinstationer utan även inkluderande oberoende bolag, raffinaderier, återförsäljare m.m. Det finns fog för en sådan tolkning; Svenska Dagbladet talar om "*de små självständiga oljeproducenterna*" och "*småfirmorna*", medan det i Dagens Nyheter talas om självständiga företag med referens till raffinaderier och bensinmackar. Expressen talar i texten uteslutande om bensinmackar, men använder den 4 februari termen independents, vilken vanligtvis inte används om återförsäljare, utan om produktionsbolag som kan vara hur stora som helst, men som inte tillhör "*de sju systrarna*". Inte heller om man låter uppgifterna om leveransvägran referera till hela oljemarknaden stämmer de, vilket kan visas på flera sätt. Dels visar officiell statistik från USA att marknadsandelen för försäljare av bensin som inte kom från de "stora" bolagen var lika stor 1974 som 1972, 12,9 resp 12,8 procent. Andelen återförsäljare, som var oberoende av såväl multinationella som nationella bolag ökade från 9,5 procent till 11,5 procent under samma period.¹¹ Dels ökade vinsterna för de nationella bolagen i USA, dvs de som inte tillhörde gruppen multinationella, (the independents) mer under oljekrisen än de multinationella bolagens. Vissa av dessa "små" företag gjorde rent spektakulära vinster, mycket beroende på att den "nya" amerikanska oljan följde den arabiska i prissättningen, trots att utvinningskostnaden var densamma.¹²

När det gäller påståendet att oljebolagen lät tankfartyg ligga på redden i väntan på lossning i avsikt att slå ut små konkurrenter så har redan tidigare visats att så inte var fallet. Tilläggas bör, att det inte ens teoretiskt gick att förfara på detta sätt eftersom den amerikanska

regeringen inte tillät skilda priser i skilda hamnar under perioden i fråga. Det pris man fick ut var helt beroende av det pris man betalt när lasten köptes.¹³ Att i sådant fall ligga och vänta på lossning skulle innebära en ekonomisk förlust. Ett liknande förhållande råder på raffinaderisidan, där den amerikanska administrationen – som jag tidigare redogjort för – genomförde ett obligatoriskt delningsprogram. Programmet innebar inte endast att olja skulle delas mellan raffinaderier så att varje raffinaderi skulle kunna utnyttja 90 procent av sin kapacitet – oavsett ägare – utan även att administrationen bestämde produktionsinriktning.¹⁴ Det faktum att allokeringsplanen – som tidigare redogjorts för – sannolikt förvärrade krisen och störde energifördelningssystemet i USA till den grad, att många anser att det var detta som skapade krisen, förtar inte det faktum att det i hög grad omöjliggjorde diskriminering av fristående raffinaderier.¹⁵ Det går mot bakgrund av det källmaterial som finns, och de uppgifter som lämnats däri, att göra högst troligt att det inte förekom den form av diskriminering som bilden i tidningarna här förmedlar. Detta motsäger inte det faktum, att situationen inom många led av oljeproduktionen i USA var synnerligen kaotisk. Som ett ytterligare bevis för detta talar att senator Jackson i sina kommentarer efter avslutade undersökningar konstaterar att bolagen inte skapade krisen, även om man drog nytta av den. Det är också värt att lägga märke till att den skarpaste kritiken i senatsförhören riktades emot den amerikanska administrationen, och framför allt dess brist på statistik över tillgångar på energi.¹⁶

Om vi skall sammanfatta detta avsnitt kan vi säga att det inte i någon av de statliga undersökningar som genomförts i Europa eller USA, visats på någon diskriminering gentemot köpare av olja som *inte berott på embargo-situationen*. Tvärt om framhåller man att de internationella bolagen ofta sökte fullfölja sina långtidskontrakt, även om de hade ont om råolja själva. Ett exempel på detta är gemensamma "pooler" i Holland och Sverige, där de små företagen kunde hållas skadelösa i görligaste mån.¹⁷

11.2.6 David mot Goliat?

Den bild som vi får genom beskrivningarna i såväl Dagens Nyheter som Expressen – att de oberoende bolagen är ensamma bensinmacksföreståndare i kamp mot multinationella giganter är klart missvisande. Det finns därför anledning att närmare se på hur denna bild uppkommit.

Om vi ser till uppgifterna i Dagens Nyheter, men framför allt Expressen, så ser vi att det som frammanar bilden av en kamp mellan de oberoende bolagen och de internationella är valet av beskrivningssätt. De oberoende bolagen omtalas i texterna som "små", "nationella", "prisreglerande", medan de integrerade oljebolagen genomgående kallas "multinationella jättar" och "storbolag". Ser vi till det faktiska förhållandet innebär denna beskrivning utan tvekan en relevansbrist som orsakas av missvisande proportioner. Ett exempel är British Petroleum (BP), som med denna terminologi skulle kunna räknas som oberoende eller litet, då bolagets aktiemajoritet ägs av brittiska staten. Statliga bolag i europa är också CFP, det 19:e största industriföretaget i världen som ägs av franska staten, och ENI, världens 25:e största företag som är helägt av italienska staten. I VEBA, som har större raffinaderikapacitet i europa än exempelvis Gulf och Socal, har den västtyska staten ett dominerande ägarintresse. Till detta kommer flera hundra företag i europa, som ofta är större än de s.k internationella bolagen på sina respektive europeiska marknader – sammantaget svarar de för mer än 20 procent av distributionen av oljeprodukter i europa.¹⁸ Det finns vidare en rad verksamheter som är samägda mellan internationella och nationella bolag – ett exempel är OK:s och Texacos raffinaderi i Brofjorden.

Klarast möter läsaren påståendena om "pirater" när det gäller den svenska marknaden. Den genomgående uppfattningen som återges i Expressen, och även i Dagens Nyheters artikel, är att OK lever på "smulor från den rike mannens bord", och att OK, Nynäs m.fl. genom att vara prisledande har ådragit sig de multinationella bolagens miss-hag. Denna bild måste betecknas som missvisande. OK hade 1973 den näst största marknadsandelen i Sverige om man ser till alla oljeprodukter. Man hade exempelvis 1970 16,9 procent av bensinförsäljningen, vilket gjorde att företagets marknadsandel var näst störst bland alla oljebolag. 1971 hade andelen ökat till 18,3 procent. Totalt sett var OK:s marknadsandel i Sverige 1970 större än Essos.¹⁹ Nynäs hade inom de tunga produkterna en marknadsandel som var större än 25 procent.²⁰ Att kalla två av de största företagen på marknaden för "små och prisreglerande pirater" ger en minst sagt missvisande bild av verkligheten. Ytterligare ett exempel på de felaktiga proportioner Expressen förmedlar till sina läsare finner vi den 4 februari, då tidningen jämför "independents" med bensinmackar. Independents brukar användas som en beteckning för de mycket stora bolag som inte tillhör de

”sju systrarna”, och som under krisen svarade för c:a 50 procent av USA:s import av råolja och raffinerade produkter.²¹

11.3 Bedömning av informationen i tidningarna

Vi finner i materialet ytterligare ett motiv som tillskrivs de internationella bolagen; att pressa de oberoende konkurrenterna av marknaden. Beskrivningarna av detta är mycket knapphändiga, men två metoder kan skönjas genom de uppgifter tidningarna förmedlar. Det rör sig dels om en prismanipulation, där de internationella bolagen sägs ha höjt priserna till de oberoende bolagen mer än till sina egna dotterbolag, och dels om en leveransmanipulation, där leveranser av olja och/eller oljeprodukter skall ha stoppats eller fördröjts för att på detta sätt knäcka konkurrenterna.

Som har visats i detta kapitel var uppgifterna felaktiga. Inte i någon av de utredningar som gjorts efter krisen – i USA eller i Europa – har någon av dessa former av marknadsmanipulation påvisats. Inte heller uppgifterna från de oberoende bolagen själva ger något sådant vid handen.

Uppgifterna i de olika tidningarna är mycket knapphändiga. Aftonbladet lämnar inga upplysningar om detta, och Dagens Nyheter har endast två artiklar. I den första finner vi emellertid båda de olika metoderna och motivet sammankopplade, och explicit också att de internationella oljebolagen har startat krisen. I den andra återges Västtyska kartellnämndens anklagelse om manipulation av priser till oberoende oljebolag. Sammantaget blir därför den bild som förmedlas till läsaren entydig och felaktig. Relevansbristen förstärks i den första artikeln av, att förhållandet mellan oberoende och internationella bolag ges felaktiga proportioner. De oberoende och nationella framställs här som mycket små och obetydliga, vilket de inte var.

I Expressens fall är situationen liknande, men mer accentuerad. Här är de bristande proportionerna i beskrivningen än klarare, och uppgifterna om hur de oberoende bolagen manipulerats mer frekventa. Den sammantagna bilden blir därför än mer felaktig än hos Dagens Nyheter, och bristerna mer framträdande.

Hos Svenska Dagbladet är läget något annorlunda. Här finner läsaren såväl uppgifter om att någon manipulation ej förekommit, som uppgifter om motsatsen. När det gäller USA är informationen för-

hållandevis entydig. Tidningen förnekar att krisen startats av de internationella oljebolagen för att knäcka småbolagen, men inte att man dragit fördel av den eller haft intresse av att göra det. Uppgifter som framkommer via referat och intervjuer förändrar dock något den totala bilden. Återgivandet av uppgiften om tankfartyg som väntar med lossningen utanför New Yorks hamn, för att knäcka de oberoende oljebolagen förstärker intrycket av möjlig manipulation. Läget är annorlunda på den europeiska sidan atlanten, där läsaren genom en intervju får veta att åtminstone OK blivit perfekt behandlat av sina leverantörer. Detta är en uppgift som också framkommer i källorna. Det går mot bakgrund av ovanstående inte att säga att SvD:s rapportering saknar brister vad avser beskrivningen av de verkliga förhållandena. Däremot går det att säga, att om de jämförs med Expressens så framstår de som förhållandevis obetydliga.

11.4 Fotnoter till kapitel 11

- 1) *COM(75)675*, 1975,124-132. De multinationella bolagens kontrakt med icke-dotterbolag tog större hänsyn till aktuella fraktkostnader, marknads-situationer m.m., medan avtalen med dotterbolagen baserade sig på lång-tidstrender.
- 2) *Ibid.*, 132
- 3) *Petroleum Economist*, 1975,113.
- 4) *Petroleum Economist*, 1974,336. Se även *Turner*, 1978,191f. Intressant i sammanhanget är också att vissa av oljebolagen, ex.v. BP, gick till domstol för att få kartellnämndens beslut om priser upphävt. Domstolen godkände BP:s klagan och upphävde kartellnämndens beslut, se *Petroleum Econo-mist*, 1974,232.
- 5) *Statens Pris- och Kartellnämnd*, 1974, tabellerna 2,3 och 4.
- 6) *COM(75)675*, 1975,137. Mängden olja på den fria marknaden, speciellt Rotterdammarknaden var förhållandevis liten – den representerade en-dast 3 procent av västeuropas totala konsumtion – men hade ändå stor betydelse för prissättningen vid tiden för oljekrisen.
- 7) *Ibid.*, 151.
- 8) *Ibid.*, 140.
- 9) *SOU 1975:61*, 567. Såväl Nynäs som ARA-bolagen instämde i OK:s uttalande, se *Ibid.*, 573.
- 10) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,403. Här i hänvisas också till siffror som visar att de oberoende försäljarna vid en undersökning i 24 delstater i oktober hade ökat sin marknadsandel, om än bara med 0.1 procent. För en mer fullständig bild av utvecklingstendenserna mellan små och stora bolags marknadsandelar, se *Erickson*, 1977.

- 11) McKie, 1975,84. McKie använder sifferuppgifter från Federal Energy Administration av den 6:e augusti 1974.
- 12) *Multinational Oil Corporations*, 1975,162. Vinstbegreppet är, liksom alltid, luddigt. Men oavsett hur man mäter det visar det sig att vinsterna ökade mer i USA. Se *Oil Company Profitability*, 1974,36. där Amerada Hess, Tesoro Petroleum och Clark Oil & Refining tillsammans med Petrofina ligger före första Multinationella oljebolag i fråga om ranking efter vinst.
- 13) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,613ff. Federal Energy Administration's chef, William Simon, lät vid två tillfällen, dels den 16 november 1973 och dels under nyårshelgen, kustbevakningen kontrollera uppgifterna om avvaktande tankerfartyg. Dessa uppgifter visade sig båda gångerna vara felaktiga.
- 14) Se kapitel 7.
- 15) Se ex.v. deMarchi, 1981,454ff, Mancke, 1975,63ff, McKie, 1975,86f och Gray, 1975,15ff.
- 16) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,595ff.
- 17) I Sverige fungerade SPI som koordinator av olja – se *SOU 1975:60*, 1975,83. I fråga om Belgien och Holland sköttes koordinationen av ad-hoc-grupper med representanter från alla led – regering, multinationella bolag och oberoende bolag, se *COM(75)675*, 1975,47ff. Även i Danmark förekom "pooling" genom Oljebranschens fördelningscentral, se *SOU 1975:60*, 30.
- 18) Uppgifterna om de "oberoende" bolagens marknadsandelar ur *COM(75)675*, 1975,135. Uppgifterna om CFP:s och ENI:s respektive position vid tiden för krisen ur *Israel & Israel*, 1976,27f. Vad gäller VEBA:s marknadsandel, se *COM(75)675*, 1975, 24. Notera att de fem multinationella amerikanska bolagen "endast" svarade för 29 procent av raffineringen i Europa 1973.
- 19) *Statens Pris- och Kartellnämnd*, 1972, tabell 15. Se även *Petroleum Economist*, 1976,170 för en god beskrivning av den svenska oljemarknaden.
- 20) *Petroleum Economist*, 1975,170. Nynäs hade "endast" 4.8 procent marknadsandel i fråga om bensin. Detta är dock en större andel än ex.v. Mobils. Se även *Israel & Israel*, 1976,34.
- 21) *Bouchuiguir*, 1979,274f. Bearbetning av FEA-studien.

12 Orsak och verkan?

Vi tänker oss fyra personer som sitter runt ett bord och samtalar om de internationella oljebolagens skuld till oljekrisen 1973/74. De har var och en någon av de fyra tidningarna som källa för sin uppfattning om skeendet – och inget annat medium – och de är alla receptiva och grundliga i sitt kunskapsinhämtande. *Om* de fyra tidningarna samtliga hade innehållit en hållbar, relevant, och neutralt presenterad information, så förefaller det mycket osannolikt att de fyra debattörerna skulle ha uppfattningar om händelseförloppet som avvek från varandra. De skulle kunna ha olika *värdering* av det positiva, eller negativa i vissa företeelser, men de skulle förmodligen inte ha olika uppfattningar i sakfrågan.

Om vi jämför denna (mycket) hypotetiska bild med den information, som våra fyra vänner skulle ha fått om de enbart använt de här undersökta tidningarna framstår skillnaden klart. Det är helt uppenbart att de fyra tidningarna ger olika bilder av skeendet, och oavsett vilken inställning de fyra debattörerna har i värdefrågan, kommer de också att ha olika inställning i frågan om händelseförloppets utseende. I och för sig skulle de kunna föra ett rationellt samtal med dessa fyra tidningar som utgångspunkt, men de skulle vara djupt oeniga i sakfrågan.

När det gäller frågan om varför bilden av verkligheten i de fyra olika tidningarna avviker, dels från det verkliga skeendet, men dels också från varandra, kan de fem hypoteser om materialets beskaffenhet, som presenterades i kapitel 2 vara behjälpliga. I dessa hypoteser framfördes olika antaganden om hur olika egenskaper hos rapportering borde påverka rapporteringens överensstämmelse med verkligheten i de fyra tidningarna, mot bakgrund av tidigare vunna erfarenheter och studier. Om de skillnader som tidningarna uppvisar stämmer överens med de uppställda hypoteserna ger detta vägledning för att förklara skillnaderna i våra fyra tänkta läsares information om händelseförloppet.

Innan denna fråga behandlas skall dock först frågan ställas huruvida det överhuvud taget är rimligt att i efterhand värdera ett material som

tillkommit mitt i den faktiska nyhetsprocessen.

12.1 Bedömningar av journalistisk prestation?

Det är fullt möjligt att efter 10 år sätta sig att granska nyhetsrapporteringen och därvid finna mer eller mindre grava felaktigheter i beskrivningen av verkligheten. För den enskilda journalisten eller för den ansvarige redaktören i den aktuella situationen är emellertid frågan inte lika enkel. För dessa finns inget sådant enkelt facit med de rätta uppgifterna. Det är, som Jörgen Westerståhl har konstaterat, mycket svårt att avgöra sanning och relevans mitt i nyhetsfloden.¹ Det är mot bakgrund av detta, inte heller möjligt att utan vidare bedöma en journalists eller en tidnings *prestation*, d.v.s. beslut att publicera ett visst material, med kunskap om brott mot kraven på hållbarhet, relevans och neutral presentation hos framställningen som enda utgångspunkt – det är inte alltid som publiceringen av ett material som har klara brister samtidigt innebär ett dåligt journalistiskt arbete.

Efter den nu redovisade genomgången av bristerna i tidningsmaterialets verklighetsbeskrivningar finns det anledning att återkomma till frågan om relationerna mellan bristerna i materialet avseende hållbarhet, relevans, och neutral presentation, och brister i tidningens arbete. Det är med andra ord tid att ställa frågan *vilket förhållande som råder mellan journalistiskt arbete å ena sidan, och innehållet i nyhetsrapporteringen å den andra*. Frågan kan specificeras till att gälla *om* det finns tillfällen, eller förhållanden, som gör att brister i framställningen *inte* påverkar bedömningen av tidningens arbete, dvs när det är *rimligt* att ställa krav på att rapporteringen skall vara hållbar, relevant, och neutral.

12.2 Rimligheten i kravet på rapportering

Göran Hermeren ger oss ett svar på frågan om rimlighet, när han påtalar betydelsen av att hålla isär frågan, huruvida en framställning har brister från spörsmålet, om det finns några förmildrande eller försvårande omständigheter för införandet.² Hermeren konstaterar att, om en rapportering med klara brister samtidigt överensstämmer med andra medias rapportering i samma ämne, så kan detta innebära att

"det i det här fallet var ovanligt svårt att genomskåda propaganda, att komma över relevant källmaterial, o.s.v."³ Om alla journalister gjorde samma fel kan det med andra ord innebära att förmildrande omständigheter kan anses föreligga. Omvänt argumenterar Hermeren för att om en journalist var ensam om en viss brist medan andra rapporterade om det korrekta förhållandet, förtjänar han/hon extra mycket klander.

Hermeren har här givit en början till en fruktbar värderingsgrund, men resonemanget inte är slutfört. Det är självfallet så, att en journalist eller en tidning som presenterar ett material med brister förtjänar klander, *om* andra tidningar har presenterat motsvarande material utan dessa brister. Men det är ju inte, som Hermeren tycks vilja hävda, det faktum att det korrekta materialet finns publicerat i *någon dagstidning*, som är avgörande för om klander skall utdelas eller inte. Det förhållandet att andra tidningar har publicerat en korrekt beskrivning är endast en verifikation på, att *det har funnits korrekt information att tillgå* vid publiceringstillfället. Även om ingen annan tidning har publicerat det korrekta materialet, kan en journalist eller tidning vara värd klander, om det går att visa att det riktiga förhållandet hade kunnat belysas utan övermänskliga insatser. Den springande punkten i fråga om "prestation" contra brist i hållbarhet, relevans eller neutral presentation blir ju om det överhuvudtaget är *rimligt* att begära att journalisten, eller tidningen, skulle kunnat beskriva det korrekta förhållandet. Om andra tidningar har gjort det är det uppenbart rimligt, men även om inga andra tidningar har gjort det kan publiceringen av artikel, som har brister vara klandervärd om det går att visa att korrekt information fanns att tillgå.

Kan vi bland de här undersökta artiklarna finna exempel på material som innehåller felaktigheter, men där det inte vore rimligt att begära att journalisten skulle kunna bedöma materialet i fråga? Det går att påvisa tre artiklar där beskrivningen av händelseförloppet sedermera visade sig vara inkorrekt, men där det knappast vore rimligt att begära att tidningen, eller journalisten skulle ha kunnat avgöra verklighetsbeskrivningens korrekthet vid publiceringstillfället. Vi har här fall där framställningarna har klara brister, men där man inte utan vidare kunde begära att journalisten eller tidningen skulle känna till det rätta förhållandet.

Ett första sådant fall kan vi finna i Expressen när det gäller rapporteringen om "Anderson-dokumenten".⁴ Dessa dokument uppgavs, som

vi tidigare sett, komma från oljebolaget SOCAL, och visa på ett samarbete mellan oljeproducerande stater, och de internationella oljebolagen. Det rätta förhållandet – att dokumenten var falska – kom inte fram förrän mer än ett år efter oljekrisen. Det bör emellertid framhållas, att Expressen just i detta fall går i god för dokumentens äkthet, genom att framhålla att hållbarhetsprövningen faktiskt är gjord, varför publiceringen lika fullt blir "klandervärd".

Ett annat fall finner vi hos Svenska Dagbladet, då tidningen återger åklagarens i delstaten New York uttalande om tankfartyg som låg utanför New Yorks hamn i avvaktan på högre priser. Inte heller i detta fall kom de korrekta uppgifterna fram förrän efter återgivandet av påståendet.⁵

Det klaraste fallet finner vi dock kanske i Dagens Nyheter, då tidningen rapporterar kring de västtyska kartellnämndens anklagelser, att vissa oljebolag manipulerat med priserna för att slå ut mindre bolag. Detta mål avgjordes inte i sin helhet förrän under 1975, så även om DN i och med publiceringen, gav läsarna en beskrivning av verkligheten som inte var korrekt, så fanns knappast möjlighet vid publiceringstillfället att avgöra detta. Även Expressen hade som vi sett uppgifter om kartellnämndens anklagelser, men det finns en klar skillnad mellan de två tidningarna, eftersom Expressen uppenbarligen inte kontrollerade ursprungsmaterialet, utan angav fel bolag som anklagade.⁶

Det går således att finna material, där det inte vore rimligt, att utan vidare begära, att journalisten, eller tidningen skulle kunna känna till det riktiga förhållandet. Samtidigt är det värt att notera *det mycket ringa antal* sådana framställningar som föreligger. I den helt klart övervägande andelen fall hade de uppgifter om händelseförloppet, som förmedlades kunna kontrolleras vid tiden för publiceringen. Detta gäller i synnerhet de uppgifter, som rörde prissättningen av råolja, där ex.v. Svenska Dagbladet faktiskt publicerade de rätta uppgifterna, men även de uppgifter som behandlade bolagens vinster och tankertrafiken.

12.3 Rubrikjournalistik

Hur väl stämmer rapporteringen kring oljebolagens agerande under oljekrisen överens med övrig rapportering vad gäller hållbarhet, relevans, och neutral presentation? Avviker den på något markerat sätt ifrån tidigare studier? För att svara på dessa frågor skall studiens

resultat sättas i relation till de fem hypoteser, som tidigare studier givit upphov till. Den första hypotesen rörde förhållandet mellan rena sakfel, och fel som uppstår genom språkbehandlingen, och formulerades på följande sätt:

Hypotes 1: Felaktiga verklighetsbeskrivningar beror till stor del på val av språklig utformning.

När det gäller den språkliga utformningen finns i det här undersökta materialet två delfaktorer, som förefaller ha särskild betydelse, *rubriker* och *komplexitet*.

Val av korta rubriker, och mellanrubriker, förkärlek för korta meningar och vad som tros vara enkla ord innebär i många artiklar en sådan grad av förenkling, att det knappast ens teoretiskt skulle gå att beskriva ett komplicerat förhållande på ett rättvisande sätt. Problemet är känt sedan gammalt, och gäller speciellt kvällstidningarna, och är uppenbarligen en orsak till hållbarhetsbrister.⁷ Rubriker, och mellanrubriker, spelar en viktig roll för att ange tonen i rapporteringen. Särskilt kvällstidningarna utnyttjar en teknik som förvanskar innehållet. Effekten av rubriker av typen "OLJEBOLAGEN LJUGER OM VINSTERNA" mm sätter sin prägel på hela framställningen. Detta gäller även om rubriken utgör ett citat från någon tillfrågad part, som endast kort återkommer i artikeln. Exemplet kan mångfaldigas, men särskilt avsnittet om vinsternas storlek och beskrivningen av dessa förtjänar att framhållas. Som har visats i kapitel 5 *underskattar* Expressen konsekvent vinsternas stolek i sina faktiska uppgifter, medan beskrivningarna i löpande text ger ett helt annat resultat.

En starkt bidragande orsak till den språkliga utformningens betydelse för hållbarhet, relevans, och neutralitet förefaller vara *komplexiteten* hos den eller de händelser som avses att beskrivas. Många förhållanden under oljekrisen var synnerligen komplicerade till sin natur – så komplicerade att en beskrivning där skeenden som beskrevs på ett oprecist sätt blev direkt felaktiga. Expressens förvanskande av Economist uppgifter kan här anföras som exempel: uppgiften om oljeproduktionen blev felaktig, därför att tidningen inte uppmärksammade skillnaden mellan utskeppningar, och produktion av olja. Ett annat exempel på att tidningsmaterialet förenklar intill felaktighet är, avsaknaden av preciseringar när det gäller kvaliteten på olja, och produkter när prisuppgifter ges. Dessa priser varierade mycket kraftigt även innan oljekrisen beroende på ursprungsland, densitet, svavelhalt

mm, något som förklarar en stor del av skillnaderna i olika bolags kostnader. Ingenting om dessa skillnader förmedlades dock till läsaren.

I många händelser under oljekrisen var antalet inblandade parter stort, uppgifterna många, och ibland motstridiga. I stället för att framställa händelseförloppet som den var – stundtals förvirrande – presenterades situationen i form av enkla och ”raka” nyheter. En orsak till problemet med förenklingar är sannolikt, vilket påpekats av Fjaestad & Holmlöv, konflikten mellan förmodad begriplighet och korrekthet, d.v.s. uppfattningen om vilket språk som läsaren kan tillgodogöra sig.⁸ Aftonbladets ensidiga urval när det gäller återgivandet av senatsförhören visar klart på faran av att inte ta med reservationer och nyanser i beskrivningen. Även i detta fall finns sannolikt en viss uppfattning om läsarens förmåga att tillgodogöra sig materialet med i bilden. Materialet visar också på faran med denna inställning till läsarens förmåga att tillgodogöra sig information – att låta en komplicera situation framstå som enkel är ett lika stort fel, som att låta en enkel situation framstå som komplicerad.

Allmänt kan sägas, att det här redovisade materialet stöder hypotesen. Det är i huvudsak kvällstidningarna som kännetecknas av ”rubrikjournalistik”, och det är också här som de stora avvikelserna från det verkliga skeendet kan noteras. I framförallt Expressen, men även Aftonbladet, är det uppenbart så, att den språkliga behandlingen snedvrider framställningen med avseende på hållbarhet, relevans, och neutral presentation. I fråga om Svenska Dagbladet kan ingen sådan tendens konstateras, medan Dagens Nyheter här intar en mellanställning. I DN förekommer uppenbara förenklingar, men inte av en sådan art att de kan sägas utgöra en större källa till felaktigheter än de rena sakfelen.

12.4 Tematiska problem

Den andra hypotesen gällde utvecklingen av materialet i temata och över tid och formulerades på följande sätt:

Hypotes 2: Felaktigheter i beskrivningen av ett skeende ökar över tid på grund av skapanden av tema med accentuerande av negativa aspekter.

Vi kan hos alla fyra tidningarna observera många perifera nyheter – referat av uttalanden, beskrivningar av anklagelser m.m., som av allt att döma borde klassificeras som ”trivia” och inte skulle ha tagits in

under normala omständigheter. Det faktum, att det förekommit omfattande uppgifter, och debatt om att oljebolagen skapade krisen, medförde emellertid uppenbarligen, att alla meddelanden om oljebolagen uppvärderades, och därför hade lättare att konkurrera med andra nyheter om publicering. I praktiken innebär detta, att tidningarna genom sina val *mellan* nyheter framställer information om oljebolagen som mer viktiga mot slutet av perioden än de gjorde under början av krisen, vilket leder till en snedvridning av proportionerna jämfört med andra nyheter. Detta leder till en form av relevansförfalskning, eftersom bedömningen av hur "viktig" en händelse är efter ett tag avgörs av den tidigare exponeringen av ämnet. Detta skulle också kunna vara en förklaring till observationen, att Sverige är ett "enfrågeland" när det gäller debatter som kanaliseras via tidningar.⁹

Hos Expressen finner vi att samma beskrivningar av händelseförloppet används fler gånger i en form av en "kedja", där artiklarna knyter an till varandra, och där någon ny kontroll av fakta uppenbarligen inte görs. Detta har till följd att felaktigheter inte endast upprepas, utan också förstärks, eftersom beskrivningarna oftast komprimeras från artikel till artikel. Exemplet med följetongen i Expressen, där de olika ökade skeppningarna under tre dagar, som blev till en produktionsökning under hela hösten, ligger nära till hands. Uppgifterna om de ökade utskeppningarna återkommer vid ett flertal tillfällen i tidningens rapportering, även utan angivande av källa, och förvanskningarna tenderar att bli värre och värre. Den 5 januari konstateras: "*Tvärtom ökade utskeppningarna av olja från Persiska viken med 40 procent under 'krismånaderna' i slutet på 1973 jämfört med föregående år*", varpå referens görs till Lloyds. Att Expressen jämför utskeppningar med produktion blir än mer uppenbart några rader längre ner, där det sägs att både Saudi-Arabien och Kuwait "*ökat sin produktion med omkring 40 procent*." Den 6 januari återkommer påståendet – nu med artikeln den 5 januari som referens. Nu sägs rent ut, att produktionen "i höst" ökat med 40 procent, och den 20 januari hävdar Expressen att Economist är övertygad om att oljekrisen är en bluff! Förvanskningen av innebörden i verklighetsbeskrivningen måste noteras; i Economist refereras ett påstående, som gör gällande att *utskeppningarna* hade ökat med 39 procent i *vissa hamnar* under *fyra dagar*. Hos Expressen blir detta, att *produktionen hos flera oljeproducerande länder* ökat med 40 procent *under hela hösten*. Jämförelsen med fjädern, som blev en höna ligger inte långt borta. Vad tidningen här gör, är att använda den

tidigare egna rapporteringen som argument, för att en annan uppgift är korrekt – något som med tanke på innehållet i rapporteringen inte kan få annat än svårartade konsekvenser. Det förefaller också vara så, att nyheten får ett högre värde *därför* att innehållet överensstämmer med tidningens egen "linje". Exempel härpå är det stora utrymmet som Ralph Nader gavs, och även återgivandet av uppgifterna i Economist. Det är också detta förhållande, som gör Expressens rapportering så olika de övriga tre tidningarnas.

Vi kan konstatera att Hvitfelt's tidigare refererade beskrivning av "vad som konstituerar en nyhet", i många fall överensstämmer med vad som har kännetecknat det här redovisade materialet om oljebolagen.¹⁰ Särskilt vill jag emellertid peka på punkten om tematiseringen, och dess betydelse för hållbarhet, relevans och neutral presentation. Alla fyra tidningarna hade under oljekrisen explicita teman om olja, ofta med egen logotype överst på sidan, och oftast placerad på samma ställe i tidningen dag för dag.

Teoretiskt kan tre olika alternativ formuleras angående hur nyheter inom ett visst tema behandlas i förhållande till andra nyheter:

- 1) Det första alternativet är, att värderingen av en händelses nyhetsvärde i förhållande till andra nyheter är *konstant*. d.v.s. att barriären för inträde på nyhetsmarknaden är lika hög för varje rapporteringstillfälle.
- 2) Det andra alternativet är, att barriären *höjs*, dvs att återkommande nyheter kring samma ämne skulle ha lägre nyhetsvärde allt eftersom nyheten "blir gammal", varför det skulle bli svårare och svårare för rapportering i ämnet att komma igenom "grinden".
- 3) Det tredje alternativet är, att barriären blir *lägre* när det gäller rapportering kring ett redan aktuellt ämne, och att det blir enklare för rapporter att slippa igenom "grinden", ju mer som rapporteras i frågan, d.v.s. "nyheten skapar sitt eget nyhetsvärde."

Vid ett första, allmänt, påseende förefaller det som om det tredje alternativet skulle vara det *minst* sannolika – en händelses nyhetsvärde ligger rimligtvis i att den är "ny". Samtidigt motsäger alla fyra tidningars behandling av frågan om oljebolagens skuld de två första hypoteserna och stödjer den tredje, vilket också stödjer Hvitfeldts påstående om vikten av tematisering. Detta konstaterande stämmer också mycket väl med den av Galtung/Ruge funna "kontinuitetseffekten", och dess effekt på nyhetströskeln.¹¹

De fyra tidningarnas rapportering förefaller också verifiera hypotesen rent allmänt. Graden av tematisering var störst i Expressen, och lägst i Svenska Dagbladet, med de två övriga tidningarna i en mellanposition. Graden av tematisering stämmer därmed väl överens, med graden av brister vad gäller hållbarhet, och relevans som har kunnat konstateras.

12.5 Bristande sakkunskap

Den tredje hypotesen, avsåg hur sakkunskap och specialistkunskaper spelar in vad avser hållbarhet, relevans, och neutral presentation, och formulerades på följande sätt:

Hypotes 3: Felaktigheter i verklighetsbeskrivningen av tekniska, ekonomiska och nya ämen ökar på grund av bristande sakkunskap.

Även om det är svårt, att uttala sig om expertisen hos den, eller de som skrev eller värderade nyheterna, kan man anta att många uppgifter, som publicerades aldrig skulle ha uppfattats som nyheter om nyhetsvärderaren eller den som framställt materialet haft större kunskap inom sakområdet. Expressens behandling av oljepriset, jämfört med Svenska Dagbladets behandling av samma ämne kan tjäna som åskådningsexempel. Som vi sett tidigare var Expressen uppenbarligen inte ajour med förändringarna i prissystemet, utan använde en inaktuell beräkningsmetod när vinstfrågan diskuterades. Ett annat exempel, där Expressen uppvisar dålig fackkunskap finner vi den 24 januari, då tidningen rapporterar att oljebolagen anklagas av senator Henry Jackson för att ha skurit ner leveranserna till det amerikanska försvaret. Samma nyhet förekommer också i Aftonbladet – även om mycket mindre detaljerade – tre dagar senare. Det är helt korrekt, att Jackson ställde frågor till bolagen, speciellt Exxon, om det var riktigt som en artikel i Business Week gjort gällande att bolagen ströp oljetillförseln till det amerikanska försvaret – speciellt Medelhavsflottan. Vad Expressen inte förtäljer är, att dessa ”strypningar” ingick i de kvantiteter som låg under embargo. Saudi- Arabien var också mycket noga med att följa upp att inga leveranser från detta land skedde till det amerikanska försvaret via Aramco, och detta beslut togs redan den 4 november.¹² Vad som är mest anmärkningsvärt är emellertid, att Expressen inte verkar ha läst den artikel i Business Week, som man säger sig referera. Hade man gjort det, borde man för att undvika relevansfel

även tagit med upplysningen, att oljebolagen sökt hjälpa den amerikanska flottan genom att dirigera om råolja från andra källor. Detta står nämligen att läsa just i den Business-Week-artikel som Expressen säger sig ha som källa.¹³

Allmänt gäller att hypotesen om avsaknad av expertis verifieras av de olika framställningarna. Rapporteringen i Expressen, och Aftonbladet präglas ofta av en ren brist på kunskap om sakområdet. Detta gäller inte minst referaten från senatsförhören. De är dåliga och fångar inte det väsentliga, men kanske viktigast av allt i detta sammanhang, de blir irrelevanta på grund av bristande kunskaper om det politiska spelet kring olja i USA. De präglas vidare av bristande insikter i den amerikanska statens arbete och skyldigheter – den svidande kritik som riktas emot den federala statistikinsamlingen – som var så dålig att ingen visste hur mycket olja som fanns i landet – togs exempelvis inte upp i någon av de två tidningarna, och inte heller i Dagens Nyheter.¹⁴

I Expressen kan läsaren även finna andra exempel på hur bristande sakkunskap medför felaktigheter. Den 18 januari återges Ralph Naders uttalande i senatsförhören: *"han framhöll också att oljebolagen idag anger USA:s oljereserver till 38 miljarder fat. Tidigare undersökningar gjorda av experter utanför oljeindustrin visar att reserverna i verkligheten är 285 miljarder fat."* Om Expressen hade uppmärksammat skillnaden i Naders uttalande mellan "reserves", och "resources", så hade den ovan påstådda differensen inte varit så anmärkningsvärd. Den mängd som oljebolagen anger – reserves – är den mängd olja som är tillgänglig "idag" till ekonomiskt försvarbara kostnader. Den högre siffran – resources – anger mängden teoretiskt brytbar olja utan avseende på kostnader.¹⁵ Vad Nader talade om var, att det inte var oljebrist i den meningen att oljan håller på att fysiskt ta slut, men som artikeln framställer uttalandet kom det att innebära att oljebolagen ljugar om sina tillgångar, för att ge intryck av knapphet och kris, och därmed få upp prisnivån.

Ett klart exempel på hur en dålig journalistisk sakkunskap framkallar brister i beskrivningen av händelseförloppet finner vi i samband med återgivandet av Economist-artikeln i Dagens Nyheter. Eftersom en stor del av kritiken emot oljebolagen baserade sig just på uppgifterna om att utskeppningarna inte hade minskat från Persiska viken, kan betydelsen av denna artikel knappast överskattas. Dagens Nyheter refererar artikeln den 19 december, och ger läsaren en i vissa stycken ordagrann översättning. Det bör emellertid observeras, att den ursprungliga Eco-

nomist-artikeln innehåller flera omdömen, som *dämpar* misstankarna om ökade utskeppningar, något som DN inte återger. Ett exempel på detta är, att Economist efter en kortare analys av tankermarknaden säger: *"So the shipping evidence does not suggest that output is still rising by a staggering amount; it does raise the possibility that the Arabs may not have cut production by anything like the amount they say."*¹⁶ När DN återger detta blir det: *"Tidningens reporter rapporterar att 39 procent mer tonnage lämnade den stora oljeterminalen i Saudi-Arabien de fyra första dagarna i december jämfört med samma period förra året. ... Det är bekant att flera fartyg lämnat Persiska viken utan full last, men bevisen utesluter inte att 'araberna kanske inte skurit ner produktionen på lång väg så mycket som de säger'"*.¹⁷ Innebörden i verklighetsbeskrivningen blir här annorlunda; hos Economist förnekas att produktionen har ökat, medan översättningen i DN framhåller att bevisen pekar på att arabstaterna trots allt inte skurit ner produktionen så mycket som dom säger. Generellt gäller att Economist omgärdar sina beskrivningar med många reservationer, vilka faller bort i DN:s översättning. Tidningen återger dock korrekt uppgifterna i Economist om att mätningarna av utskäppt tonnage endast gällde fyra dagar. Denna ganska betydelsefulla inskränkning faller dock bort då DN den 12 januari konstaterar *"Försäkringsbolaget Lloyds uppgav förra veckan för tidskriften Economist att 40 procent mer tanktonnage seglade från Saudi-Arabien under december jämfört med samma tid året före."*¹⁸ (min kursiv) Detta referat är direkt felaktigt – Economistsiffrorna mätte som vi sett endast fyra dagar kring månadsskiftet november/december.

Det finns också all anledning att beröra Dagens Nyheters citatteknik, när det gäller påståendet om att oljebolagen lämnar vilseledande informationer till regeringarna. I originalartikeln står: *"It would be wise for western governments to play along with any deception that saved the sensible Arab governments from getting boxed into a position in which they might have to put there threats into action."*¹⁹ Att översätta detta allmänt hållna påstående på det sätt DN gjort, med *"de vilseledande upplysningarna"* (min kursiv) måste betecknas som synnerligen tvivelaktigt. Om man dessutom tar i beaktande att Economist fäller sitt omdöme i samband med en förestående brittisk diplomatisk resa till Saudi-Arabien, medan DN gör det till en fråga om relationer mellan oljebolag, och västliga regeringar, framstår DN:s prestation i detta fall som direkt undermålig.

En viktig faktor för att förklara bristen på expertis i bedömningarna av innehållet förefaller vara kraven på snabb rapportering av händelseförloppet. Expressens återgivande av uppgifterna från senatsförhören, och Dagens Nyheters översättning av Economist-artikeln utgör här bra exempel. Ett senareläggande av framställningen – antingen i avvaktan på att händelsen skulle ”mogna”, eller ta slut, som i fallet med senatsförhören, eller på att fakta skulle ha hunnit kontrolleras bättre, som i fallet med Economist-artikeln – skulle sannolikt ha förändrat framställningens innehåll. Förhållandet är med säkerhet inte unikt för dessa två händelser. Många påståenden om händelseförloppet har sannolikt presenterats i tidningarna, där man inte ansett att det funnits tid för en djupare kontroll – uppgiften upplevdes ha ett sådant nyhetsvärde att kontrollen eftersattes. Det är sannolikt så, som Fjaestad & Holmlöv har argumenterat, att det finns en konflikt mellan korrekthet å den ena sidan och snabbhet å den andra, och att det oftast är faktakontrollen som får vika.²⁰

Elmbrandt har framfört uppfattningen att professionaliseringen inom journalistkåren kan utgöra en fara, eftersom den inte först och främst uppmuntrar till sakkunskap och expertis hos journalisten, utan mer till konformitet och hantverksmässig skicklighet.²¹ Det finns ingenting i det här redovisade materialet, som motsäger riktigheten i denna tes – tvärt om. Som vi har konstaterat tidigare, är bristen på sakkunskap också en ofta konstaterat problem i tidigare undersökningar. Däremot uppvisar de fyra tidningarna olika hög grad av brist på sakkunskap. Svenska Dagbladet uppvisar en slående hög grad av sakkunskap, speciell vad avser frågan om oljprisets konstruktion, och det är också här vi finner de minsta avvikelserna mellan rapporteringen och verkligheten. Inte heller Dagens Nyheter belastas i speciellt hög grad av felaktigheter som kan hänvisas till bristande expertis. Såväl Expressen som Aftonbladet kännetecknas däremot av en ganska yrvaken kunskap om olja, vilket också återspeglas i graden av korrekthet.

12.6 Auktorisation av källor

Som vi har kunnat se i de tidigare kapitlen har antalet refererade parter och aktörer varit stort. Det sätt varpå dessa källor har valts och det sätt på vilket referaten har använts ger oss anledning att nu återkomma till den fjärde hypotesen:

Hypotes 4: Felaktiga verklighetsbeskrivningar ökar genom återgivande av förment auktoritativa källor och eller genom dålig källkritik.

Vi kan här återknyta till de matriser, med schematisk redovisning av typ av framställning och kategori av citerad, som finns redovisad i de enskilda kapitlen, och presentera en sammanställning av allt material. Det bör framhållas att varje sådan sammanställning med nödvändighet blir en grov skiss. Ingen hänsyn har tagits till framställningarnas längd eller placering. Detta gör sig speciellt påminnt i fråga om Svenska Dagbladet, eftersom många av de rena referaten i denna tidning inte var stort mer än notiser, medan de egna beskrivningarna och de egna kommenterande materialet var såväl stort uppslaget som omfångsrikt.

Skillnaden mellan Expressen och de övriga tidningarna framkommer allt klarare. I Expressen utgör den helt övervägande delen av materialet sådant som tidningen själv "stod för". Om referat görs av andra, så används dessa oftast som argument för att den av tidningen förmedlade bilden är korrekt. Resultatet av detta blir att Expressens rapportering framstår som mycket homogen. Även hos Aftonbladet finner vi en stor andel argumenterande framställningar, men här är mängden rena referat betydligt högre än hos Expressen, varför den totala bilden blir mer splittrad.

	AB			DN			Exp.			SvD		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Ej specific källa			3		1			1			1	
Expert					3	10		7	9		1	2
Fackl. repr.			4			4						1
Myndighet					2	2		2	1			2
Oljebolag					1	4		1	1			7
OPEC			1			6		1				2
Politiker			3	5		9		1	7			2
Press			1	1		5		3	1			2
ANTAL ENHETER	5	8	10	6	7	40	43	16	19	15	2	18
%	4	35	61	11	13	75	55	21	24	43	6	51

1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat

Morgontidningarna delar egenskapen att i mycket liten omfattning använda referat som argument i egna beskrivningar. Skillnaden är dock att Svenska Dagbladet, i likhet med Expressen, har en omfattande egen rapportering.

Om vi ser till källan för referat, så framträder här några intressanta kännetecken. Återgivandet av "experts" uttalanden om krisens ur-

sprung var mycket omfattande, främst hos Dagens Nyheter och hos Expressen. Även antalet referat med politiker som källa är stort hos alla tidningar. Som vi har sett i de tidigare kapitlen, så var det främst finansminister Kjell-Olof Feldt och representanter för den amerikanska senatskommitten som refererades.

Det kanske mest påfallande draget hos fördelningen av återgivna aktörer är dock att en av de i sammanhanget aktiva parterna – oljebolagen – nästan helt saknas i alla tidningar utom Svenska Dagbladet. När oljebolagsrepresentanter kommer till tals i Dagens Nyheter resp. Expressen är det som vi sett dessutom så, att det till allt övervägande del dels är de svenska dotterbolagsrepresentanterna som återges, dels i Expressens fall så, att referaten utnyttjas som argument för att bolagen faktiskt orsakat krisen. Den sammantagna effekten av detta blir, att det som jag tidigare kallat en "redaktionell linje" hos Expressen förstärks; tidningens verklighetsbeskrivning baseras nästan helt på egna beskrivningar, och om de internationella oljebolagens utsagor refereras, så är det för att exemplifiera att tidningens anklagelser om konspiratoriskt förfarande är korrekta.

Det här uppkomna mönstret, med en så påfallande skillnad i fråga om ursprunget till de refererade uppgifterna, väcker ånyo frågan om balansens betydelse. Denna fråga har tidigare berörts i samband med diskussionen om kriterier för bedömning av materialet, och därvid konstaterades att balansen, i någon av sina många varianter, inte har någon dirkt relation till korrektheten i rapporteringen. Det här funna mönstret ger inte anledning att direkt ändra på ståndpunktstagande. Som kan noteras, så är även Svenska Dagbladets material "obalanserat" vad avser referat av parter utsagor, även om åt ett annat håll än Expressens. Den sammantagna framställningen i Svenska Dagbladet är samtidigt betydligt mer korrekt relativt de verkliga skeendena. Vad som däremot kan noteras är "den dubbla obalansen" hos Expressen, dels i fråga om vilka parter som refereras, dels i fråga om mängden egna verklighetsbeskrivningar, och mängden verklighetsbeskrivningar via referat. Möjligen kan man utifrån detta dra den slutsatsen, att sannolikheten för brister är större, om tidningen på grund av en tematisering och en redaktionell linje presenterar ett obalanserat material, vad avser olika parter i händelsen.

En diskussion om återgivande av aktörers utsagor kompliceras av, att kravet på en korrekt verklighetsbeskrivning inte är det enda som kan ställas på en tidning. Det finns en rad andra eftersträfvansvärda värden ,

och det är i detta sammanhang åter dags att ta upp en diskussion om de eventuella konflikter, som kan råda mellan olika värden, när man skall bedöma effekten av att återge vissa parters utsagor.

I vårt fall kan vi finna ett värde som direkt kan konkurrera med kravet på förmedling av en korrekt beskrivning, och det gäller kravet på återgivandet av intressanta parters eller aktörers utsagor. I kapitel 4 framhölls det problematiska i behandlingen av verklighetsbeskrivningar, som framkommer genom referat av andra parters utsagor, och det finns nu anledning att återkomma till detta.

Kan kontroller med avseende på hållbarhet, relevans, och neutral presentation göras av material som är referat av andras utsagor? Svaret på denna fråga är självklart ”ja”, sådana kontroller kan göras. Det är emellertid inte säkert att bedömningen av brister i material av denna typ är densamma, som den som görs i fråga om tidningens egna beskrivningar, eller att de skall värderas på samma sätt. Vi skall i detta sammanhang återknyta till vad som sades i kapitel 4 om två typer av brister.

Dels kan vi tala om brist, om referatet inte på ett korrekt sätt återger den ursprungliga utsagan. Dels kan vi tala om brist, om den återgivna utsagan innehåller beskrivningar av det faktiska händelseförloppet, som inte är hållbara, relevanta och/eller neutrala. Följande schematiska förhållande mellan dessa två typer kan skisseras.

		Utsagan är korrekt återgiven?	
		Ja	Nej
Den återgivna utsagan innehåller korrekt information om händelseförloppet	Ja	1	2
	Nej	3	4

Det är i i två fall, (2) och (3), som problem uppstår vad avser bedömningen. Om utsagan är korrekt återgiven, och om den innehåller korrekt information om händelseförloppet (1), eller om utsagan är felaktigt återgiven, och därför innehåller icke-korrekt information (4), är situationen förhållandevis oförklarlig. I det första fallet föreligger inte någon typ av brist, och i det andra fallet är problemet ett direkt resultat av dåligt arbete. Att referaten är felaktiga, och därför ger en missvisande beskrivning av händelseförloppet (4) går att påvisa i ett

antal fall – se exemplen med Expressen och Dagens Nyheter, och Economist-artikeln. Det är dock värt att observera, att kontroll av denna typ är betydligt svårare att genomföra än den, som enbart innebär en kontroll av verklighetsbeskrivningen. I många fall är det i praktiken omöjligt att finna ursprungsmaterialet, och ofta är det inte ens teoretiskt möjligt.

Situationen (2) innebär i praktiken att journalisten återger utsagan på ett felaktigt sätt, och att den därför kommer att ge en korrekt bild av händelseförloppet. Detta torde vara mycket ovanligt, och förekommer inte, försåvitt möjligt att bedöma, i något fall i det här presenterade materialet.

Den mest problematiska situationen ur bedömningssynpunkt möter oss i situationen (3) i fyrfältstabellen ovan. Här är utsagan korrekt återgiven, men innehåller felaktig information om händelseförloppet. Hur skall detta värderas? Konflikten kan formuleras sålunda; är det personen som uttalar sig, eller innehållet i utsagan som har nyhetsvärdet, och som skall utgöra grunden för bedömningen av prestationen att publicera materialet? Ett exempel kan belysa problemet. I flera av tidningarna har vi återfunnit återgivandet av Shahens av Iran uttalande att de internationella oljebolagen tog ut ohemula vinster på råoljan. Vari består här nyheten? Är det att Shahan av Iran har uttalat sig, eller är det uppgiften att oljebolagen tar ut ohemula vinster, eller kanske en kombination av dessa två faktorer? Att sagesmannen här bär en stor del av nyhetsvärdet torde vara ställt utom allt tvivel. Shahan av Iran var en av nyckelfigurerna under oljekrisen, och varje uttalande från denna källa borde väcka uppmärksamhet. Även om den som bedömde utsagan visste att själva sakuppgiften var felaktig, så skulle utsagan i sig ha ett mycket stort nyhetsvärde. Det är här klart, att det värde som förmedlandet av korrekt information innebär hamnat i konflikt med andra värden i nyhetsförmedlingen. Ett annat, mer näraliggande exempel, finner vi om vi ser på de olika tidningarnas återgivande av handelsminister Kjell- Olof Feldts uttalanden. I detta fall torde det vara uppenbart, att det är det faktum, att det är handelsministern som uttalar sig som innehar nyhetsvärdet, inte beskrivningarna av händelsen.

Som har visats i den schematiska sammanställningen av artikeltyp/källa ovan, så är det främst hos Dagens Nyheter som denna problematik gör sig gällande. Dagens Nyheter har en klart mycket högre andel rena referat än de andra tidningarna, något som får förmodas

spegla skillnader i nyhetsvärdering. Frågan om tidningens/journalistens prestation, när det gäller beslutet att publicera material av denna typ är vanskelig att avgöra. Det är sannolikt så, att det i många fall är just den intervjuade personen som innehar nyhetsvärde, något som även stöds av Hvitfelts studie av faktorer som påverkar nyhetsbedömningen.

En helt annan situation råder givetvis om tidningen, som Expressen gjort, huvudsakligen använder referaten som argument. I detta fall är det ju faktiskt tidningen, som står för beskrivningen av händelseförloppet, och nu uppstår inte längre konflikten mellan nyhetsvärdet hos sagesmannen, och bristerna i beskrivningen av händelseförloppet i utsagan – uttalandet refereras ju för att stärka tidningens egna beskrivning. Om det går att visa att uppgifter om det korrekta förhållandet förelåg, bör publicerandet av uttalanden med felaktigheter som används på detta sätt framstå som ännu mer klandervärt. Ytterligare en situation är den, då tidningen väljer att återge någon parts utsaga, därför att den passar in i tidningens allmänna beskrivning av händelseförloppet. Misstanke kan tvivels utan resas att så var fallet just hos Expressen – fördelningen av refererade aktörer, och innehållet i de utsagor som faktiskt refererades, stöder en sådan uppfattning.

När det gäller hypotesen, så finns belägg i materialt för, att en stor del av felaktigheterna vid rapporteringen kan tillskrivas att olika källor ges auktoritet genom rapporteringen. Såväl Expressen, som Dagens Nyheter styrker hypotesen, att felaktigheter uppkommer genom att tidningen ger expertstatus åt olika aktörer. Om vi ser till Svenska Dagbladet blir bilden en annan. Vi finner här inga påvisbara brister, av den typ vi har kunnat konstatera hos de övriga tidningarna. Detta kan jämfört med Dagens Nyheter förklaras av bedömningen av nyhetsvärdet i utsagorna, och jämfört med Expressen förklaras av att den starka tematiska presentationen saknades. Det verkar därför som om SvD i detta fall i högre grad skulle ha tillämpat källkritik/värdering av källornas expertkunskaper, och därför kunnat förmedla en mer korrekt och relevant bild av skeendena.

12.7 Att skapa "vi-känsla"

Den sista hypotesen rör hur valet av perspektiv i framställningen påverkar hållbarheten. Mot bakgrund av tidigare studier formulerades den på följande sätt:

Hypotes 5: Ett starkt top-dog/under-dog perspektiv medför fler felaktigheter i verklighetsbeskrivningen.

Två typer av top-dog/under-dog-effekter borde kunna göra sig gällande. Dels perspektivmarkörer i framställningarna vilka medför ett ställningstagande till händelsen eller till en part i händelsen – dvs en form av brott mot kravet på neutral presentation. Dels ett urval av händelser, som är sådant att man har anledning att anta, att den ena eller flera parter konsekvent erhåller en negativ särbehandling.

Som har framgått bl.a. av diskussionen om hypotes 1 i detta kapitel, finns stöd för hypotesen om top-dog/under-dog-förhållanden i materialet. I Expressen och Aftonbladet är det helt uppenbart, att det i rapporteringen finns top-dogs och under-dogs, där tidningen genom rapporteringens utformning tar den sistnämndes parti. Däremot är det skillnad mellan vilka som kan karakteriseras som top-dog resp. under-dog i de två tidningarna: Expressen framställer såväl oljebolagen, OPEC-länderna som den svenska regeringen som top-dogs, medan Aftonbladet nöjer sig med oljebolagen och de oljeproducerande staterna. I Aftonbladet är svensken i gemen, men särskilt hyresgästerna under-dogs, medan Expressen utpekar de svenska bilägarna som under-dogs per preference.

Top-dog/under-dog rapportering åstadkomms lättast genom perspektivmarkörer, och sådana saknas inte heller i det här undersökta materialet. Hos kvällstidningarna är det påfallande, att perspektivet på en viss händelse läggs så nära läsarens förmodade horisont som möjligt – materialet mottagarorienteras. En sådan perspektivfixering kan åstadkommas genom att man systematiskt framhåller uppgifter, som relaterar till ex.v. läsarens ekonomi, men utelämnar information om händelsen som kanske saknar sådan betydelse, med effekt att bilden av själva händelsen blir skev och läsarens möjligheter till förståelse minskar. Exempel på perspektivmarkörer kan mångfaldigas: "*Oljebolagen kan tvinga upp våra hyror*" (Aftonbladet 27/1) "*Stackars svensk, nu får du frysa...*" (Expressen 19/12) "*Vi är lurade av oljebolagen*" (Expressen 27/12). Den vanligaste metoden torde vara att skapa ett motsatsförhållande, mellan läsaren och oljebolagen/regeringen/OPEC-länderna genom att skriva i "vi-form": "*Vi är lurade*" "*Våra hyror*" mm.

Den andra formen av top-dog/under-dog rapportering är mer svår att belägga – hur veta i efterhand vilket material som inte kom med? I några fall går det emellertid att visa på "negativ särbehandling"

I Aftonbladet kan vi den 27 januari finna en artikel som behandlar de

amerikanska senatsförhören. Här kan vi finna många felaktiga påståenden om oljebolagen, påståenden som tidningen gör gällande härifrån från det senatsutskott som förhörde de olika oljebolagsrepresentanterna. Den referatteknik som tidningen använder måste emellertid klassas som bedräglig. Artikeln skall uppenbarligen avses vara ett referat av tre dagars förhör, men de uttalanden som återges i artikeln återfinns i verkligheten enbart i protokollet från den första dagen. När de olika utskottsledamöterna under de två andra dagarna gör uttalanden som visar att de inte längre omfattar uppfattningen att oljebolagen skapat krisen, återges inte detta i artikeln. Vi kan med andra ord konstatera att relevant information utelämnats. Det förekommer även rena felaktigheter i materialet. I Aftonbladets text sägs: *"Kommitten anklagar oljejättarna för att ljuga om hela krisen. Bolagen tar oskäligen vinster och försöker pressa fram nya förmåner..."* Detta påstående om kommittens slutsats är uppenbarligen inte sant. I verbatim-protokollet från förhören framgår klart att denna form av "anklagelser" inte förekom. Även om misstänksamheten onekligen var mycket stor, kommer utskottets senatorer fram till att oljebolagen *inte* ljugit om krisen, även om man har kommit att tjäna stora summor på den. Detta förhållande återges däremot korrekt i Svenska Dagbladet – i en artikel som publicerades tre dagar innan Aftonbladets.²²

I motsats till kvällstidningarna återfinns vi inte någon konsekvent top-dog/under-dog-rapportering i de två morgontidningarna. Betoning- en ligger här på *konsekvent*, eftersom uppgifter som var negativa för oljebolagen/oljeproducenterna, eller den svenska regeringen också förekom i dessa tidningar, men i dessa fall kan härledas till referat eller enstaka rapporter, och inte till rapporteringen som helhet. Eftersom rapporteringen i såväl Svenska Dagbladet som Dagens Nyheter var otvetydigt bättre än i kvällstidningarna, där "ombudsmannajournalistiken" var vanlig, så får detta bedömas vara ett starkt stöd för hypotesen att perspektivmarkeringar av detta slag medför brister.

12.8 Cirkeln slutes

I samtliga fyra tidningar förekommer det en hel del brister i beskrivningen av händelseförloppet. I en del fall vore det inte rimligt att begära att journalisten/tidningen skulle kunna avgöra det riktiga förhållandet. Vi finner även, som hos SvD, en rapportering som lämnar

huvudsakligen korrekt information om skeendet. Det framstår också som allt tydligare att Expressen intar något av en särställning bland de fyra tidningarna, både i fråga om antalet hållbarhetsbrister, relevansbrister samt brister vad avser neutral presentation, och hur deras förekomst skall värderas.

De fem hypoteser som ställts upp om varför felaktigheter förekommer har också visat sitt förklaringsvärde; i en del fall kan bristerna förklaras av att tidningen, som ex.v. DN, har valt att återge många parterers synpunkter på krisen och därmed givit auktoritet åt felaktiga verklighetsbeskrivningar. De grava bristerna mellan Expressens beskrivning av verkligheten och verkligheten självt kan också förklaras med hjälp av hypoteserna – i motsats till de tre övriga tidningarna intar Expressens rapportering "höga värden" på *samtliga* hypoteser: hög grad av språklig förenkling, hög grad av tematisering, låg grad av sakkunskap, omfattande återgivande av olika experter, och en hög grad av top-dog/under-dog-perspektiv. Det mest utmärkande draget torde dock vara tematiseringen, och top-dog/under-dog perspektivet *samtantaget*. Som har redovisats i de enskilda sakfrågekapitlen har Expressens rapportering varit i det närmaste följetongsläk, och i betydligt högre grad än övriga tidningar präglats av identifikation med läsaren.

Ytterligare ett gemensamt drag för Aftonbladet, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet är att rapporteringen är heterogen, d.v.s. ingen speciell *historieskrivning* eller *linje* är konsekvent företrädd. Inte heller är någon part i händelsen klart diskriminerad. Så är inte fallet i Expressen. Här finner vi nästan *inte något* material med uppgifter vilka strider emot den historiebeskrivning som är förhärskande i tidningens rapportering. Ur detta förhållande föds lätt misstanken att tidningen har valt att återge nyheter, som stämmer med den syn på verkligheten, som tidningen och dess journalister omfattar. Denna misstanke stärks också av det sätt varpå Expressen använder andra parterers utsagor. Som vi har sett ovan är Expressen den tidning, som i absolut högsta grad använder sig av eget material, och när andra parter återges så används det oftast som argument för att en beskrivning eller kommentar är korrekt. Detta stöder antagandet om ett selektivt urval av referat.

När det gäller Expressens rapportering bör det emellertid framhållas att den knappast avviker från den nyhetsideologi som ligger till grund för tidningen. Genom Carl-Adam Nycop populariserades tidningen på ett sätt som kom att bli vägledande för många andra svenska tidningar:²³

"Ledningen för Expressen gick programmatiskt in för att göra vad man kallade 'morgondagens tidning'. Redigeringen skulle kännetecknas av bilder och stora rubriker. Artiklarna skulle vara korta och ha enkel meningsbyggnad. Bisatser borde inte förekomma. Expressen sökte dramatisera sitt stoff. Man gjorde 'sensationella' nyhetssidor på samma sätt som amerikansk populärpress gjorde det. Man vände sig i artiklar, rubriker och bilder direkt till läsaren."

Denna beskrivning av kvällspressjournalistik ger två viktiga upplysningar. Dels kan vi känna igen många av de faktorer som jag tidigare har framhållit som varit orsak till brister, nu som medel för att göra en populär tidning. Dels kan vi konstatera att Expressens rapportering under oljekrisen väl följde den ovan beskrivna policyn, något som gör det mindre troligt att de observerade problemen skulle vara ett resultat av en enskild journalists dåliga arbete.

Vi kan nu se en allt kraftigare trend inom faktarapporteringen ifrån informativitet, grundlighet, och djup, mot en roande, underhållande, och ytlig journalistik. Orsakerna till detta förhållande är säkert många, men en väsentlig orsak förefaller vara tidningarnas uppfattning om läsarens egenskaper. I takt med kvällstidningarnas ökade upplagor har förmodad begriplighet, plånboksfrågor och "human interest" kommit att bli allt mer dominerande för nyhetsförmedlingens urval av verklighetsbilder. Detta har tvivelsutan medfört problem, helt enkelt därför att komplicerade förhållanden i händelseförloppet oftast inte låter sig fångas i termer av enkla beskrivningar, och plånboksperspektiv. Det är därför också uppenbart att det finns en konflikt mellan den enkla framställningen, och den korrekta beskrivningen av händelseförloppet. Det står också klart att konflikten mellan hållbar, relevant, och neutralt presenterad rapportering, och snabbhet i rapporteringen har medfört många brister – termen färsk nyhet i detta sammanhang betyder oftast "omogen". Björn Fjaestad och P G Holmlöv har påvisat faran – både i fråga om hållbarhet och i fråga om relevans – och om man ser till Expressens rapportering kan man inte annat än hålla med.²⁴

Det är sannolikt också i denna kontext som ett eventuellt svar på frågan hur man skall skapa nyheter med färre problemfyllda relationer till händelseförloppet måste sökas; det är inte *i första hand* läsaren som skall roas, utan händelseförloppet som skall beskrivas. Det är inte *i första hand* läsarens förmodade läskunnighet eller intresse som skall avgöra rapporteringens innehåll, utan rapporteringens rättvisa spegling av verkligheten. Det är också viktigt att vara observant på faran med

tematisering — den föränring av nyhetsvärderingen som här inträffar kan medföra allvarliga relevansfel. Det är självklart att den journalistiska verksamheten för att kunna uppfylla dessa krav måste baseras på sakkunskap i första hand och "flyhänthet" i andra hand. Det är visserligen sant att en duktig skribent både kan "tjäna och roa allmänheten", men det får inte ske på verklighetens bekostnad.²⁵ En stor del av de brister som jag här kunnat påvisa skulle knappast ha funnits om den journalistiska arbetstekniken mer inriktas på trohet mot verkligheten, och mindre på trohet mot läsarens förmodade intresse.

12.9 Fotnoter kapitel 12

- 1) *Westerståhl*, 1972,15
- 2) *Hermeren*, 1977, avsnitt 3.4, sid 190-91
- 3) *Ibid.*, 191
- 4) *Expressen*, 1974-01-29. Se kapitel 9.
- 5) *Svenska Dagbladet*, 1974-02-01. Enligt *New York Times* 1974-10-08 avslutades undersökningen med ett konstaterande att oljebolagen inte var skyldiga till bristen på olja och oljeprodukter i staten New York.
- 6) *Dagens Nyheter*, 1974-02-09. Se vidare kapitel 11 där även Expressens felaktiga rapportering återges.
- 7) Se *Östergaard*, 1967,34ff för en genomgång av argument för och emot stor hänsyn till "förståelse".
- 8) *Fjaestad & Holmlöv*, 1977, 221f.
- 9) *Elmbrandt*, 1983,216.
- 10) *Hvitfeldt*, 1985, s. 215p.
- 11) *Galtung/Ruge*, 1965, s.82.
- 12) *Federal Energy Administration*, 1975,16.
- 13) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,563-64. Hela *Business Week*-artikeln finns avtryckt här. *Turner*, 1978,136, framhåller att det amerikanska försvarsdepartementet var väl medvetet om att oljebolagen var tvungna att "lyda" Saudiarabiens order om embargo, och gav sitt tillstånd till att uppgifter om mängden levererad olja fick sändas till Saudiarabien. Jmf. *Barger*, 1976,153.
- 14) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,del 1. Hela första delen av sentatsutskottets hearing behandlar den offentliga statistiken.
- 15) Själva siffermaterialet som *Expressen* ger var dock vid tidpunkten förhållandevis korrekt, även om den likaledes var förhållandevis ointressant i detta sammanhang. *Heinebäck*, 1974, Appendix 2,72, (SIPRI)anger samma mängder för 1973.
- 16) *Economist*, 1974-12-15,74.
- 17) *Dagens Nyheter*, 1973-12-19,30.

- 18) *Dagens Nyheter*, 1974-01-12,23.
- 19) *Economist*, 1973-12-15,74.
- 20) *Fjaestad & Holmlöv*, 1977,219ff.
- 21) *Elmbrandt*, 1983,218.
- 22) *Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974,596-602. Även om senatorernas uttalanden ibland är synnerligen hårda, så är ändå udden mer riktad emot det faktum att USA inte hade någon egentlig nationell energipolitik vid tiden för krisen. Samtidigt framhålls att bolagen har tjänat på krisen – just därför att de federala myndigheterna saknade förberedelse.
- 23) *Hadenius & Weibull*, 1973,138.
- 24) *Fjaestad & Holmlöv*.1977,219.
- 25) "Det är allmänheten jag vill tjäna och roa" – uttryck av DN:s grundare Rudolf Wall.

13 Sammanfattning

Syftet med föreliggande studie har varit att genomföra en *granskning av hållbarhet, relevans och neutralitet* i uppgifterna om de internationella oljebolagens skuld till oljekrisen 1973/74 som återgavs i de fyra svenska dagstidningarna *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen* och *Svenska Dagbladet* under perioden första oktober 1973 till och med sista februari 1974. Syftet har vidare varit att relatera de resultat som erhålls från denna granskning till erfarenheter från andra undersökningar av korrekthet i rapporteringen inom andra ämesområden.

Det material som undersöks är uppgifterna om oljebolagen, som orsak till krisen, som förmedlas av de fyra tidningarna på nyhetsplats. Tre huvudsakliga typer av material har identifierats:

- 1) tidningens eget material med utsagor om verkligheten
- 2) referat av andra som används som argument eller belägg för påståenden om verkligheten som görs av tidningen/journalisten
- 3) rena referat av vad andra parter har sagt om verkligheten

I analysen skiljs mellan å ena sidan det material som tidningen självt direkt ansvarar för – eget material samt sådant där referat av andra används som argument för egna påståenden (typ 1+2 ovan) och rena referat av andra aktörers utsagor om verkligheten (typ 3). Alla påståenden som förmedlas till läsaren har testats med avseende på hållbarhet, relevans, och neutral presentation, men vad gäller den sistnämnda kategorin är det huvudsakligen intresset riktat till, om den bild av verkligheten som framkommer genom andra parters utsagor stödjer tidningens egen bild, eller om bilderna är motstridiga.

13.1 Hållbarhet, relevans och neutral presentation

Mot bakgrund av bl.a. debatten rörande objektivitet i massmedia har följande definitioner på när brister vad avser hållbarhet, relevans samt

neutral presentation formulerats; En uppgift som förmedlas till läsaren anses ha en hållbarhetsbrist om påståendena i framställningen är falska, eller om framställningen implicerar falska påståenden. En framställning har en relevansbrist om den gör ett urval av beskrivningar av fakta och förhållanden som är sådant att bilden av händelsen i framställningen blir väsentligt annorlunda än händelsen självt. En framställning har en neutralitetsbrist, om den genom användande av värdeladdade ord eller andra språkliga grepp behandlar olika parter eller förhållanden olika. En neutralitetsbrist föreligger även om materialet innehåller explicita eller implicita uppmaningar eller normativa uttryck.

13.2 Förväntade resultat

Tidigare studier vad avser rapporteringens överensstämmelse med verkligheten har givit anledning att tro att stora skillnader skulle finnas mellan å ena sidan rapporteringen i tidningarna, och de verkliga händelserna å den andra. Ämnets karaktär förstärker denna uppfattning. Mot bakgrund av tidigare studier har fem hypoteser gällande vad som kan förväntas orsaka brister i överensstämmelse med verkliga förhållanden formulerats.

Hypotes 1: Felaktiga verklighetsbeskrivningar beror till stor del på val av språklig utformning.

Hypotes 2: Felaktigheter i beskrivningen av ett skeende ökar över tid på grund av skapande av teman med accentuerande av negativa aspekter.

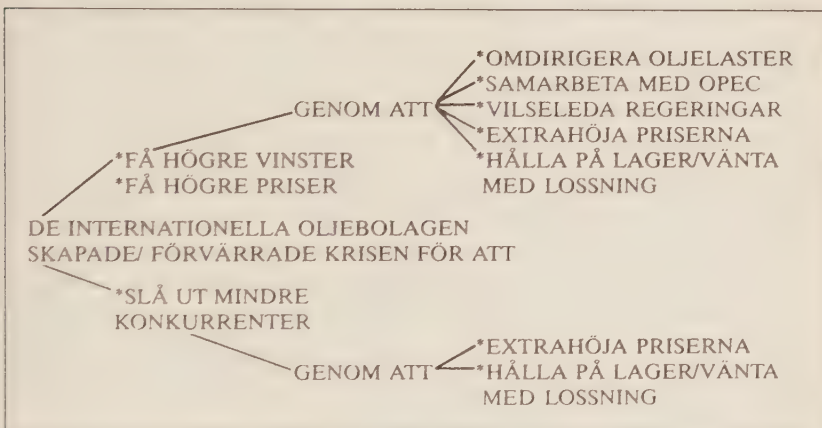
Hypotes 3: Felaktigheter i verklighetsbeskrivningen av tekniska, ekonomiska och nya ämnen ökar på grund av bristande sakkunskap.

Hypotes 4: Felaktigheter i verklighetsbeskrivningen ökar genom återgivande av förment auktoritativa källor och eller genom dålig källkritik.

Hypotes 5: Ett starkt top-dog/under-dog perspektiv medför fler felaktigheter i verklighetsbeskrivningen.

13.3 Uppgifter om oljebolagens roll

Uppgifterna som återfinns i tidningarna om de internationella oljebolagens som skapare av oljekrisen har systematiserats till två motiv och fem olika metoder:

Det finns ett omfattande källmaterial ifrån offentliga utredningar, akademiska framställningar mm som rör oljekrisen, och som behandlar de ovan återgivna påståenden. Detta material pekar entydigt på att inte något av de ovan angivna motiven eller metoderna i verkligheten förelåg:

Höga och orättfärdiga vinster: Det är helt klart att de flesta oljebolag gjorde mycket stora vinster i under 1973 i såväl dollar som procent. Det är emellertid också klart att vinsterna inte i första hand kom från olja producerad i mellan östern, utan genom lagervinster och på raffinerade produkter. Det är också värt att notera att oljebolagens vinster inte var särskilt höga vid en jämförelse med övriga näringsgrenar.

Omdirigering av laster: Går det att visa att de internationella oljebolagen omdirigerade frakter under oljekrisen för att göra större vinster? Svaret på denna fråga måste bli ett klart nej, även om det är helt klart att bolagen dirigerade om oljelaster. En koppling mellan omdirigeringar och vinster är felaktig – inte i något fall när det gäller de internationella oljebolagen har denna koppling visats.

Väntan med försäljning: Det finns ingenting som tyder på att oljebolagen, av vinstmotiv eller prisökningsmotiv, skulle ha hållit inne sina lager av råolja eller väntat med att släppa ut produkter på marknaden.

Extra påslag på priset: Oljebolagen påstås ha höjt sina marginaler extra mycket under krisen genom antingen extra påslag på råoljan eller genom att det nya, högre priset på oljan togs ut för olja som köpts innan krisen. Båda dessa uppgifter är felaktiga. De prishöjningar som genomfördes av de oljeproducerande länderna hade omedelbar genomskraft gentemot oljebolagen, och prisstatistiken på så väl råolja som raffinerade produkter visar att någon "förtidshöjning" inte förekom.

Samarbete med OPEC: Påståenden om att oljekrisen var ett resultat av samarbete mellan oljebolag och oljeproducerande stater är inte hållbart. Förhållandet var snarare det omvända – de stora internationella oljebolagen hade hamnat i en allt svårare förhandlingsposition; om man gick med på ett högre pris som skulle kunna garantera tillgång, så öppnade man portarna för konkurrensen från de mindre, nyetablerade företagen; om man inte gick med på ett högre pris, så riskerade man att producentländerna ströp tillförseln. Den amerikanska regeringens representant blev den utlösande faktorn för oljekrisens ekonomiska del då han gav klartecken för delade förhandlingar, och därmed öppnade vägen för ett galopperande oljepris.

Bristande information till regeringar: Det var *inte* så att oljebolagen höll tillbaka information till konsumentländernas regeringar, utan informationsproblemen uppstod huvudsakligen genom olika västländernas bristande organisatoriska förberedelse, och genom att det internationella samarbetet mellan konsumentländerna bröt samman.

Slå ut konkurrenter: Vi finner i materialet ytterligare ett motiv som tillskrivs de internationella bolagen; att pressa de oberoende konkurrenterna av marknaden. Två metoder omnämns. Det rör sig dels om en prismanipulation, där de internationella bolagen sägs ha höjt priserna till de oberoende bolagen mer än till sina egna dotterbolag, och dels om en leveransmanipulation, där leveranser av olja och/eller oljeprodukter skall ha stoppats eller fördröjts för att på detta sätt knäcka konkurrenterna. Som har visats var uppgifterna felaktiga. Inte i någon av de utredningar som gjorts efter krisen – i USA eller i Europa – har någon av dessa former av marknadsmanipulation påvisats. Inte heller uppgifterna från de oberoende bolagen själva ger något sådant vid handen.

13.4 Tidningsmaterialet

De fyra tidningarna skiljer sig åt i flera avseenden vad gäller rapporteringens omfång, källor för uppgifter och fördelningen mellan eget beskrivningar och rena referat. Följande tabell visar hur det studerade materialet fördelar sig:

	AB			DN			Exp.			SvD		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Ej specific källa			3			1			1			1
Expert						3 10			7 9			1 2
Fackl. repr.			4			4						1
Myndighet						2 2			2 1			2
Oljebolag						1 4			1 1			7
OPEC			1			6			1			2
Politiker			3 5			9			1 7			2
Press			1 1			5			3 1			2
ANTAL ENHETER	5	8	10	6	7	40	43	16	19	15	2	18
%	4	35	61	11	13	75	55	21	24	43	6	51
1 = Egen beskrivning; 2 = referat som argument; 3 = rent referat												

Expressen och Dagens Nyheter intar här två motpoler, med Aftonbladet och Svenska Dagbladet i en mellanposition. I Dagens Nyheter förekommer till en klart övervägande del direkta referat av andra eller intervjuer som källor för verklighetsbeskrivningen. I Expressen är sådant material sällsynt, utan här står tidningen självt för mer än tre fjärdedelar av beskrivningarna. Denna skillnad i eget material och rena referat fick en stor betydelse för de verklighetsbilder som förmedlades i de olika tidningarna.

13.5 Vad tidningarna rapporterade

Tidningarnas rapportering i sakfrågorna skiljer sig åt på flera sätt. Alla påståenden tas inte upp i samtliga tidningar, och de beskrivningar av skeendena som förmedlas är inte heller samstämmiga.

Aftonbladet kännetecknas av knapphändiga uppgifter. Ofta är den bild som presenteras läsaren ett resultat av att tidningen intervjuar olika personer eller refererar aktörers ståndpunkter. Dock framkommer i tidningens egen rapportering att de internationella oljebolagen har skapat krisen för att tjäna pengar, och att vinsterna är orätmätiga.

Läsaren får också veta att olja hålls i lager, såväl i Europa som i USA, i väntan på stigande priser. Mest information får läsaren om oljebolagens bristande information till regeringar. Här dominerar återgivanden av handelsminister Feldt, men tidningen lämnar också egna uppgifter som gör gällande att de svenska bolagen sköter sig väl, medan de internationella döljer fakta.

Sammantaget är den bilden av oljebolagens skuld otydlig. Det finns ingen konflikt mellan tidningens egna beskrivningar och de uppgifter man återger, men faktisk information är mycket knapphändig. Aftonbladet är också den tidning som har det lägsta antalet rapporter, vilket starkt bidrar till den oklarar bilden.

Dagens Nyheter skiljer sig radikalt från Aftonbladet. Tidningen kännetecknas av ett stort antal beskrivningar och många uppgifter. Här måste emellertid observeras att bilden uppkommer på ett "passivt" sätt – det är inte tidningen som skriver historia, utan bilden uppkommer genom att tidningen intervjuar eller refererar andra parter. Det är experters eller aktörers beskrivningar som DN refererar, och den bild av verkligheten som tidningens läsare erhåller är ett resultat av en mosaik av uppgifter. När det gäller tidningens egna påståenden om oljebolagen skuld framkommer att bolagen har hållit tillbaka leveranser till olika marknader i väntan på högre priser och att bolagen har höjt sina priser extra mycket. Uppgifter om tillbakahållen information till regeringar förekommer, och även uppgifter om att de internationella bolagen har sökt pressa sina mindre konkurrenter ur marknaden.

Sammantaget blir den bild som förmedlas av Dagens Nyheter splittad. Olika uppgifter framkommer via referat av olika aktörer å ena sidan och via tidningens egna beskrivning å den andra. Uppgifterna inom olika teman skiftar också över tid, beroende på att aktörerna ändrar ståndpunkt, vilket refereras av tidningen.

Expressen utmärks av att tidningen i stort sett drev en redaktionell kampanj på nyhetsplats. Tidningen skrev historia, och mycket få referat eller återgivanden av andras utsagor förmedlades. Däremot användes ofta andras utsagor som argument för tidningens beskrivning. Det finns inte heller någon skillnad av något slag mellan de uppgifter tidningen själv förmedlar, och de uppgifter som framkommer via de fåtaliga referaten. Sammantaget blir därför bilden helt konsistent. Samtliga ovan relaterade påståenden rörande oljebolagens skuld återfinns i tidningen, och framställningen var av den art, att brott mot krav på neutral presentation var legio. De faktiska sakupplysningar som

kom läsaren till godo var mycket få, och oftast felaktiga.

Det största antalet brister i Expressens rapportering är av relevans-typ – felaktiga jämförelser, framhållande av triviala fakta mm gör att bilden av verkligheten blir helt skev.

Svenska Dagbladet har i likhet med Aftonbladet ett förhållandevis litet antal uppgifter. Tidningen skiljer sig dock ifrån de övriga på två sätt; dels var informationen i tidningens egen rapportering förhållandevis faktafylld, dels finns motsättningar mellan de uppgifter som förmedlas genom referat och intervjuer å ena sidan, och tidningens egen rapportering å den andra. I tidningens egen rapportering framhålls genomgående att någon framkallad krissituation ej förelåg. Tidningen förnekar också explicit riktigheten i flera av de ovan angivna påståendena. Referaten av andra aktörer ger dock i vissa fall vid handen, att manipulation förekommit. Sammantaget är emellertid Svenska Dagbladets rapportering i stort sett korrekt, och utan tvekan den beskrivning av verkligheten som har det minsta antalet brister, såväl vad avser hållbarhet, relevans, som neutral presentation.

13.6 De fem hypoteserna och bristerna i materialet

Allmänt kan sägas att det här redovisade materialet stöder hypotesen om betydelsen av den språkliga framtoningen. Det är i huvudsak kvällstidningarna som kännetecknas av "rubrikjournalistik", och det är också här som de stora avvikelserna från det verkliga skeendet kan noteras. I framförallt Expressen, men även Aftonbladet, är det uppenbart så, att den språkliga behandlingen snedvrider framställningen med avseende på hållbarhet, relevans och neutral presentation. I fråga om Svenska Dagbladet kan ingen sådan tendens konstateras, medan Dagens Nyheter här intar en mellanställning. I DN förekommer uppenbara förenklingar, men inte av en sådan art att de kan sägas utgöra en större källa till felaktigheter än de rena sakfelen.

De fyra tidningarnas rapportering förefaller verifiera hypotesen om ökade brister i framställningen med ökad tematisering. Graden av tematisering var störst i Expressen och lägst i Svenska Dagbladet, med de två övriga tidningarna i en mellanposition. Tematiseringstendensen stämmer därmed väl överens med graden av brister vad gäller hållbarhet och relevans som har kunnat konstateras.

Hypotesen om avsaknad av expertis verifieras av de olika framställningarna. Rapporteringen i Expressen, och Aftonbladet präglas ofta av en ren brist på kunskap om sakområdet. Detta gäller inte minst referaten från senatsförhören. De är dåliga och fångar inte det väsentliga, men kanske viktigast av allt i detta sammanhang, de blir irrelevanta på grund av bristande kunskaper om det politiska spelet kring olja i USA. De präglas vidare av bristande insikter i den amerikanska statens arbete och skyldigheter – den svidande kritik som riktas emot den federala statistikinsamlingen – som var så dålig att ingen visste hur mycket olja som fanns i landet – togs exempelvis inte upp i någon av de två tidningarna, och inte heller i Dagens Nyheter.

Mycket tyder på att en stor del av felaktigheterna vid rapporteringen kan tillskrivas att olika källor ges auktoritet genom rapporteringen. Såväl Expressen som Dagens Nyheter styrker hypotesen att felaktigheter uppkommer genom att tidningen ger expertstatus åt olika aktörer. Om vi ser till Svenska Dagbladet blir bilden en annan. Vi finner här inga påvisbara brister av den typ vi har kunnat konstatera hos de övriga tidningarna. Vid en jämförelse med Dagens Nyheter förklaras detta av bedömningen av nyhetsvärdet i utsagorna, och jämfört med Expressen förklaras det av att den starka tematiska presentationen saknades. Det verkar därför som om SvD i detta fall skulle ha tillämpat källkritik/värdering av källornas expertkunskaper i högre grad, och därför kunnat förmedla en mer korrekt och relevant bild av skeendena.

När det gäller hypotesen om top-dog/under-dog perspektiv finner vi inte någon konsekvent sådan i de två morgontidningarna. Betoningen ligger här på *konsekvent*, eftersom uppgifter som var negativa för oljebolagen/oljeproducenterna eller den svenska regeringen också förekom i dessa tidningar, men i dessa fall kan härledas till referat eller enstaka rapporter, och inte till rapporteringen som helhet. Eftersom rapporteringen i såväl Svenska Dagbladet som Dagens Nyheter var otvetydigt bättre än i kvällstidningarna, där "ombudsmannajournalistiken" var vanlig, så får detta bedömas vara ett starkt stöd för hypotesen att perspektivmarkeringar av detta slag medför brister. I Expressen och Aftonbladet är det helt uppenbart att det i rapporteringen finns top-dogs och under-dogs, där tidningen genom rapporteringens utformning tar den sistnämndes parti. Däremot är det skillnad mellan vilka som kan karakteriseras som top-dog resp. under-dog i de två tidningarna: Expressen framställer såväl oljebolagen som OPEC-länderna samt den svenska regeringen som top-dogs, medan Aftonbladet nöjer sig med

oljebolagen och de oljeproducerande staterna. I Aftonbladet är svensken i gemen, men särskilt hyresgästerna under-dogs, medan Expressen utpekar de svenska bilägarna som under-dogs per preference. I båda fallen uppstår dock brister främst vad avser relevans genom valet av perspektivmarkör, vilket stödjer hypotesen.

De fem hypoteser som ställts upp om varför felaktigheter förekommer har visat sitt förklaringsvärde; i en del fall kan bristerna förklaras av att tidningen, som ex.v. DN, har valt att återge många parter synpunkter på krisen och därmed givit auktoritet åt felaktiga verklighetsbeskrivningar. De grava bristerna mellan Expressens beskrivning och verkligheten självt kan också förklaras med hjälp av hypoteserna – i motsats till de tre övriga tidningarna intar Expressens rapportering "höga värden" på *samtliga* hypoteser: hög grad av språklig förenkling, hög grad av tematisering, låg grad av sakkunskap, omfattande återgivande av olika experter och en hög grad av top-dog/under-dog-perspektiv. Det mest utmärkande draget torde dock vara tematiseringen och top-dog/under-dog perspektivet *sammantaget*. Som har redovisats i de enskilda sakfrågekapitlen har Expressens rapportering varit i det närmaste följetongslig, och har i betydligt högre grad än övriga tidningar präglats av identifikation med läsaren.

Ytterligare ett gemensamt drag för Aftonbladet, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet är att rapporteringen är heterogen, d.v.s. ingen speciell *historieskrivning* eller *linje* är konsekvent företrädd. Inte heller är någon part i händelsen klart diskriminerad. Så är inte fallet i Expressen. Här finner vi nästan *inte något* material med information som strider emot den historieber beskrivning, vilken är förhärskande i tidningens rapportering. Som vi har sett ovan är Expressen den tidning som i absolut högsta grad använder sig av eget material, och när andra parter återges så används det oftast som argument för att en beskrivning eller kommentar är korrekt. Detta stöder antagandet om ett selektivt urval av referat.

14 Summary

The purpose of this study has been to conduct an investigation into the validity, relevance and neutrality of Swedish newspaper reporting. The papers studied were the four Swedish dailies Aftonbladet, Dagens Nyheter, Expressen and Svenska Dagbladet. Svenska Dagbladet and Dagens Nyheter are morning papers, and the other two evening papers. The period under study has been from October 1st. 1973 to February 28th 1974.

The material under investigation is news reports containing information regarding the international oil companies as a cause for the crisis. Three main types of material have been identified:

1) the papers' own reporting with statements describing reality, including news-bureau material and syndicated material.

2) reporting in which statements by parties, other than the paper are quoted by the paper in support of the paper's own depiction of reality

3) statements by other parties containing depictions of reality that are quoted by the paper, i.e. interviews and reports on political debates etc..

In the analysis, material for which the paper is responsible (types 1+2) above) is separated from material which consists of statements made by other parties. (Type 3)

All statements concerning reality that are presented to the reader are tested with regard to validity, relevance and neutral presentation. In dealing with information of type 3, however, the main interest is focused on whether or not the information concerning reality is in line with the papers own description of events.

14.1 Validity, relevance and neutral presentation

In view of i.a. the debate concerning objectivity in news reporting, the following definitions have been used:

A report is regarded as lacking in validity if statements are false, or if

false statements are implied.

A report is regarded as lacking in relevance if it contains a depiction of reality that is such that the total description of the event is considerably different from the event itself.

A report is regarded as lacking in neutral presentation if parties or events are treated differently by the use of value-judgments or other such language forms. A lack of neutral presentation is also implied if a report contains explicit or implicit calls for action or other normative expressions.

14.2 Expected results

Earlier studies regarding the relationship between newsreporting and reality leads us to expect a rather low correspondence between the two. With respect to these earlier studies five hypothesis have been formulated as to what can be expected to cause defects in validity, relevance and neutral presentation in newsmaterial:

Hypothesis 1: Erroneous descriptions of reality depend to a large extent on wording and choice of linguistic style. Here oversimplifications and attempts to describe complicated relationships in easy terms are examples.

Hypothesis 2: Erroneous descriptions of reality increase over time due to the creation of themes which accentuate negative aspects. A theme is at hand when a paper continues reporting on some certain aspect of an event, and the reporting is connected to earlier reporting.

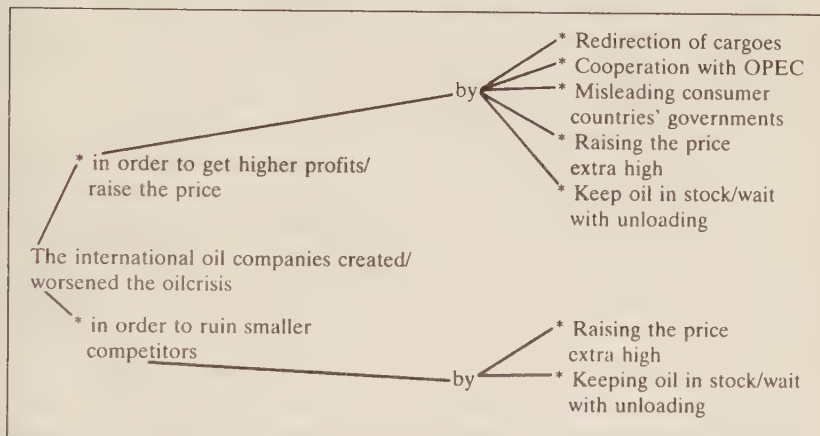
Hypothesis 3: Erroneous descriptions of reality increase due to a lack of expertise among journalists, specially if the subject matter is technical, economical or "new".

Hypothesis 4: Erroneous descriptions of reality increase due to quoting of presumed authoritative sources and/or lack of criticism of sources.

Hypothesis 5: Erroneous descriptions of reality increase due to a strong top-dog/under-dog perspective in reporting, i.e. when the paper identifies itself with a certain interestgroup or reports of events are made from the perspective of a certain group.

14.3 Statements regarding the role of the oil companies

The four papers information regarding the role of the international oil companies has been ordered systematically into a number of categories, based on two different motives and five different methods.

There is a rather large amount of original sources from public hearings and public investigations, academic treatises etc. regarding the oilcrisis which deal with the above-stated motives and methods. This material shows that none of the above-stated motives or methods was actually in use by the international oil companies during the crisis.

High and unjust profits: It is quite clear that most oil companies made large profits during 1973, both in terms of percentage and in terms of dollars. It is, however, also clear that these profits did not emanate from oil produced in the Middle East, but through windfall profits on stocks of US-produced oil, and from the market surge for refined products. It should also be noted that the oil companies' profits were normal if compared with other branches of industry.

Redirection of cargoes: Can it be shown that the oil companies re-directed oil cargoes during the crisis in order to get higher profits? The answer to this question must be "no", even if it is clear that extensive re-direction of cargo occurred. A link between the motive – to raise profits – and the method of re-direction cannot, however, be established. The re-directions had other, technical, causes.

Keeping oil in stock: There is no evidence that the oil companies

should have kept their stocks of oil from the market awaiting higher prices, in order to get increased profits.

Raising the price extra high: The oil companies are said to have raised the price of oil extra high. This increase is said to have been made either on top of the increases imposed by the OPEC/OAPEC-countries, or by means of selling "old" oil for the new price. Both these statements are erroneous. The new prices that were ordered by the oil producing countries had immediate effects on the price the oil companies themselves had to pay. Pricing statistics on both crude and refined products show that there were no "premature" increases in price.

Cooperation with OPEC: Statements to the effect that the oil crisis was the result of a cooperative effort from the OPEC/OAPEC-countries and the oil companies are not valid. History shows the case to be the opposite. The large international oil companies had come into a more and more difficult bargaining position; if they accepted a higher price they would open the door for the new, small competitors; if they did not agree to a higher price they risked a cut in supply from the producing countries. The American government representative became the spark that set fire to the price explosion when he cleared a two part negotiation, and thereby opened up the way for leap-frogging price increases.

Misleading the consumer governments: It was not the case that the oil companies withheld information from the consumer governments. The information problems that indeed were at hand, were mainly a result of the lack of organizational preparedness in the Western countries, and also due to the fact that the plans for international cooperation broke down in an early stage of the crisis.

Getting rid of competition: There is yet another motive reported in the news-material; the international oil companies were said to have started the oil crisis in order to get rid of smaller competitors from the market. Two different methods are mentioned; the international companies are said to have raised the price more when selling to independent companies than when they were selling to their own subsidiaries, and they are also said to have manipulated deliveries to independent companies. As has been shown, both these accusations turned out to be false. None of the public investigations – neither in USA nor in Europe – has turned up evidence for this kind of manipulation. Material from the independent companies themselves also does not show any substance to these allegations.

14.4 Outline of the papers' reporting

The four papers differ considerably, and this is also true with respect to number of reports, and the extent and ratio of their own reports to interviews and quotations. The following table shows the distribution of material:

	Aftonbl.			Dag. Nyh.			Expr.			Sv.Dagbladet		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Source not specified		3			1			1			1	
Expert					3	10		7	9		1	2
Union repr.			4			4						1
Authority					2	2		2	1			2
Oil company					1	4		1	1			7
OPEC/OAPEC						6		1				2
Politician		3	5			9		1	7			2
Press		1	1			5		3	1			2
No. of reports	5	8	10	6	7	40	43	16	19	15	2	18
Per cent	4	35	61	11	13	75	55	21	24	43	6	51

A = Papers own report
 B = Papers own report with use of interview as argument
 C = Interview or quote.

Expressen and *Dagens Nyheter* can be said to be two opposite poles, with *Aftonbladet* and *Svenska Dagbladet* in a middle position. In *Dagens Nyheter* the vast majority of descriptions of reality comes through interviews and quotes of other parties' statements. In *Expressen* this type of material is rare, and here it is the paper itself that accounts for more than three quarters of all descriptions of reality. This difference in proportions between own material and interview came to play an important role for the validity and relevance of the descriptions of reality.

14.5 What the papers reported

The reporting in the four papers differs in a number of ways. All the above-mentioned statements regarding motives and methods were not dealt with in all the papers, and the descriptions of reality that are presented to the reader also differ.

Aftonbladet is characterized by a spare reporting. In most instances,

the description of reality that is presented to the reader comes from statements quoted from other parties. In *Aftonbladet's* own reporting it is stated, however, that the international oil companies indeed have started the crisis in order to increase profits, and that the profits now obtained are unjust. The reader is also told that oil is held in stock, both in Europe and in USA, awaiting higher prices.

The most detailed information is given the reader concerning the alleged misleading of consumer governments. Here the statements made by the Swedish Minister of Trade, Kjell-Olof Feldt, dominate the reporting. The newspaper itself reports that the Swedish companies, including the Swedish-based subsidiaries, have "behaved well" and are cooperating with the authorities, but that this not is the case with the international companies.

Taken together, the reports concerning the oil companies and their relation to the crisis are few and unspecific in *Aftonbladet*. There is no conflict between the paper's own reporting on events and the facts that are given through interviews or quotes of other parties, but actual information is very scarce. *Aftonbladet* is also the paper with the lowest number of reports on the subject, which contributes to a unclear description of events.

Dagens Nyheter differs from *Aftonbladet* in as much as this paper is characterized by a large number of reports, and numerous facts. At the same time it must be noted that the description of reality that is presented to the reader comes about in a passive way, i.e. it is not the paper itself that reports on events or describes reality. Almost all information comes through interviews with other parties. It is the opinions and descriptions of alleged experts and/or parties in the conflict that are reproduced in the paper, and thus the description of reality that is presented to the reader consists of a mosaic of different statements.

In *Dagens Nyheter's* own reporting, it is stated that the oil companies have kept deliveries from the market in order to get higher prices, and that they have raised the prices above the OPEC/OAPEC level. There are also reports on the misleading of governments, and that the international companies have tried to force smaller competitors out of the market.

Taken altogether the description of reality as presented by *Dagens Nyheter* is fragmented. Different facts are presented on some subject-matters depending on whether they stem from the paper itself, or from

other parties that are interviewed by the paper. Information on some subject-matters also differs over time, depending on changes in the description of reality by the different parties that are interviewed.

Expressen is characterized by the fact that the paper ran an almost editorial campaign in the newsreporting. The paper wrote history, and there are very few quotes or interviews with other parties. There is, however, a number of quotes and statements made by other parties that is used as supportive arguments for the paper's own description of reality. There is no difference at all between the facts presented by the paper, and the facts that are stated by other parties in the few interviews there are.

Taken together, the description of reality in this paper is very consistent. All of the above mentioned subject-matters concerning motives and methods can be found, and the representation was of a kind that made violations of neutral presentation frequent. Further, the actual facts given to the reader were few, and mostly erroneous to boot. The most frequent type of error in *Expressen's* reporting is a lack of relevance, i.e. false comparisons, the highlighting of trivial facts and so forth, which together make the description of reality completely misleading to the reader.

Svenska Dagbladet shares the characteristic with *Aftonbladet* that the actual number of reports were few. This paper differs from the other, however, in two ways. First, the number of actual facts presented by the paper was relatively high, and second there is a clear difference between the facts presented to the reader by means of interviews and quotes, and the facts presented the reader by means of the paper's own reporting.

In *Svenska Dagbladets* own reporting, it was clearly stated that no contrived crisis was at hand. The paper also explicitly denies the correctness in several of the above mentioned subject-matters concerning motives and methods. In interviews with other parties it is, however, stated that a contrived shortage is at hand, and that the market has been manipulated.

Taken together, *Svenska Dagbladets* reporting gives by far the best description of reality, and the number of errors are few, both as regards to validity and relevance, as well as neutral presentation.

14.6 The material and the five hypotheses

In general, it can be stated that the material from the four papers supports the hypothesis regarding the importance of wording and choice of linguistic style. It is mainly the evening papers, *Aftonbladet* and *Expressen*, that can be characterized with "headline journalism", and it is also in these papers that we can find large discrepancies between reporting and reality. In *Expressen*, but also in *Aftonbladet*, it is obvious that the use of a certain style of wording distorts the reports with regard to validity, relevance and neutral presentation. In *Svenska Dagbladet* no such distortion can be found, while *Dagens Nyheter* takes a middle position. In *Dagens Nyheter* we can find some obvious oversimplifications, but these cannot be said to play a more important role than factual errors in the reporting.

The reporting in the four papers supports the hypothesis of the importance of the usage of themes. The usage of themes was by far highest in *Expressen*, and lowest in *Svenska Dagbladet*. *Aftonbladet* and *Dagens Nyheter* here takes a middle position. The use of themes thus also correlates with the number of found errors in validity, relevance and neutral presentation.

The hypothesis on lack of expertise among journalists is supported by the different reports. The reports in *Expressen* and *Aftonbladet* are often marked by a low level of knowledge of the subject matter. This is definitely so in the reports from the hearings before the U.S. Senate sub-committee in January 1974. These reports are faulty, and do not capture the essence of the hearings. Most important, however, is that the reports become irrelevant because they show lack of knowledge of the political situation regarding oil in the U.S.A. There is, for instance, no mentioning of the very hard criticism that the Senate sub-committee directed towards the federal gathering of statistics, which was so bad, that nobody knew how much oil there was in the country. Further, these reports show a low degree of knowledge on the working methods of the U.S. Senate.

A great number of errors in the reports can be attributed to the fact that a large number of sources are given expert status, and their statements thus elevated from opinions to facts. Reporting in both *Expressen* and *Dagens Nyheter* supports the hypothesis that errors in the descriptions of reality originate from the ascribing of expert status to different parties. We do not find this kind of shortcoming in *Svenska*

Dagbladet, which may be explained by a more rigorous control of the sources' standing or expertise, and which also results in a reporting with fewer deficiencies in validity and relevance.

We can find no consistent use of a top-dog/under-dog perspective in the morning papers. Emphasis is here placed on *consistent*, since single articles or reports may have such a perspective, but not the reporting taken as a whole. Since the number of errors regarding validity, relevance and neutral presentation are markedly fewer in *Svenska Dagbladet* compared with *Expressen* and *Aftonbladet*, and *Dagens Nyheter* does not show such a low degree of correspondence between reporting and reality as the evening papers, this can be taken as support for the hypothesis that perspective-markers of this kind cause errors. In *Expressen* and *Aftonbladet* the usage of perspective-markers is frequent, and it is obvious from the reporting that there are top-dogs and under-dogs, where the paper through the wording of the articles clearly takes the side of the latter party. There is, however, a difference in whom the two papers characterize as top-dogs and under-dogs respectively. In *Expressen*, the oil companies, the OPEC/OAPEC-countries and the Swedish government are the top-dogs, while *Aftonbladet* is content with giving this status to the oil producing countries and to the oil companies. In *Aftonbladet*, the Swedes in general and the tenants in particular can be said to be under-dogs, while in *Expressen* it is the car-owners that come to play this part. In both cases shortcomings occur, especially with regards to relevance, due to the choice of perspective-marker.

The five hypotheses that have been proposed as to why errors occur in reports have been shown to have explanatory value. In some instances, errors in reporting can be explained by the fact that the paper, i.a. *Dagens Nyheter*, has reported statements of other parties in such a way that they have been given expert status, and thereby also have given authority to erroneous descriptions of reality. The grave discrepancies that have been noted between *Expressen's* reporting and reality can also be explained in terms of the five hypotheses. Contrary to the other papers, *Expressen* scores "high" on all the five hypothesis – a high degree of linguistic simplification, a high degree of the creation of themes, a high degree of lack of factual knowledge, extensive use of sources with a low degree of expertise, and a high degree of top-dog/under-dog perspective markers in the reports. The most characteristic quality is, however, the creation of themes in news reporting

and the usage of a top-dog/under-dog perspective taken together. As have been showed in the different chapters concerning motives and methods, *Expressens* reporting has been almost a "cliff-hanger" from day to day, and the reports have, to a markedly higher degree than in the other papers, identified themselves with the readers.

One characteristic feature for *Aftonbladet*, *Svenska Dagbladet* and *Dagens Nyheter* is that the reporting is heterogeneous, i.e., no certain historiography or line of reasoning is consistently used. Neither is a certain party in the described process clearly discriminated against. This is not the case in *Expressen*. Here we can almost find no material that gives descriptions of reality that is contradictory to the paper's own description. As has been shown above, *Expressen* is also the paper that most exclusively relies on its own material, and when statements from other parties are quoted they are used as an argument that the paper's description is correct. This points towards a policy of selective choice of sources.

15 Litteratur

- Adelman, M.A., 1972, "Is The Oil Shortage Real?", *Foreign Policy*, Fall 1972
— 1973, *The World Petroleum Market*, John Hopkins University Press: Baltimore
— 1977, "The Changing Structure of International Oil", Trager, F.N. (ed.) *Oil, Divestiture and National Security*, Crane, Russak & Company Inc.: New York
- Al-Chalabi, Fadhl, J., 1980, *OPEC and the International Oil Industry: A Changing Structure*, Oxford University Press: Oxford
- Al-Otaiba, Mana Saed, 1975, *OPEC and the Petroleum Industry*, Croom Helm: London
- Amuzegar, Jahagir, 1973, "The Oil Story: Facts, Fiction and Fair Play", *Foreign Affairs* No.4 July 1973
- Anckar, Dag, 1976, "Objektivitet, balans, nyhetsförmedling. Randanmärkning till en debatt", *Finsk Tidskrift* 2-3/1976
- Andren, Gunnar m.fl., 1972, "Från objektivitet till ökad genomsnittlighet", *Häften för kritiska studier*, 6-7/1972
- Andren, Gunnar, 1978a, "Att skildra verkligheten som den verkligen är", *Filosofi och Samhälle*, Doxa: Stockholm
— 1978b, "Objektivitet och relevans", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 3/1978
- Arvidsson, Peter, 1977, *Trovärdighet hos massmedier*, Beredskapsnämnden för Psykologiskt försvar nr 81/1977: Stockholm
- Borger, Thomas C., 1976, "Arab States and the Persian Gulf", Mangone, Gerard J., (ed.) *Energy Policies of the World*, Elsevier: New York
- Bergström, Lars, 1972, *Objektivitet*, Prisma: Stockholm
- Berry, Fred C JR, 1967, "A Study of Accuracy in Local News Stories of Three Dailies", i *Journalism Quarterly*, 44, 1967
- Blair, John M., 1976, *The Control of Oil*, MacMillan Press Ltd: London
- Bouchuiguir, Sliman Brahi, 1979, *The Use of Oil as a Political Weapon*, University Microfilms International: Ann Arbor
- Casadio, Gian Paolo, 1976, *The Economic challenge of the Arabs*, Saxon House Studies: Westmead
- Chandler, Geoffrey, 1977, "The Innocence of Oil Companies", *Foreign Policy*, Summer 1977
- Church, Frank, 1977, "The Impotence of Oil Companies", *Foreign Policy*, Summer 1977
- COM(75)675, 1975, Report by the Commission on the Behaviour of the Oil Companies in the Community During the Period from October 1973 to March 1974, Commission of the European Communities: Brussels

- Current Energy Shortages Oversight Series*, 1974, parts 1-7, Hearing before the permanent subcommittee on investigations, U.S. Gov. Printing Office: Washington
- Davies, David, 1974, *Energy Politics*, St Martins Press: New York
- Darmstadter, Joel & Landsberg, Hans, 1975, "The Economic Background", *Daedalus* Vol. 104, No. 4, 1975
- Ditlev Gert 1981a, "Mellem dogmatisme och relativisme", *Pressens Årbog*, Dansk Pressehistorisk Selskab 1980
- 1981b, "Loyalitet mot virkeligheden — loyalitet mot et dogme?", *Pressens Årbog*, Dansk Pressehistorisk Selskab 1980
- Doran, Charles F., 1977, *Myth, Oil and Politics*, MacMillan Publ. Co.: New York
- Elmbrandt, Björn, 1983, "Journalistik eller knäckfabriker?", *Tiden*, 4/83
- Engler, Robert, 1977, *The Brotherhood of Oil*, The University of Chicago Press: Chicago & London
- Erickson, Edward W., 1977, "Charges of Domestic Energy Monopoly", Trager, Frank N. (ed.), *Oil, Divestiture and National Security*, Crane, Russak & Company Inc.: New York
- Federal Energy Administration (FEA), 1975, *U.S. Oil Companies and the Arab Oil Embargo: The International Allocation of Restricted Supplies*, U.S. Gov. Printing Office: Washington
- Fjaestad, Björn & Holmlöv, P.G., 1977, *Dagspressen och samhället*, Pan/Norstedts: Stockholm
- Floren, Anders & Hjartarson, Stefan, 1979, *Objektivitet och historiesyn*, Inst. för freds- och konfliktforskning vid Uppsala Universitet: Uppsala
- Funkhouser, Ray, G., 1973, "The Issues of the Sixties: An Explanatory Study in the Dynamics of Public Opinion", i *Public Opinion Quarterly*, 37, 1973
- Furhoff, Lars 1970, "Att mäta objektivitet", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2/1970
- Gall, Nicholas & Sowell, Elisabeth, 1984, *Financial Trends in Leading U.S. Oil Companies 1968-1983*, American Petroleum Institute: Washington
- Galtung, Johan & Holmboe Ruge, Mari, 1965, "The Structure of Foreign News", i *Journal of Peace Research*, 2, 1965
- Gray, John E., 1975, *Energy Policy: Industry Perspectives*, Ballinger Publ. Co.: Cambridge, Mass.
- Hadenius, Stig & Weibull, Lennart, 1970, *Press, Radio & TV*, Aldus: Stockholm
- Halloran, J, Elliot, P, och Murdock, G: *Demonstrations and Communication: A Case Study*, Harmondsworth, 1970
- Heinebäck, Bo, 1974, *Oil and Security*, Almqvist & Wiksell Intern.: Stockholm
- Hemanus, Pertti, 1974, "Objektiv nyhetsförmedling", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1/1974
- 1978, "En gång till om objektivitet", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1/1978
- 1979, "Propaganda and Indoctrination; A Tentative Concept Analysis", *Gazette* No. 20
- 1981, *Massmedierna och objektiviteten*, Malmö
- Hernes, Gudmund, 1983, "Media: Struktur, vridning og drama" i *NORDI-COM-Information masskommunikation*, Nr 3-4 1983

- Hermeren, Göran, 1972, *Värdering och objektivitet*, Studentlitteratur: Lund
- 1973a, *Objektivitet, metodologi och sociala förhållanden*, Avd. för vetenskapsteori vid Umeå universitet: Umeå
- 1973b, "Kvantitativ objektivitetsmätning", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 3/1973
- 1973c, *Absolut och relativ objektivitet*, Umeå Studies in the Theory and Philosophy of Science, Nr.7: Umeå
- 1974, "Den svårfångade balansen", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2/1974
- 1977, "Objektivitet i massmedia", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 3/1977
- 1978a, *Objektivitetsbrister*, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar nr 87: Stockholm
- 1978b, *Trovärdighetsbrister*, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar nr 90: Stockholm
- 1979, "Relevans och objektivitet", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1/79
- Himmelstrand, Ulf, 1972, *Objektivitet i nyhetsförmedlingen*, Världspolitikens dagsfrågor nr 4/1972, Utrikespolitiska Institutet: Stockholm
- Huss, Erik, 1974, "Erfarenheter från oljekrisen", *Det Ekonomiska Försvaret*, nr 1-2, 1974
- Hvitfelt,Håkan, 1985, "På första sidan – en studie i nyhetsvärdering", Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar nr 131, Stockholm
- 1986, *Difteri i pressen*, Styrelsen för psykologiskt försvar nr 135, Stockholm
- Israel, Dan & Israel, Joachim, 1976, *Oljekrisen och den nya ekonomiska världsordningen*, Aldus: Stockholm
- Itayim, Fuad, 1975, "Strengths and Weaknesses of the Oil Weapon", *Adelphi papers* No.115, 1975
- Jacoby, Neil R., 1974, *Multinational Oil*, MacMillan Publ. Co.: New York
- Joliffe, H.R., 1956, "A Semantic Slant on 'Objectivity' vs. 'Interpretation'", *Journalism Quarterly* No 2, Vol 33
- Karlsson, Svante, 1986, *Oil and World Power – American Foreign Oil Policy*, Berg, Leamington Spa/Hamburg/New York
- Kerrick, Jean S., m.fl., 1964, "Balance and Writers Attitude in News Stories and Editorials", *Journalism Quarterly*, No. 2, Vol. 41
- Klebanoff, Shoshona, 1974, *Middle East Oil and U.S. Foreign Policy*, Praeger: New York
- Krapels, Edward, 1977, "Oil and Security", *Adelphi Papers* no 136, 1977
- Krasner, Stephan D, 1974, "The Great Oil Sheikdown", *Foreign Policy*, Winter 1973/74
- Krueger, Robert B., 1975, *The United States and International Oil*, Praeger Publ.: New York
- Lantzke, Ulf, 1975, "The OECD and its International Energy Agency", *Dædalus* Vol 104, No. 4
- Lenczowski, George, 1975, "The Oil Producing Countries", *Deadalus* Vol. 104, No. 4
- Lively, Jack, 1980, *Democracy*, Basil Blackwell: Oxford
- Lucas, N.J.D., 1977, *Energy and the European Communities*, Europa Publ. Ltd.: London

- Mancke, Rickard B., 1975, "The Genesis of the U.S. Oil Crisis", Szyliowicz, Joseph & O'Neill, Bard (ed.) *The Energy Crisis and U.S. Foreign Policy*, Praeger Publ. New York
- de Marchi, Neil, 1981, "Energy Policy under Nixon: Mainly Putting Out Fires", Goodwin, Craufurd (ed.) *Energy Policy in Perspective*, The Brookings Inst., Washington
- Maull, Hanns, 1975, "Oil and Influence: The Oil Weapon Examined", *Adelphi Papers* No 117, 1975
- McKie, James W., 1975, "The United States", *Daedalus*, Vol. 104, No. 4
- Mikadashi, Zuhayr, 1975, "The OPEC Process", *Daedalus*, Vol. 104, No. 4
- Multinational Corporations and United States Foreign Policy*, parts 3- 10, 1974-1975, Hearings Before the Subcommittee on Multinational Corporations, U.S. Gov. Printing Office: Washington
- Multinational Oil Corporations and U.S. Foreign Policy*, 1975, Report together with individual views, U.S. Gov. Printing Office: Washington
- Nerman, Bengt, 1973, *Massmedieretorik*, Almqvist & Wiksell: Stockholm
- Nordenstreng, Kaarle, 1975, "Medierna og virkeligheden", *Medierna i arbejde, medierna og virkeligheden, medierna i samfundet*, Danmarks journalisthøjskola: Århus
- Odell, Peter, 1981, *Oil and World Power*, Penquin Books Ltd., Harmondsworth
- Oil and Economic Growth*, 1974, Oil Supply and its impact on Japan, India, the UK, the USA and West Germany in 1974, The Economist intelligence Unit Ltd: London
- Oil Company Profitability*, 1974, Committee on finance, U.S. Gov. Printing Office: Washington
- Oil Negotiations, OPEC, and the Stability of Supply*, Hearings Before the Subcommittee on the Near East and South Asia, U.S. Gov. Printing Office: Washington
- Penrose, Edith, 1975, "The Development of the Crisis", *Daedalus*, Vol. 104, No. 4
- Perry, George L., 1975, "The United States", Fried, Edward R., & Schultze, Charles L. (ed.), *Higher Oil Prices and the World Economy*, The Brookings Inst., Washington
- Prodi, Romano & Clo, Alberto, 1975, "Europa", *Daedalus*, Vol. 104, No. 4
- The Petroleum Industry*, 1975, Hearings before the Subcommittee on Antitrust and Monopoly, U.S. Gov. Printing Office: Washington
- Riksdagstrycket*
- Rosing, Hans, 1974, "Tre Grundläggande slags objektivitet", *Finsk Tidskrift* 6/1974
- Rosengren, Karl Erik, 1970, "International News: Intra and Extra Media Data", *Acta Sociologica*, 13
- 1977a, "Four Types of Tables", *Journal of Communication* Vol 27, No 1
- 1977b, "Värderade Nyheter" *Statsvetenskaplig Tidskrift* 3/1977
- Rosengren, Karl-Erik, Arvidson, Peter, Stureson, Dahn, 1974, *Katastrofen i Barsebäck*, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar nr 65, Stockholm
- Rustow, Dankwart & Mungo, John F., 1976, *OPEC, Success and Prospects*, N.Y. University Press: New York

- Ryding, Erik, 1971, *Att luras utan att ljuga*, Glerups: Lund
- Sampson, Anthony, 1975, *The Seven Sisters*, Hodder & Stoughton: London
- Scanlon, Joseph T., 1972, "A New Approach to Study of Newspaper Accuracy", i *Journalism Quarterly*, 49, 72
- Shiller, Dan, 1979, "An Historical Approach to Objectivity and Professionalism in American News Reporting", *Journal of Communication*, Vol 29, No. 4
- Simon, William, E., 1974, *Statement before the Subcommittee on Government Regulations of the Senate Select Committee on Small Business*, (stencil): Washington
- Smart, Ian, 1975, "Uniqueness and Generality, *Daedalus*, Vol. 104, No. 4
- SOU 1975:60-61, "Energiberedskap för kristid", betänkande av energiberedskapsutredningen (EBU), Liber: Stockholm
- Spelregler för Press Radio och TV*, 1981, TU:s förlag: Stockholm
- Statens Pris och Kartellnämnd (SPK), 1972, *Undersökning av relationerna mellan utlandsägda svenska olkjobolag och deras moderbolag*, Dnr 36/70, SPK: Stockholm
- 1974, *Oljeprodukter* Prisutvecklingen 1 oktober 1973 – 15 maj 1974, SPK:Stockholm
- 1977, *Oljemarknaden och OPEC*, SPK: Stockholm
- Stenius, John, 1976, "Portugaldebatten och objektiviteten", *Iakttagelser* 5/1976
- Stobaugh, Robert E., 1975, "The Oil Companies in the Crisis", *Daedalus*, Vol. 104, No. 4
- Stork, Joe, 1975, *Middle East Oil and the Energy Crisis*, Monthly Review Press: New York
- Svenska Petroleum Institutet (SPI), 1974, *Årsredogörelse* 1 september 1973 – 31 augusti 1974, SPI: Stockholm
- Tanzer, Michael, 1974, *The Energy Crisis*, Monthly Review Press: New York
- Thuren, Torsten, 1977, *Objektivitetsproblemet*, Journalisthögskolan: Stockholm
- Tugendhat, L. & Hamilton, A., 1975, *Oil – The Biggest Business*, Eyre Methven: London
- Turner, Lpouis, 1978, *Oil Corporations in the International System*, The Royal Inst. for Int. Affairs., Allen & Unwin: London
- Vedung, Evert, 1977, *Det rationella politiska samtalet*, Aldus/Bonniers: Stockholm
- Veirup, Kjell, 1977, "Med sikte på en 'realistisk värödsbild'", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 3/1977
- (ed.), 1979, *Loyalitet mod virkeligheden*, Gyldendal: Köpenhamn
- Vernon, Raymond, 1975, "An interpretation", *Daedalus*, Vol. 104, No. 4
- Westerståhl, Jörgen, 1969, *Valrörelsen 1968 i Sveriges Radio*, Statsvetensk. inst.:Lund
- 1970a, "Objektivitet – något som kan mätas", *Sveriges Radios Årsbok 1969*, Sveriges Radio: Stockholm
- 1970b, "Replik till Furhoff", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2/1970
- 1972, *Objektiv nyhetsförmedling*, Akademiförlaget: Lund
- 1974, "Göran Hermeren och kvantitativ objektivitetsmätning", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2/1974

- 1977, "Objektiv nyhetsförmedling", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 3/1977
- Westerståhl, Jörgen & Johansson, Folke, 1985, *Bilden av Sverige*, SNS: Stockholm
- Wilkins, Myra, 1975, "The Oil Companies in Perspective", *Daedalus*, Vol. 104, No. 4
- Östergaard, Einar, 1969, *Nyhetsvärdering*, Wahlström & Widstrand: Stockholm
- Österman, T. & Wikman, A. & Bernow, R., 1974, *Svenskarna och oljekrisen*, Sveriges Radios Publik- och Programforskningsavdelningen, Sveriges Radio: Stockholm
- 1975, "Informationen under oljekrisen 1973/74" *Energiberedskap för kris-tid, bilaga*, SOU 1975:61, Liber: Stockholm
- Periodiska publikationer:

The Economist,
Det Ekonomiska Försvaret,
Forbes,
Keesing's Contemporary Archives,
Middle East Economic Survey,
National Journal,
The OECD observer,
The Oil & Gas Journal,
Petroleum Intelligence Weekly,
Petroleum International,
Petroleum Press Service t.o.m. 1973, därefter omdöpt till *The Petroleum Economist*,
Petroleum Times,
Platts OILGRAM News Service,
Tiden,
Time

16 Appendix

Förteckning över artiklar vilka har använts i undersökningen

Aftonbladet

- AB 731118 Energikrisen Nixons värsta spöke
AB 731123 Larmrappoter från LO: Bensinen tryter om tre år
AB 731125 Oljebrist? Inte för den som har pengar
AB 731206 Inga prishöjningar på bensin och olja
AB 731209 Oljedirektörerna mäktigare än regerings-cheferna
AB 731213 LO kräver att oljeindustrin kontrolleras av samhället
AB 731213 LO kräver samhällskontroll över oljebolagen
AB 731228 Feisal, 68, kungen som fick västvärlden på knä
AB 740104 Vad är sanningen om oljekrisen? Storhamstringen kan rädda oss
AB 740105 Feldt: Vi är inte lurade
AB 740108 Experterna i TV slog fast Feldt har rätt, Öjesten har fel
AB 740127 Oljeboagen i skamvrån: Ni ljugar om krisen och gör enorma vinster
AB 740127 Oljebolagen kan tvinga upp våra hyror
AB 740129 Det blir ingen ny bensinransonering
AB 740130 Heta linjen
AB 740130 Var det verkligen nödvändigt med bensinransoneringen, Kjell-Olof Feldt?
AB 740131 Hur kunde regeringen lita på oljebolagen, Kjell-Olof Felst?
AB 740213 Vi får så mycket olja vi behöver – men vi får betala dyrt

Dagens Nyheter

- DN 731026 Ännu inga krisåtgärder
DN 731124 Olja finns på svart marknad
DN 731129 Feldt till attack mot oljebolagen
DN 731205 Holland dundrar mot EG-bröderna: Oljan måste delas
DN 731206 Oljebolagen anklagas för mygel Råolja finns – men var är bensinen?
DN 731211 "Oljebolagen har hjälpt till att skapa krisen"
DN 731211 Oljebolagen skapade energikrisen Idag gör de enorma vinster
DN 731214 Oljan förstatligas inte
DN 731216 20 bolag behärskar USA:s bränslereserv

- DN 731219 'Arabstaterna låter bolagen få mer än normalt'
- DN 731222 Oljeshejkernas generalsekreterare: -Förstår inte Sveriges neutralitet!
- DN 731223 Råoljan chockhöjs Men får ej ruinera väst
- DN 731224 Oljeländerna stoppar tillväxt i väst Kraftigaste prishöjningarna hittills
- DN 731224 K-O Feldt: Svårt avgöra nya priser
- DN 731227 Arabstaterna törs inte krossa ekonomin i väst
- DN 740108 Feldt och Öjesten i hetsig TV-dust
- DN 740112 Kongressmän protesterar: Oljebolagen bovarna Inte arabländerna
- DN 740113 USA-senaten utreder oljebolagens roll i krisen
- DN 740122 Stor vinstökning för USA-bolagen
- DN 740123 Räftst med oljebolag
- DN 740123 USA-bolag anklagas
- DN 740126 'Oljebolagen behövde pengar Startade krisen'
- DN 740126 Fabriksinternationalens ordförande: Bolagen startade krisen för att skaffa kapital
- DN 740127 Förlust blev jättevinst på ett år: Så här fördelas oljeinkomsterna
- DN 740201 Här lämnas kraven från oljedirktörerna
- DN 740201 Handelsministerna talar ut: Oljekrisen var ingen bluff
- DN 740202 Oljespelet med shahen som joker
- DN 740205 Så fördelas oljeinkomsterna
- DN 740209 Västtysk kartellnämnd: Oljebolagen prismanipulerar
- DN 740212 'Samhället bör ta vinsten på oljan'
- DN 740212 'De stora oljebolagen utnyttjar krisen'
- DN 740225 Shahen medger ökade vinster
- DN 740226 "Risk att tillförseln stryps om oljebolagen socialiseras"

Expressen

- EX 731031 Oljan räcker
- EX 731106 "Oljebristen" en komplott för att tvinga upp priserna?
- EX 731115 Oljekrisen
- EX 731115 Kjell-Olof Feldt: "Nu är det dags att börja spara i Dårarnas paradis"
- EX 731115 Multinationella oljebolagen, inte araberna tjänar på oljekrisen
- EX 731119 Nu kommer räkningen efter oljeruset
- EX 731123 Oljespelet rena pokern
- EX 731126 Handelsministern till Expressen i natt: Hjälp oss lugna svenska folket
- EX 731126 Därför skonas bilisterna
- EX 731129 Ministern som kom ut i kylan
- EX 731130 Oljefrågan: Oljetankbåtarna
- EX 731204 Bensinen räcker men ont om dieselolja
- EX 731204 Sverige får köpa hur mycket olja som helst – men till dubbla priset

- EX 731204 Olja till varje pris
- EX 731206 Staten köper olja direkt av araberna för 200 miljoner
- EX 731208 Jättebolagens tid är förbi
- EX 731210 Oljekrisen trappas upp – leveranserna skärs ned
- EX 731213 Shells vinst: 160 milj mer
- EX 731214 Är det så ont om olja?
- EX 731219 Stackars svensk nu får du frysa ...
- EX 731227 Vi är lurade av oljebolagen!
- EX 731227 Därför måste ransoneringen fortsätta Byråkraterna hitar inte stoppknappen
- EX 731227 Oljebolagen lurade oss Man vill bryta mijömotståndet
- EX 740103 Nu får det vara nog!
- EX 740103 Vi har mer bensin än någonsin
- EX 740105 Regeringen är helt i händerna på oljebolagen
- EX 740105 Oljan från arabstaterna minskade inte en liter
- EX 740106 Snart kan vi få billig bensin
- EX 740106 Sanningen är inte sabotage
- EX 740107 Tålamodet är slut! Nu slår man till mot oljebolagen
- EX 740108 Bensinransoneringen tidernas största slöseri
- EX 740108 "Vi har 60 000 ton bensin"
- EX 740108 Oljebluffen som skall rädda USA
- EX 740110 Prisbluff från oljebolagen
- EX 740110 Oljejättarna bluffar för att kunna höja priserna
- EX 740111 Sträng: Vi är i händerna på oljebolagen!
- EX 740116 Vi blir snuvade på olja
- EX 740116 Vi blir snuvade på olja – boagen tjänar mer i andra länder
- EX 740116 Ralph Nader: Oljekrisen en bluff
- EX 740118 Ralph Nader till ny attack: Oljebolagen ljuger
- EX 740120 Öjesten får stöd av Ralph Nader, världens bäste konsumentupplysare
- EX 740120 Arne "Uno-X" Sandberg: Regeringen styrs av oljebolagen
- EX 740120 Bensinbolagen vet redan om det blir en period till!
- EX 740122 "Bristen på bensin ren lögn" Rekordvinster för oljebolagen 1973
- EX 740122 ".... men Sverige har inte bidragit mycket"
- EX 740123 Blås av parodin nu, Feldt!
- EX 740124 Rekordvinster för USA:s oljebolag
- EX 740126 – Vi står maktlösa inför oljejättarna
- EX 740127 Bensinskandalen måste utredas!
- EX 740129 "Hänsynslös rovdrift av oljebolagen för att höja vinsterna"
- EX 740129 En enda tankbåt kunde stoppat bensinransoneringen
- EX 740204 Watergate är en bagatell jämfört med oljeskandalen
- EX 740227 Oppositionen slår till mot Japans storfinans

- SV 731106 "Frankrike skall få olja"
- SV 731124 Västtyskt stopp för gästarbete
- SV 731124 Belgien erbjuds svart olja
- SV 731125 Oljekrisens skuggor tättnar över Holland
- SV 731129 Ingen enighet bland köparna
- SV 731129 Sheik Yamani: Oljebolagen styr oss
- SV 731206 London drar åt prisskruven
- SV 731208 Fackligt krav: Förstatliga utländska oljebolag!
- SV 731212 Vem tjänar på oljekrisen?
- SV 731213 Shells vinst 90,6 milj.
- SV 731224 Shahen om fördubblat oljepris: Billiga oljans tid för alltid förbi
- SV 731231 Slagsmål vid pumpen i bensinpanikens USA
- SV 740102 USA-rapporter: Oljetankers uppskjuter lossningen
- SV 740102 USA-stämning: Bolagen drev fram krisen
- SV 740104 Bensinbolag oense om oljan, staten, priserna
- SV 740104 "Direktköp från oljeländer trissar snabbt upp priserna"
- SV 740104 "Väldig mängd olja hamstrad"
- SV 740111 Vår olja minst 6 miljarder dyrare
- SV 740111 Oljepriset slår hårt mot Sverige 6 miljarder extra utgift
- SV 740123 Många utreder energikrisen
- SV 740124 "Inga bevis för att oljebolagen drivit fram krisen"
- SV 740205 Spotpriser på olja rasar

Sakregister

- Adelman 170, 251
Alberto 254
Amuzegar 251
Anckar 251
Anderson 78, 161, 163, 165, 166, 209
Andren 37, 38, 42, 45, 46, 251
Aral 196
Aramco 14, 161, 166, 215
Arvidsson 33, 34, 45, 251
Ashland Oil 131
Atlantic Richfield 87
Bergman 69, 71, 76, 78, 80, 99, 120, 143, 158, 162
Bergström 251
Bernow 17, 18, 21, 22, 65, 256
Berry 25, 27-29, 31, 251
Blair 148, 153, 251
Borger 21, 251
Bouchuiguir 59, 105, 107, 134, 206, 251
BP 69, 71, 79, 84, 96, 193, 196, 197, 203, 205
Casadio 251
CFP 203, 206
Chandler 134, 251
Chevron 193, 196
Church 21, 85, 86, 91, 102, 103, 127, 128, 145, 146, 149, 163-166, 170, 251
Clark Oil& Refining 83
Darmstadter 252
Davies 252
de Marchi 130, 131, 254
Doran 90, 252
Drake 96, 111
Economist 54, 60, 65, 68, 90, 112, 113, 118, 120, 122-124, 157, 174, 175, 178, 187, 205, 206, 211, 213, 214, 216-218, 222, 228, 229, 254, 256
EG 16, 58, 87, 91, 102, 104, 126, 134, 144, 146, 148, 149, 174, 185, 186, 189, 190, 194, 199, 200, 257
Elmbrandt 218, 228, 229, 252
Engler 61, 65, 170, 252
ENI 203, 206
Erickson 91, 205, 252
Esso 78, 193, 196
Exxon 68, 70, 71, 77, 82-85, 87, 118, 134, 170, 215
Feldt 55, 72, 76, 94, 103, 142, 158, 172-178, 180, 189, 220, 236, 246, 257-259
Fjaestad 212, 218, 227-229, 252
Floren 252
Funkhouser 26, 31, 252
Furhoff 252, 255
Gall 252
Galtung 24, 26-29, 31, 214, 228, 252
Getty Oil 70, 71
Gray 206, 252
Gulf 68-71, 78, 82, 83, 87, 164, 203, 251
Hadenius 229, 252
Halloran 27, 31, 52, 56, 65, 252
Hamilton 90, 255
Heinebäck 228, 252
Hemanus 34, 45, 252
Hermeren 35, 36, 38, 39, 41-46, 53, 65, 208, 209, 228, 253, 255
Hernes 25, 28, 31, 252
Himmelstrand 35, 37, 38, 42, 45, 46, 253
Hjartarson 252
Holmberg 80, 120, 162, 198
Holmboe 252
Holmlöv 212, 218, 227-229, 252
Hvitfelt 11, 20, 22, 24-31, 214, 253

- IEA 183
 Irwin 164
 Israel 14, 15, 21, 61, 96, 116, 160, 206, 253
 Itayim 22, 124, 134, 253
 Jacoby 170, 253
 Johansson 29, 31, 55, 65, 256
 Joliffe 46, 253
 Karlsson 51, 59, 76, 139, 144, 157, 158, 163, 170, 192, 253
 Kerrick 253
 Klebanoff 135, 253
 Krapels 106, 253
 Krasner 170, 253
 Krueger 170, 253
 La Libre Belgique 110, 112, 114, 119
 Landsberg 252
 Lantzke 183, 189, 253
 Lenczowski 21, 253
 Levinson 75, 157, 175, 187
 Lively 253
 Lloyds 112, 113, 115, 122-124, 132, 133, 213, 217
 Lucas 106, 186, 190, 253
 Mack 197
 Mancke 130, 135, 206, 254
 Maull 107, 254
 McKie 91, 135, 206, 254
 Mikadashi 22, 254
 Mobil 68, 70, 82, 83, 87, 186, 193, 196
 Mungo 22, 254
 Murdock 31, 252
 Nader 54, 116, 117, 133, 178, 214, 216, 259
 Nerman 254
 Nordenstreng 45, 254
 Nynäs 173, 197, 200, 203, 205, 206
 OAPEC 15, 16, 21, 95, 96, 100, 102, 104, 127, 146, 156, 157, 244, 245, 246, 249
 Occidental 70, 83
 Odell 59, 185, 189, 254
 OECD 102, 103, 179, 182-184, 186, 187, 189, 190, 253, 256
 OK 80, 120, 162, 173, 193, 197, 198, 200, 203, 205
 OPEC 14, 15, 22, 57, 58, 61-64, 68, 74, 83, 86, 93, 95, 96, 101, 102, 104, 109, 137-139, 142-144, 146, 148, 150, 155, 157, 159, 160, 161-165, 170, 171, 186, 189-191, 219, 224, 233-235, 238, 243, 244-246, 249, 251, 254, 255
 Palme 177
 Perry 91, 254
 Phillips Petroleum 87
 Prodi 107, 126, 134, 189, 254
 Rosengren 24, 27, 31, 34, 45, 254
 Rosing 254
 Rustow 22, 254
 Ryding 36, 39, 40, 45, 49, 50, 65, 255
 Sampson 21, 61, 65, 255
 Scanlon 23, 29, 31, 255
 Shahen av Iran 15, 21, 55, 74, 75, 80, 97, 139, 140, 146, 222
 Shell 68-71, 76-80, 87, 90, 99, 120, 125, 143, 158, 162, 179, 193, 196
 Shiller 255
 Simon 83, 84, 91, 117, 129, 206, 255
 Smart 189, 255
 Socal 82, 83, 85, 87, 166, 168, 203, 210
 Sowell 91, 252
 Standard Oil of Indiana 87
 Standard Oil of Ohio 131
 Stenius 255
 Stobaugh 105, 124, 127-129, 134, 184, 189, 255
 Stork 21, 255
 Sträng 179, 259
 Sturesson 24, 27, 254
 Tanzer 61, 255
 Tesoro petroleum 83, 206
 Texaco 68-70, 83, 87, 90, 196, 197
 Thuren 39-43, 45, 46, 255
 Tönnesen 157

Trager 251, 252	Westerståhl 29, 31, 34, 35, 41-43, 45,
Tugendhat 90, 255	46, 52, 53, 55, 65, 208, 228, 255, 256
Turner 183, 189, 205, 228, 255	Wikman 17, 18, 21, 22, 65, 256
Union Oil of California 87	Wilkins 165, 170, 189, 256
VEBA 203, 206	Yamani 14, 101, 260
Vedung 11, 47, 65, 255	Öjesten 116, 173, 257-259
Veirup 34, 37, 38, 45, 46, 255	Östergaard 228, 256
Vernon 59, 170, 255	Österman 17, 18, 21, 22, 65, 256
Weibull 229, 252	

Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala

Skrifter utgivna genom Axel Brusewitz

1. *Axel Brusewitz*, Studier över riksdagen och utrikespolitiken. I. Hemliga utskottet i 1809 års författning. 144 sid 1933.
2. *Axel Brusewitz*, Studier över riksdagen och utrikespolitiken. II. Nordiska utrikesnämnder i komparativ belysning. 266 sid 1933.
3. *Gunnar Heckscher*, Konung och statsråd i 1809 års författning. Regeringsmaktens inre, gestaltning under det nya statsskickets första halvsekel. 484 sid 1933.
4. De nordiska ländernas statsråd. Studier över deras sociala sammansättning. Utarbetade inom Seminariet för statskunskap i Uppsala. 234 sid 1935.
5. *Sven Lindman*, Parlamentarismens införande i Finlands statsförfattning. 85 sid 1935.
6. *Elis Håstad*, Regeringssättet i den schweiziska demokratin. 735 sid 1936.
7. Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning. Utarbetade inom Seminariet för statskunskap i Uppsala. 233 sid 1936.
8. *Ragnar Simonsson*, Millerands presidentur. En studie över presidentmakt och parlamentarism i Frankrike. 319 sid 1938.
9. *Gunnar Heckscher*, Svensk konservatism före representationsreformen. I. Den historiska skolans genombrott i Sverige. 257 sid 1939.
10. *Arne Björnberg*, Parlamentarismens utveckling i Norge efter 1905. 400 sid 1939.
11. *Arne Wåhlstrand*, 1905 års ministärkriser. 434 sid 1941.
12. Festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz. Utgiven till 60-årsdagen den 9 juni 1941 av vänner och lärjungar. 506 sid 1941.
13. *Axel Brusewitz*, Studier över riksdagen och utrikespolitiken. III. Utrikesfrågors behandling i den svenska riksdagen. 155 sid 1941.
14. *Sixten Björkblom*, Södermanlands läns landsting. Sammansättning, organisation och verksamhet. 467 sid 62 sid ill 1942.
15. *Edward Thurmænius*, Adressdebatten i underhuset. En studie i parlamentarisk teknik och tradition. 236 sid 1942.
16. *Lennart Linnarsson*, Riksrådens licentiering. En studie i frihetstidens parlamentarism. 360 sid 1943.
17. *Gunnar Heckscher*, Svensk konservatism före representationsreformen. II. Doktrin och politik 1840–1865. 271 sid 1943.
18. *Torsten Petré*, Svenska regeringen och de norska frågorna 1884–1886. 132 sid 1944.

19. *Olle Nyman*, Krisuppgörelsen mellan socialdemokraterna och bondeförbundet 1933. 114 sid 1944.
20. Statsvetenskapliga studier. Till Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala tjugofemårsdag 7 nov 1944. Av medlemmar. 701 sid 1944.
21. *Torsten Petré*, Ministären Themptander. 305 sid 1 sid ill 1945.
22. *Carl-Erik Höjer*, Le régime parlementaire belge de 1918 à 1940. 373 sid 1946.
23. *Ragnar Edenman*, Socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903–1920. En studie i den svenska riksdagens partiväsen. 298 sid 1 sid ill 1946.
24. *Arne Wåhlstrand*, Allmänna valmansförbundets tillkomst. 104 sid 1946.
25. *Gunnar Gerdner*, Det svenska regeringsproblemet 1917–1920. Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism. 396 sid 10 sid ill 1946.
26. *Nils Andréén*, Den klassiska parlamentarismens genombrott i England. 361 sid 9 sid ill 1947.
27. *Olle Nyman*, Svensk parlamentarism 1932–1936. Från minoritetsparlamentarism till majoritetskoalition. 570 sid 14 sid ill 1947.
28. *Arne Wåhlstrand*, Regeringsskiftena 1900 och 1902. 238 sid 10 sid ill 1947.

Skrifter utgivna genom C.A. Hessler

30. *Gert Hornwall*, Regeringskris och riksdagspolitik 1840–1841. 465 sid 6 sid ill 1951.
31. *Eyvind Bratt*, Småstaterna i idéhistorien. En studie i äldre statsdoktriner. 231 sid 1951.
32. *Ragnar Andersson*, Svenska Dagbladet och det politiska livet 1897–1918. 460 sid 3 sid ill 1952.
33. *Arne Wåhlstrand*, Karlstadskonferensen 1905. Protokoll och aktstycken. 474 sid 4 sid ill 1953.
34. *Sten-Sture Landström*, Svenska ämbetsmäns sociala ursprung. 179 sid 1954.
35. *Gunnar Gerdner*, Parlamentarismens kris i Sverige vid 1920-talets början. 568 sid ill 1954.
36. *Carl Arvid Hessler*, Stat och religion i upplysningstidens Sverige. 242 sid 1956.
37. *Olle Nyman*, Högern och kungamakten 1911–1914. Ur borggårdskrisens förhistoria. 408 sid 1957.
38. *Elias Berg*, The historical thinking of Charles A. Beard. 83 sid 1957.
39. *Olle Gellerman*, Staten och jordbruket 1867–1918. 391 sid 1958.
40. *Olle Nyman*, Der westdeutsche Föderalismus. Studien zum Bonner Grundgesetz. 266 sid 1960.
41. *Mats Kihlberg* och *Donald Söderlind*, Två studier i svensk konservatism 1916–1922. 268 sid 1961.
42. *Nils Elvander*, Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922. 530 sid 1961.
43. *Clarence Nilsson*, Sam Stadener som kyrkopolitiker. 392 sid 1964.
44. *Carl Arvid Hessler*, Statskyrkodebatten. 462 sid 1964.

45. *Olof Wennås*, Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet. 412 sid 1966.
46. *Leif Lewin*, Planhushållningsdebatten. 564 sid 1967.
47. *Artur Mägi*, Das Staatsleben Estlands während seiner Selbständigkeit. I. Das Regierungssystem. 327 sid 1967.
48. *Lars Rudebeck*, Party and People. A Study of Political Change in Tunisia. 275 sid 1967.
49. *Bo Jonsson*, Staten och malmfälten. En studie i svensk malmfältspolitik omkring sekelskiftet. 388 sid 1969.
50. Idéer och ideologier. Sex studier utgivna till Statsvetenskapliga föreningens i Uppsala femtioårsdag den 7 november 1969. 375 sid 1969.
51. *Terry Carlbohm*, Högskolelokaliseringen i Sverige 1950–1965. En studie i politiskt inflytande. 309 sid 1970.
52. *Leif Lewin*, Folket och eliterna. En studie i modern demokratisk teori. 260 sid 1970.
53. *Reidar Larsson*, Theories of Revolution. From Marx to the First Russian Revolution. 381 sid 1970.
54. *Sverker Gustavsson*, Debatten om forskningen och samhället. En studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet. 359 sid 1971.
55. *Ragnar Simonsson*, Frankrikes författningar. 617 sid 1971.
56. *Leontios Ierodiakonou*, The Cyprus Question. 311 sid 1971.
57. *Evert Vedung*, Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumentering-
en i Sverige och Norge. 475 sid 1971.
58. *Hans Sjöberg*, De Gaulles Europatankar. 148 sid 1972.
59. *Georg André*, Den unge Churchill. 100 sid 1972.
60. *Leif Lewin*, *Bo Jansson*, *Dag Sörbom*, The Swedish Electorate 1887–1968. 293 sid 1972.
61. *Barry Holmström*, Koreakriget i svensk debatt. 353 sid 1972.

Skrifter utgivna genom Leif Lewin

62. *Leif Lewin*, Statskunskapen, ideologierna och den politiska verkligheten. 28 sid 1972.
63. *Jan Åke Dellenbrant*, Reformists and Traditionalists. A Study of Soviet Discussions about Economic Reform, 1960–1965. 163 sid 1972.
64. *Peter Wallensteen*, Structure and War. On International Relations, 1920–1968. 269 sid 1973.
65. *Georg Landberg*, Hans Järta som landshövding i Kopparbergs län 1812–1822. 295 sid 1973.
66. *Bengt Bogårde*, Svenska folkhögskolans lärarförening och staten 1902–1970. En studie i organisationsinflytande. 187 sid 1974.
67. *Michael Ståhl*, Ethiopia. Political Contradictions in Agricultural Development. 186 sid 1974.
68. *Roger Henning*, Staten som företagare. En studie av Statsföretag AB:s mål, organisation och effektivitet. 183 sid 1974.

69. *Lars Nord*, Nonalignment and Socialism. Yugoslav Foreign Policy in Theory and Practice. 306 sid 1974.
70. *Karl-Göran Algotsson*, Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet. 538 sid 1975.
71. *Onésimo Silveira*, Africa South of the Sahara: Party Systems and Ideologies of Socialism. 212 sid 1976.
72. *Carl-Johan Westholm*, Ratio och universalitet. John Stuart Mill och dagens demokratidebatt. 266 sid 1976.
73. *Leif Lewin*, Hur styrs facket? Om demokratin inom fackföreningsrörelsen. 245 sid 1977.
74. Kodbok till fackföreningsundersökningen. 128 sid 1977.
75. *Axel Hadenius*, Facklig organisationsutveckling. En studie av Landsorganisationen i Sverige. 214 sid 1976.
76. *Leif Lewin*, Åsiktsjournalistiken och den fackliga demokratin. 94 sid 1977.
77. *Michael Sahlin*, Neo-Authoritarianism and the Problem of Legitimacy. A General Study and a Nigerian Example. 240 sid 1977.
78. *Lars-Inge Ström*, Idrott och politik. Idrottsrörelsens politiska roll i Tredje riket, DDR och Förbundsrepubliken. 201 sid 1977.
79. *Gabriele Winai Ström*, Development and Dependence in Lesotho, the Enclave of South Africa. 192 sid 1978.
80. *Erik Åsard*, LO och löntagarfondsfrågan. En studie i facklig politik och strategi. 210 sid 1978.
81. *Maurice Georgi*, La Politique de l'URSS au Proche-Orient 1954-1964, "attitude et analyse". 178 sid 1978.
82. *Lars Ohlsson*, Lokal förvaltning i Sovjetunionen. Sovjeterna: Vision och verklighet. 328 sid 1979.
83. *Leif Lewin*, Det politiska spelet. 155 sid 1979.
84. *Olof Petersson*, Regeringsbildningen 1978. 177 sid 8 sid ill 1979.
85. *Evert Vedung*, Kärnkraften och regeringen Fälldins fall. 233 sid 8 sid ill 1979.
86. *Abu Baker El Obeid*, The Political Consequences of the Addis Ababa Agreement. 167 sid 1980.
87. *Roger Henning*, Partiernas och Stålverk 80. En studie av industripolitiskt beslutsfattande. 183 sid 1980.
88. *Axel Hadenius*, Spelet om skatten. Rationalistisk analys av politiskt beslutsfattande. 301 sid 1981.
89. *Erik Amnå*, Planhushållning i den offentliga sektorn? Budgetdialogen mellan regering och förvaltning under efterkrigstiden. 235 sid 1981.
90. *Olof Petersson*, Väljarna och världspolitik. 133 sid 1982.
91. *Sven-Erik Svärd*, Icke-beslut-maktens andra ansikte. En analys av begrepp, metod och empiriska tillämpningar. 145 sid 1982.
92. *Sven Eliasson*, Bilden av Max Weber. En studie i samhällsvetenskapens sekularisering. 336 sid 1982.
93. *Jörgen Wedin*, Spelet om trafikpolitiken. 344 sid 1982.
94. *Barry Holmström*, Äganderätt och bruksansvar. Idéer och intressen i svensk jordpolitik. 271 sid 1983.
95. *Axel Hadenius*, Medbestämmandereformen. 208 sid 1983.

96. *Joachim Schäfer*, Från tillväxt till trygghet. Tio års debatt om strukturpolitikens mål och medel. 292 sid 1984.
97. *Helle Kanger*, Human Rights in the U.N. Declaration. 208 sid 1984.
98. *Axel Hadenius, Roger Henning, Barry Holmström*, Tre studier i politiskt beslutsfattande. 188 sid 1984.
99. *Jörgen Hermansson*, Kommunism på svenska? SKP/VPK:s idéutveckling efter Komintern. 388 sid 1984.
100. *Barbro Lewin*, Johan Skytte och de skytteanska professorerna. 232 sid ill 1985.
101. *Agnete Nissborg*, Danmark mellan Norden och Väst. 151 sid 1985.
102. *Stig Arne Nohrstedt*, Tredje världen i nyheterna. 250 sid 1986.
103. Festskrift till professor skytteanus Carl Arvid Hessler. Utgiven till 80-årsdagen den 10 februari 1987 av hans lärjungar genom Leif Lewin. 342 sid 1987.
104. *Anders Weidung*, Frihandelns dilemma, 186 sid 1987.
105. *Gunvall Grip*, Vill du frihet eller tvång? Svensk försäkringspolitik 1935–1945, 263 sid 1987.
106. *Adolphe Lawson*, Les Accords de Lancaster House en 1979: l'aboutissement de deux décennies de débats sur les conditions de l'indépendance du Zimbabwe, 209 sid. 1988
107. *Michael Nydén*, Kris i massupplaga. En studie i hållbarhet, relevans och neutral presentation i fyra svenska dagstidningars rapportering om de internationella oljebolagens skuld till oljekrisen 1973–1974. 269 sid. 1988.

Skriftserien ingår från och med nr 94 i serien
Acta Universitatis Upsaliensis.

Kris i massupplaga?

En studie av hållbarhet, relevans och neutral presentation i fyra svenska dagstidningars rapportering om de internationella oljebolagens skuld till oljekrisen 1973-74.

Oljekrisen 1973-74 var en mycket stor händelse i massmedia. Dagligen var tidningarna fyllda med olika reportage om krisens förlopp, dess verkningar och inte minst dess orsaker. De internationella oljebolagen tillhörde den grupp som blev mest anklagad för krisens uppkomst. I denna studie kontrolleras vad de fyra dagstidningarna Aftonbladet, Dagens Nyheter, Expressen och Svenska Dagbladet skrev på nyhetsplats om de internationella oljebolagen under perioden 1 oktober 1973 till och med den sista februari 1974. De påståenden om verkligheten som görs i tidningarna kontrolleras mot andra källor, ex.v. olika statliga utredningar, akademiska avhandlingar m. m., för att avgöra frågan om hållbarhet, relevans och neutral presentation. Studien mynnar ut i stöd för fem hypoteser om vad som kan orsaka en felaktighet i tidningarnas rapportering. Det gäller dels valet av språklig utformning, där förenklingar spelar en viktig roll, men det gäller även skapandet av olika teman, med upprepade rapportering. Bristande sakkunskap kan ses i materialet, liksom även återgivandet av källor som saknar sakkunskap. Det förhållande att rapporteringen avses fungera som "ombudsman" för någon grupp i samhället har stor betydelse för att felaktigheter skall uppstå.

Michael Nydén är knuten till Statsvetenskapliga institutionen, Skytteanum, vid Uppsala universitet.

Distributor:

Almqvist & Wiksell International

Box 638

101 28 Stockholm, Sweden

ISBN 91-554-2286-1

ISSN 0346-7538